

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

PROBLEM INTERPRETACIJE I VALORIZACIJE PROSTORA
GRADSKE KAVANE U ZAGREBU

Doris Cvetko

Mentor: dr. sc. Marko Špikić, izvanredni profesor

ZAGREB, 2018.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

PROBLEM INTERPRETACIJE I VALORIZACIJE PROSTORA *GRADSKE KAVANE* U ZAGREBU

The problem of interpretation and valorization of the interior of the *City Café* in Zagreb

Doris Cvetko

SAŽETAK

Diplomski rad analizira promjene i intervencije u prostorima značajnih zagrebačkih kavana od početka 20. stoljeća do danas. Naglasak je stavljen na interijer *Gradske kavane* u Zagrebu projektanta Ignjata Fischera i preuređenja koja su izvedena u razdoblju od 1931. do 2018. godine.

Cilj ovog rada je otvoriti pitanje promjene percepcije i značaja prostora kulturnih zagrebačkih kavana kroz 20. stoljeće i danas na primjeru *Gradske kavane* na središnjem trgu. Rad govori o problemu sudbina kavana s naglaskom na nestanak karakterističnog unutrašnjeg uređenja kroz preuređenja, prenamjene i modernizacije. U fokusu rada je odnos prema baštini, konkretno prema unutarnjem dizajnu i arhitekturi *Gradske kavane* koja je u nekoliko navrata u potpunosti izmijenila svoj lik, a naposljetku i ime, što je otvorilo put pitanju valorizacije i interpretacije kulturne baštine te vrste. Glavna problematika rada kreće se u smjeru dilema trebamo li bolje zaštititi prostore kao što su interijeri kavana, pridonosi li modernizacija njihova prostora očuvanju ili gubitku, što te promjene znače i kako se odražavaju na identitet kavana te kakva je njihova recepcija u društvu. Isto tako, kroz prizmu brisanja prepoznatljivog interijera *Gradske kavane*, sagrađene u osjetljivoj tkivu glavnog gradskog trga, pažnja je skrenuta na postupno nestajanje kulture kavana.

Zaključno, ovim se radom nastoji staviti naglasak na važnost očuvanja tih ambijenata kao svjedoka trenutka u prošlosti te se potiče pitanje uloge takvih prostora danas.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 135 stranica, 96 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: *Gradska kavana*, *Gradska Štedionica*, Ignjat Fischer, Zagreb

Mentor: dr. sc. Marko Špikić, izvanredni profesor, Filozofski fakultet

Ocjenjivači: dr. sc. Zlatko Jurić, redoviti profesor, Filozofski fakultet

dr. sc. Jasna Galjer, redovita profesorica, Filozofski fakultet

dr. sc. Marko Špikić, izvanredni profesor, Filozofski fakultet

Datum prijave rada: 22. siječnja 2016.

Datum predaje rada: 12. rujna 2018.

Datum obrane rada: 25. rujna 2018.

Ocjena: odličan (5)

Ja, Doris Cvetko, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul Konzervatorstvo, diplomskog studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom *Problem interpretacije i valorizacije prostora Gradske kavane u Zagrebu* rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 12. rujna 2018. godine.

Zahvaljujem dr. sc. Marku Špikiću na stručnoj podršci i mentorstvu.

SADRŽAJ

UVOD	3
1. POVIJEST KAVANA.....	6
2. PRVE KAVANE U HRVATSKOJ I ZAGREBAČKO KAVANARSTVO	7
2.1. STANDARDIZIRANJE UREĐENJA	8
2.2. SUDBINA KAVANA KROZ 20. STOLJEĆE I DANAS	11
2.2.1. KAVANA <i>CORSO</i>	11
2.2.2. KAVANA <i>MEDULIĆ</i>	20
2.2.3. <i>KAZALIŠNA KAVANA</i>	23
3. GRADSKA ŠTEDIONICA.....	25
3.1. IZGRADNJA BLOKA TRG BANA JOSIPA JELAČIĆA-KURELČEVA-VLAŠKA-JURIŠIĆEVA	25
3.2. TRG BANA JELAČIĆA PRIJE IZGRADNJE PALAČE ŠTEDIONICE.....	27
3.2.1. TABLICA S POPISOM POSTOJEĆIH GRAĐEVINA NA GLAVNOM ZAGREBAČKOM TRGU PRIJE 1923. GODINE	27
3.3. POVIJEST ZAGREBAČKE ŠTEDIONICE	35
4. IGNJAT FISCHER.....	37
4.1. ŽIVOTOPIS.....	37
4.2. STAMBENO POSLOVNE ZGRADE BANKARSKIH I DIONIČARSKIH DRUŠTAVA FISCHEROVA ATELIERA.....	40
5. IZGRADNJA PALAČE GRADSKO ŠTEDIONICE	42
5.1. PRVA ETAPA GRADNJE	42
5.2. DRUGA ETAPA GRADNJE.....	45
6. <i>GRADSKA KAVANA</i>	50
6.1. <i>GRADSKA KAVANA</i> 1930-ih.....	50
6.2. KRONOLOGIJA PREOBRAZBI	59
6.2.1. INTERVENCIJA 2009. GODINE.....	62

6.2.2. ZAŠTITA PALAČE GRADSKE ŠTEDIONICE 2012. GODINE.....	72
6.2.3. INTERVENCIJA 2013. GODINE.....	73
6.2.4. INTERVENCIJA 2015.–2017.	76
6.2.4.1. PRIZEMLJE.....	81
6.2.4.2. MEZANIN	82
6.2.5. EPILOG.....	88
6.6. TABLICA INTERVENCIJA OD OTVORENJA <i>GRADSKE KAVANE</i> DO DANAS.	95
7. DVA PRIMJERA INTERVENCIJA U VRIJEDNIM INTERIJERIMA SLIČNE TIPOLOGIJE	97
7.1. THEO VAN DOESBURG, CAFÉ DE L'AUBETTE U STRASBOURGU	97
7.2. ADOLF LOOS, <i>CAFÉ MUSEUM</i> U BEČU	101
8. ZAKLJUČAK	107
9. POPIS SLIKOVNIH PRILOGA.....	109
10. POPIS ARHIVSKIH IZVORA I LITERATURE.....	118
10.1. ARHIVSKI IZVORI.....	118
11. SUMMARY	130

UVOD

Tema diplomskog rada je problem interpretacije i valorizacije prostora *Gradske kavane* kao kultnog okupljališta na glavnom zagrebačkom trgu. Prvi dio rada razmatra povijest kavana kao prostora za uživanje u ispijanju kave i čitanje tiskovina te kao mjesta sastanka ljudi različitih profila i statusa za razgovor i razmjenu ideja. Nadalje, obrađuje se izravni utjecaj Beča kao središta iz kojeg se kultura kavana i karakteristično uređenje interijera proširilo i na naše prostore. S tim u vezi, pažnja se posvećuje standardiziranju uređenja i zadovoljavanju normi i ograničenja koje su bile propisane statutom¹ kako bi ti profinjeni građanski prostori bili u skladu sa standardima te kako bi naši primjeri mogli stati uz bok velikim i raskošnim europskim kavanama.

Drugi dio rada obrađuje sudbinu triju značajnih donjogradskih kavana, *Corso*, *Medulić* i *Kazališnu kavanu*, koje su uz *Gradsku kavanu* obilježile zagrebački društveni život. Kavana *Corso* od otvorenja 1907. godine preuređena je dva puta te je na kraju zatvorena zbog neriješenih imovinskih odnosa i takva ostala do danas. Kavana *Medulić* je nakon preuređenja 1927., 1945. i 1960. godine izgubila svoj izvorni interijer, a u devedesetim je godinama prošlog stoljeća zatvorila vrata iz istih razloga kao i *Corso*. Međutim, dok je prostor *Corsa* i dalje neuređen, u bivšoj je kavani *Medulić* 2016. godine otvorena prodavaonica s ugostiteljskim sadržajem. Posljednja u nizu, *Kazališna kavana*, danas *Kavkaz*, nije pošteđena slične sudbine jer je i ona pretrpjela preuređenja te je zbog problema vlasnika zatvorena i danas.

Okosnica trećeg dijela rada je izgradnja bloka Gradske Štedionice. Analizira se postojeća situacija izgrađenih parcela u trenu kad se kreće u izgradnju prvog od dvaju dijelova Štedionice. Naglasak se stavlja na pitanje rješavanja regulacije Kaptola, Dolca i Vlačke ulice te otvaranja nove ulice. Također, smješta se zgradu Štedionice u perspektivu usporedbom odabira pročelja s drugim ostvarenjima na trgu bana Jelačića. Potrebno je istaknuti kako o zgradi Gradske štedionice kao ni o interijeru i promjenama u *Gradskoj kavani* ne postoji cjeloviti znanstveni rad. O životu i radu Ignjata Fischera napisana je samo jedna monografija pod naslovom *Arhitekt Ignjat Fischer*. Objavljena je 2011. godine, a rezultat je istraživanja Marine Bagarić za doktorsku disertaciju. Iako je primarni interes sveobuhvatna analiza Fischerove osobne povijesti i profesionalnog djelovanja, iscrpan rad Marine Bagarić obuhvaća poglavlje posvećeno njegovom angažmanu na izgradnji oba dijela Gradske štedionice kao i na uređenju

¹ Ines Sabotić, „Zagrebačke kavane na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće”, u: *Hrvatska revija*, Matica Hrvatska, 4 (2003.), str. 25.

Gradske kavane. S tim u vezi, podatci dobiveni u spomenutoj knjizi polazna su točka za daljnje istraživanje ostvareno u ovom radu.

Peto poglavlje donosi kronologiju izgradnje oba dijela palače Gradske Štedionice dok je *Gradskoj kavani* kao središnjoj temi rada posvećeno šesto. U njemu se stavlja naglasak na izvorni izgled interijera kojeg je 1931. godine projektirao Ignjat Fischer, a zatim slijedi kronološki pregled preobrazbi unutrašnjosti kavane od otvaranja do danas.

Najveći je dio dokumentacije vezan za zgrade Štedionice, građevinske i stambene dozvole, nacrti te spisi o izgradnji i promjenama do 1949. godine preuzeti su iz fundusa Državnog arhiva u Zagrebu. Isto tako, zahvaljujući osobnim arhivima arhitektonskih ureda zaduženih za preuređenja interijera kavane u rad su uključeni podatci o promjenama 2009. i 2015. godine. Zaključci o izmjenama u interijeru kavane izvedenim 2013. godine zbog nedostupnosti izvorne građe temelje se na spoznajama preuzetim iz dnevnog tiska. Isto tako, izvorno je stanje interijera kavane poznato iz sačuvanih fotografija većim dijelom preuzetih iz arhiva Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu te iz zbirke fotodokumentacije Muzeja grada Zagreba. Analiza periodike oko godine otvaranja *Gradske kavane* omogućila je uvid u opise izvornog interijera i poslužila je kao glavna referenca za usporedbe i istraživanja izvedene za potrebe ovog rada.

U konzultiranim arhivima građa koja dokumentira promjene u interijeru kavane od 1931. do 1949. godine nije dostupna ili nije sačuvana. Prvi spomen intervencije nalazimo u projektu adaptacije kuhinje u prizemlju kavane iz 1949. godine. Zatim slijedi projekt za uređenje tadašnjeg trga Republike iz 1978. godine gdje se u jednom od projekata predlaže izmjena bočnog pročelja južne zgrade Štedionice koja naposljetku nije ostvarena. Nije zabilježeno koje je godine prvi puta preuređen izvorni interijer no sačuvana fotografija iz 1980-ih godina pokazuje kako je u tim godinama kavana imala posve drugi izgled od onog opisanog u dnevnom tisku 1931. godine. Intervencija 2009. godine relativno je dobro dokumentirana s obzirom na to da je Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode dostavljen idejni projekt, a nadležno tijelo izdalo naputke kojih se investitor morao držati kako bi Fischerovi arhitektonski elementi koji nisu do tada izbrisani ostali sačuvani. Iako je Zavod konzultiran prilikom tog preuređenja, tek je 2012. godine Fischerova zgrada dodana na Popis kulturnih dobara te je u rješenju naglašena važnost održavanja, sanacije i očuvanja tih cjelina u izvornim detaljima i materijalima. Sljedeće je preuređenje ostvareno 2013. godine kada je još jednom čitav inventar promijenjen te preuređen dio popratnih prostorija, međutim dokumentacija nije dostavljena nadležnom Zavodu ili nije sačuvana u njihovim arhivima. Posljednja intervencija vezana je za investiciju zagrebačke tvornice kave koja je ušla u zakup prostora i u svrhu promidžbe svojeg

brenda pokrenula preuređenje i *rebrandiranje Gradske kavane*. Projekt u kojem stoji kako promjena interijera „nije rekonstrukcija nego recikliranje“² odobrio je Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode te je izveden u razdoblju od 2015. do 2017. godine. Zahvat je obuhvatio potpuno preuređenje svih dijelova kavane, preraspodjelu nekih od popratnih prostorija i sanitarija. Osim promjena u dizajnu interijera kavana je dobila novo ime i funkciju te postala restoran i noćni klub u jednom. Isto tako, intervencija se nije zaustavila na unutrašnjosti već je novo lice dobilo i bočno pročelje na Cesarčevu ulicu postavljanjem kulisnog pročelja u visini prizemlja predviđeno za potrebe buduće slastičarnice.

Posljednje poglavlje donosi dva inozemna primjera intervencija u vrijednim interijerima slične tipologije kojima je cilj istaknuti odabrana rješenja, njihove rezultate i recepciju u javnosti. Prvi primjer govori o potpunoj rekonstrukciji strazburškog *Café Aubette-a* iz 1929. godine čiji je interijer projekt glavnih predstavnika umjetničkog pravca *De Stijla*–Thea van Doesburga sa suradnicima Hansom Arpom i Sophie Taeuber Arp. U tom se slučaju, nakon što je 1938. godine uništen sav interijer, gotovo pola stoljeća nakon odlučilo metodom faksimila rekonstruirati unutrašnjost *Café Aubette-a* prema sačuvanim fotografijama i nacrtima. Međutim, promjenjena je i funkcija prostora koji je danas izložbeni i prostor za projekcije i slična događanja. S druge strane, obrađuje se bečka kavana *Café Museum* čiji je izvorni interijer ostvarenje arhitekta Adolfa Loosa iz 1899. godine i jedna je od karakterističnih primjera uređenja kavanskog prostora koji je poslužio kao predložak brojim drugim kavanama u tom gradu, ali i inozemstvu. Zanimljivo je da je *Café Museum* preuređen u tri navrata. Loosovo je rješenje negirano 1930-ih godina te zamijenjeno modernijim interijerom Josefa Zottija. Isto tako, godine 2003. napravljena je rekonstrukcija kavane iz Loosovog doba koja nije naišla na odobravanje javnosti te je samo godinu dana nakon interijer ponovno preuređen i vraćeno je Zottijevo rješenje uređenja.

Temeljne odrednice rada objedinjuju se u zaključnom poglavlju uz završne komentare o nestanku kulture kavana i promijeni u pogledu na njihovo značenje i funkciju u društvu.

² Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode, Arhitektonski projekt za preuređenje Gradske kavane, travanj 2015. godine.

1. POVIJEST KAVANA

Povijest kavana vezana je za povijest kave. Kavane vuku porijeklo iz 15. stoljeća kada je otvorena prva, u Meki, odakle se kava kao napitak počela širiti po cijelom Osmanskom Carstvu. Europski kontinent susret s kavom duguje trgovcima iz Venecije s kraja 17. stoljeća nakon čega su se i ovdje, u većim gradovima poput Venecije, Londona, Pariza i Beča počele otvarati prve kavane. Valja naglasiti da ni američki kontinent nije zaostajao za novim trendom i drugačijim načinom provođenja vremena u javnim ugostiteljskim objektima jer su se i tamo, prije svega u New Yorku i Bostonu, vrlo rano počeli otvarati prostori namijenjeni uživanju u ovom toplom napitku. Kavane su, osim prostora za uživanje u ispijanju kave, kušanje slastica i čitanje novina ili časopisa, bile sastajalište intelektualaca, političara, književnika, umjetnika, poslovnih ljudi različitih profila i statusa te su one ubrzo postale važna mjesta za razgovor, razmjenu ideja i sklapanja poslovnih dogovora. Tijekom stoljeća kavane su nadišle svoju prvobitnu namjenu te su postale mjesta uživanja u glazbi i pjesmi pa i predstavama. Te činjenice govore u prilog da su vlasnici kavana imali važnu ulogu u organiziranju društvenih događanja u gradu.

Jedan od gradova u kojem su postale dio nacionalnog identiteta jest Beč, što je prepoznao i UNESCO, uvrstivši kulturu bečkih kavana 2011. godine u Nacionalni registar nematerijalne kulturne baštine. U opisu koji se nalazi na UNESCO-voj internetskoj stranici ističe se specifična atmosfera bečkih kavana koje vuku tradiciju još iz 17. stoljeća te se spominje karakteristično unutrašnje uređenje, koje podrazumijeva mramorne stolove, Thonetove stolce, kanapee, detalje poput držača za novine i časopise te cjelokupni dizajn interijera koji pronalazi inspiraciju u historicističkom izričaju.³ Zagreb duguje mnogo utjecajima Beča preko Austrougarske Monarhije pa tako i otvaranje kavana kao mjesta razmjene mišljenja, dijaloga i uživanja u atmosferi takvog tipa ugostiteljskog prostora, svojevrsne „institucije društvenog života srednjoeuropskih gradova“.⁴ Osim idejne zamisli kavane kao generatora društvenih događanja i razvijanja slobodne misli, od bečkih smo kavana preuzeli i način oblikovanja tog prostora stoga je posebno zanimljivo obratiti pažnju na reprezentativnost tih zagrebačkih kavana koje su mogle stati uz bok najljepšim ambijentima bečkih kavana.

³ Mrežna stranica UNESCO-a Austrije s popisom nematerijalne kulturne baštine te zemlje. Österreichische UNESCO-Kommission <http://immaterielleskulturerbe.unesco.at/cgi-bin/unesco/element.pl?intro=1&lang=en> (pregledano: 19. travnja 2017.)

⁴ Velimir Cindrić, „Kavane u hrvatskim gradovima”, u: *Hrvatska revija*, Matica Hrvatska, 4 (2003.), str. 11.

2. PRVE KAVANE U HRVATSKOJ I ZAGREBAČKO KAVANARSTVO

Kao što je naglašeno u prethodnom poglavlju, početak kavanarstva na našem području veže se za izravni utjecaj Beča po uzoru na čije je kavane otvorena prva zagrebačka. Nju je, kako donosi Velimir Cindrić, javnosti približio Valentinus Horro ili Oro nakon što je sredinom 18. stoljeća dobio status građana i postao prvim *Caffeariusom*.⁵ Međutim, neki od izvora tvrde kako je povijest posluživanja kave u Zagrebu vezana za Leopolda Thunna (Duna) koji je već 1749. imao vlastitu kavanu za koju je nabavljao namirnice iz inozemstva.⁶ Isto tako, prema Cindriću, početke zagrebačkih kavana zbog dostupnosti dokumenata pouzdanije je pratiti od 19. stoljeća. Tada se pojavljuju neke od prvih, većih i značajnijih na Gornjem gradu poput kavane Stjepana Totha u prizemlju kule Lotrščak, *Kazališne kavane* u Demetrovoj 1 ili *Kaffehaus Fortune* na mjestu današnje zgrade Sabora i *Palainovke* smještene podno Popova tornja. Osim na Gornjem gradu, reprezentativne su kavane postojale i na glavnom gradskom trgu jer je kultura kavana usko vezana za centar grada dok su krčme dominirale periferijom.⁷

Nabrajajući neke od većih i važnijih s glavnog trga one su *Velika kavana* iz 1838. smještena na broju 15, *Narodna kavana* iz 1871. na broju 14, kavana *New York* na broju 12 te, na mjestu današnje kavane *Johann Franck*, kavana *K vječnom svjetlu* ili kavana na uglu Harmice i Ilice *K Carskom gostioničaru*, koja je od 1867. godine postala elitna slastičarna i kavana u vlasništvu Franje Krežme.⁸ Isti je vlasnik otvorio još jednu, kavanu *Zagreb*, na križanju Berislavićeve i Zrinjevca. Sve nabrojane kavane bile su uređene u stilu bečke secesije, a jedna od najreprezentativnijih bila je *Kavana Corso* u uglovnici na križanju Ilice i Gundulićeve ulice. Iz svega toga moguće je zaključiti da se model bečke kavane, gdje se one najreprezentativnije i najpoznatije smještaju u središte grada i vezane su za prvi Bezirk, preslikao i na naš glavni grad. Krajem 19. stoljeća popularizira se ova vrsta ugostiteljskog objekta pa tako Zvonimir Milčec donosi podatak da je početkom 20. stoljeća u Zagrebu bilo otvoreno dvadeset i pet kavana.⁹ *Royal*, *Kačić*, *Zora*, *Preradović*, *Gaj*, *Bauer*, *Europa*, *Merkur*, *Kazališna kavana* (kasnije *Kavkaz*), kavana *Paris* (preimenovana u *Medulić*) i druge koje su nastavile s radom nakon 1900. godine. Zanimljivo je da je svaka kavana imala svoju klijentelu. Tako su, prema istraživanju

⁵ Velimir Cindrić, „Srednjoeuropska kavana kao stil življenja“, u: *Hrvatska revija*, Matica Hrvatska, 4 (2003.), str. 13.

⁶ „Kavana Corso“, *Zagrebački leksikon*, sv. A-LJ, Zagreb 2006., str. 489.

⁷ Usp. Ines Sabotić, *Stare zagrebačke kavane i krčme: s kraja 19. i početka 20. stoljeća*, (prijevod Vesna Lisičić), Zagreb: Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, AGM, 2007., str. 160–163.

⁸ *Zagrebački leksikon*, sv. A-LJ, Zagreb 2006., str. 491.

⁹ Zvonimir Milčec, *Pozdrav iz Zagreba: stare razglednice na nove adrese*, Zagreb: Neretva, 1986., str. 135.

Ive Katarine Puglenik, kavanu *Medulić* kao i *Kavanu Corso* posjećivali činovnici i časnici, u *Kazališnoj kavani* okupljali su se glumci i zaposlenici kazališta, novinari, ali i posjetitelji predstava dok su u kavani *Bauer* najčešći gosti bili književnici.¹⁰

2.1. STANDARDIZIRANJE UREĐENJA

Iz Statuta za obrte (*Štatut za obrte baveće se držanjem svratištah, gostionah, pivanah, krčmah, rakijašnicah, kavanah i kavotočijah*) iz 1887. godine možemo iščitati da su postojale norme i ograničenja za ugostitelje i njihove objekte pa su se tako već u drugoj polovici 19. stoljeća razlikovale krčme od kavana.¹¹ Razlike su se odnosile na izdavanje dozvole vlasnicima nakon zadovoljavanja određenih kriterija kao što je određivanje točnog radnog vremena, veličine prostora, uređenja interijera i izbora lokacije kao nekih od elemenata za dobivanje statusa kavane. Ines Sabotič donosi podatke da su prostorije morale biti određenih dimenzija i to najmanje 60m² sa stropom visine četiri metra.¹² Prema spomenutom Statutu kavana je bila otvorena u prizemlju, a moguće i kroz prvi kat, a radno vrijeme određeno je do jedan sat iza ponoći.¹³ Budući da su kavane rezervirane za građanstvo, prostor kavana bio je prostran i profinjen, jer gosti koji su dolazili uglavnom pripadali višem sloju te je zbog toga i zakon bio blaži prilikom postavljanja normi oko izgleda i uređenja. Važan je čimbenik bila i financijska moć posjetitelja kavana koja je pridonijela konačnom oblikovanju interijera. Iz tog razloga viši zahtjevi takve klijentele koji podrazumijevaju intimnost i udobnost odražavaju se na izgled jednako kao što i zakon nalaže više standarde budući da se takvi objekti nalaze u strogom središtu grada. Sabotič napominje da krčmama u središtu grada nije bilo mjesto, dok su kavane mogle biti na „Trgu bana Jelačića, u Ilici od Jelačićeva trga do Frankopanske ulice, na Kaptolu, Zrinjevcu, Trgu svetog Marka, Strossmayerovoj promenadi, Dugoj ulici od Trga bana Jelačića do Kamenitih stuba“.¹⁴ Isto tako, spomenuta autorica naglašava da su kavane bile odraz hijerarhije u društvu, takozvano „građansko kazalište i građanska institucija zahvaljujući prije svega gostima, koji joj daju formu i sadržaj“.¹⁵ Zanimljivo je da je postojao više-manje unaprijed predodređen, standardan inventar svake kavane. To se odnosi na oblikovanje predmeta, upotrebljavane materijale te unutrašnji raspored unutar prostora tipične kavane.

¹⁰ Iva Katarina Puglenik, *Društveni, kulturni i politički život u zagrebačkim kavanama krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, diplomski rad, Zagreb: Odsjek za povijest, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2015., str. 36.

¹¹ Ines Sabotič, „Zagrebačke kavane...“, 2003., str. 25.

¹² Isto.

¹³ Isto, str. 26.

¹⁴ Ines Sabotič, *Stare zagrebačke kavane i krčme*, 2007., str. 45.

¹⁵ Isto, str. 24.

Tlocrt kavana obično je podrazumijevao otvoren prostor organiziran tako da su stolovi bili postavljeni uza zidove ili su bili organizirani uokolo blagajne. Blagajna je bila smještena u središtu, što je omogućavalo da bude vidljiva sa svih strana i dijeli prostor na dio predodređen sjedenju od dijela gdje su postavljeni stolovi za biljar. Biljar je bio izuzetno popularna razonoda 19. stoljeća i imao je bolji položaj od kartanja i drugih vrsta igara te su brojne kavane imale biljarske stolove gotovo pod obavezno jer „prema pravilima Statuta kavana bez barem jednog biljarskog stola nije kavana te je biljar kao igra bio obavezan“.¹⁶ Budući da je kavana mjesto gdje se sjedilo i ispijalo pića uz novine ili razgovor, stolovi su bili važan element unutrašnjeg uređenja. Oni su bili okrugli ili kvadratni i s gornjom pločom napravljenom od mramora. Thonetov stolac, napravljen od savijene parene bukovine, bio je sveprisutan element gotovo svake kavana te ujedno i zaštitni znak kavana diljem Europe.¹⁷ Stolci iz te radionice i danas su prepoznatljivi u svijetu kao značajna ostvarenja tvornice namještaja Thonet, nazvane po osnivaču tvornice koji je savijenu bukovinu uveo u masovnu proizvodnju. Prema riječima Ines Sabotić „kavanska društvenost jest prije svega intimna. Između stolova vlada pristojna udaljenost, ali 'među-stolni' razgovori i dalje ostaju mogući“.¹⁸ Njezine riječi lijepo potvrđuju činjenicu kako se pri uređenju promišljao prostor te kako je takav ugođaj postignut ravnotežom osvjetljenja i prostranih dvorana gdje su gosti mogli imati kutak za sebe, ali i pregled nad ostatkom kavana. Kako je jedna od karakteristika kavana bila bogata ponuda novina koje su se nudile posjetiteljima, nezaobilazni detalji bili su i držači za njih, također od drva. Nadalje, važan element svake kavana bilo je osvjetljenje. Dok je danju prirodno svjetlo bilo osigurano postavljanjem prozora velikih dimenzija, u noćnim se satima prostor iluminirao bogato urešenim visećim lusterima. Olga Maruševski ističe posebne plinske lustere s karakterističnim zelenim sjenilima koji su visjeli nad stolovima za biljar.¹⁹ Na taj se način stvarala ugodna i prepoznatljiva atmosfera između odjeljaka, kanapea, drvenog inventara i blagajne ponegdje obložene brušenim staklom²⁰ uz, u većini slučajeva, živu glazbenu pozadinu.²¹ Maruševski spominje i lože s niskim pregradama koje su postavljane uza zid i iz kojih je gost imao pregled nad kavanom jer „tu se dolazilo da se vidi i da se bude viđen, što je jedna od važnih društvenih funkcija svake prave kavana“.²²

¹⁶ Iva Katarina Puglenik, *Društveni, kulturni i politički život u zagrebačkim kavanama*, 2015., str. 22.

¹⁷ Isto, str. 28.

¹⁸ Ines Sabotić, „Od stola do šanka: kratka povijest društvenosti u kavani i kafiću“, u: *Živjeti u Zagrebu. Prinosi sociologijskoj analizi*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar (2004.), str. 56.

¹⁹ Olga Maruševski, „Stare zagrebačke kavane“, u: *Kaj: časopis za kulturu i prosvjetu*, 1/2 (2003.), str. 56.

²⁰ Isto, str. 55.

²¹ „Kavana Corso“, *Zagrebački leksikon*, str. 492.

²² Olga Maruševski, „Stare zagrebačke kavane“, 2003., str. 55.

Zidove kavana najčešće su krasile zidne svjetiljke, slike i zrcala. Međutim, prostor kavane nije bio strogo rezerviran samo za zatvorene prostore već je u ljetnim danima bilo poželjno korištenje terase. Prema riječima Ines Sabotič „terasa simbolizira socijalno oslobođenje i opuštenije socijalno ponašanje“.²³ Valja naglasiti da je u kavanama određen i način odijevanja te da su konobari najčešće bili odjeveni u tamna odijela, nosili bijele košulje i leptir-mašne ili kravate kao modne detalje te su se uniformiranošću svojih oprava razlikovali međusobno u hijerarhiji, a zatim i od svojih gostiju.²⁴

²³ Isto.

²⁴ Usp. Adolf Hess, *Nauka o serviranju*, Zagreb, 1913.

2.2. SUDBINA KAVANA KROZ 20. STOLJEĆE I DANAS

Kultura zagrebačkih kavana počela je lagano blijedjeti kako su odmicale dvadesete godine 20. stoljeća. Neke od kavana temeljito su preuređene, a nekolicina, poput Narodne i Velike kavane, kultne poput *Corsa*, ali i one manje zatvorile su svoja vrata zauvijek. Tako je Zagreb ostao bez prepoznatljivih interijera i kavana s tradicijom vrlo brzo – unutar pedesetak godina. Međutim otvorene su dvije nove, važne kavane, jedna u sklopu hotela Esplanade, otvorena 1925. godine i druga, ona *Gradska*, 1931. godine. U 21. stoljeće zagrebačko je kavanarstvo ušlo s nekoliko predstavnika, većinom vezanih za objekte hotela poput hotela Dubrovnik na Trgu bana Josipa Jelačića. Danas još uvijek radi i Palainovka koja je davno prestala biti kavana, dok su Kavanu *Medulić* i *Kazališnu kavanu* zatvorili, a *Gradsku kavanu* preuredili do neprepoznatljivosti. U sljedećim će poglavljima biti riječ o kavanama koje su obilježile zagrebački društveni život, ali su nakon brojnih adaptacija izgubile stari izgled i dobile novi identitet ili su prenamijenjene u druge svrhe, a neke su ostale zatvorene do danas.

2.2.1. KAVANA CORSO

Kavana koja se prvotno nalazila u Tomičevoj ulici (tadašnjoj Bregovitoj)²⁵ svoju je reputaciju kao jedne od najljepših zagrebačkih kavana imala i prije preseljenja u zgradu Hrvatsko-slavonske zemaljske banke na križanju Gundulićeve ulice i Ilice 1907. godine.²⁶ Riječ je o kavani *Corso* vlasnika Bernarda Kastla koja je smještena u zgradu iz ateliera Hönigsberg i Deutsch,²⁷ na mjestu nekadašnje kuće Ferdinanda Budickog. Osim kavane u uglovnici su bili smješteni poslovni prostor i blagajnička dvorana banke te trgovački lokali. Projekt kavane izradili su Vjekoslav Bastl i Ivan Štefan, a njen je interijer odisao sjajem kavana poput onih u Beču te je tako secesijski interijer upotpunio sliku historicističke vanjštine građevine s elementima secesije. Obilnu količinu dnevnog svjetla osiguravali su veliki prozorski otvori budući da su arhitekti iskoristili mogućnosti armiranobetonske konstrukcije koja je omogućila otvaranje zidova.²⁸ Olga Maruševski zapisuje da je interijer uz pomoć arhitekta Otona Goldscheidera²⁹ bio uređen u secesijskom stilu te da je kavana *Corso* imala okretna ulazna vrata što je svakako bila novina u Zagrebu (sl. 5.a).³⁰ Već spomenuti biljarski stolovi koji su postali

²⁵ Olga Maruševski, „Kroz prošlost zagrebačkih kavana“, u: *Iz zagrebačke spomeničke baštine*, Zagreb: Matica hrvatska, 2006., str. 279.

²⁶ „Kavana *Corso*“, *Zagrebački leksikon*, str. 488.

²⁷ Olga Maruševski, „Stare zagrebačke kavane“, 2003., str. 55.

²⁸ Isto.

²⁹ Oton Goldscheider je bio zaposlen u uredu Hönigsberg i Deutsch, tada jednog od najznačajnijih graditeljskih poduzeća u Zagrebu.

³⁰ Olga Maruševski, „Stare zagrebačke kavane“, 2003., str. 55.

nezaobilazni dijelovi unutrašnje opreme bili su dostupni i u ovoj kavani. Isto tako, valja napomenuti da je kavana posjedovala i prostorije za pušače i nepušače te odvojene prostorje za dame.³¹ Budući da je taj prvobitni luksuzni i profinjeni interijer izgubljen, dojam kako je kavana izgledala u punom sjaju na početku 20. stoljeća moguće je dobiti isključivo uvidom u fotografije iz tog razdoblja. Sačuvani fotografski materijal najčešće prikazuje prostrano prizemlje kavane s drvenim thonetovim stolcima, ponekim kanapeom presvučenim finim tkaninama te okrugle mramorne ploče stolova koji se nižu od ulaza u dubinu prostora kavane. Zidovi otkrivaju bogatu dekoraciju ponajviše u detaljima poput raskošnih visećih lusteri i zidnih svjetiljaka, zrcala i satova, drvenih oplata i tapeta. Također, fotografije pokazuju da je kavana imala galerije s valovitim kovanim ogradama na polukatu kao dodatak prostoru u prizemlju. Najčešći su posjetitelji ove kavane bili austrijski činovnici i časnici te općenito pripadnici višeg staleža, kasnije i književnici.³² Tako je jedan od novinara i redovitih gostiju u međuratnom razdoblju bio Rudolf Habeduš Katedralis, autor feljtonskog romana pod naslovom „Kavana Corso (U dimu hrvatske metropole)“.³³ Tijekom 1933. i 1934. godine unutrašnjost kavane je obnovljena, a arhitekti zaduženi za realizaciju projekta bili su Stjepan Gomboš³⁴ i Mladen Kauzlarić (sl. 3). U usporedbi s fotografijama iz 1930-ih godina jasno se uočava promjena izgleda kavane (sl. 1 i 2). Sav secesijski interijer u potpunosti je negiran i prostor je očišćen i sveden na čiste plohe i linije. Kavana je ostala jednaka u veličini te nisu rađene veće ili značajnije promjene u tlocrtu osim pomicanja ulaza južnije, tako da se nalazio u Gundulićevoj ulici.³⁵ Ipak, ogoljena unutrašnjost i minimalna dekoracija pridonijela je dojamu većeg, ali i praznijeg prostora. Ističe se prekrivanje kasetiranih stropova i purifikacija stupova prikrivanjem njihove reljefnosti. Raznovrsni su viseći lusteri zamijenjeni minimalističkim rasvjetnim tijelima, promijenjen je mobilijar, dok su kovane ograde na galerijama zamijenjene zatvorenim balkonima koji su ostali vjerni valovito projektiranom izvorniku.

³¹ Marija Živković, „Od kavane do kafića - šetnja kroz povijest zagrebačke svakodnevnice“, u: *Idemo na kavu! Pogled zagrebačkih poduzetnika na kulturu konzumiranja kave*, katalog izložbe (Zagreb, Etnografski muzej, 08.05.2010. - 24.10.2010.), (ur.) Zvezdana Antoš, Zagreb: Etnografski muzej, 2010., str. 64.

³² Iva Katarina Puglenik, *Društveni, kulturni i politički život u zagrebačkim kavanama krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, diplomski rad, Zagreb: Odsjek za povijest, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2015., str. 36.

³³ „Kavana Corso“, *Zagrebački leksikon*, str. 489.

³⁴ Arhitekt Stjepan Gomboš zaslužan je i za adaptaciju obližnje Kavane Medulić i Gradske kavane u Dubrovniku.

³⁵ Zrinka Paladino, „Kavana Corso novim preuređenjem, bojimo se, neće proći bolje od unesrećene Gradske kavane“, u *Telegram*, 9. listopada 2017. <https://www.telegram.hr/price/kavana-Corso-novim-preuređenjem-bojimo-se-nejce-proci-bolje-od-unesrecene-gradske-kavane/> (pregledano: 1. srpnja 2018.)

Sl. 1. Razglednica s fotografijom raskošnog interijera kavane *Corso* kakav je bio na početku 20. stoljeća.

Sl. 2. Kavana *Corso* oko 1906. godine.

Sl. 3. Kavana *Corso* nakon preuređenja prema projektu arhitekata Stjepana Gomboša i Mladena Kauzlarića snimljena 1930-ih godina.

Kraj Drugoga svjetskog rata Kavana *Corso* je dočekala kao vlasništvo Zemaljskog hotelskog poduzeća Hrvatske i s novim nazivom: Beograd, koji je stajao do 1952. godine. Najdrastičnije preuređenje pretrpjela je sredinom sedamdesetih, kada zadatak intervencije u taj već kulturni prostor dobiva arhitekt Vjenceslav Richter (sl. 4). Nakon te obnove, od 1975. do 1978. godine, kavana je smanjena u opsegu te je samo dio prijašnje velike i raskošne kavane i dalje nastavio s radom. Isto tako, u dijelu bivšeg prostora kavane otvoren je snack bar čiji tamno plavi natpis još uvijek stoji iznad nekadašnjeg glavnog ulaza u *Corso* (sl. 5.b). Sudeći prema starim fotografijama, prostor je još jednom temeljito preuređen i novi je inventar unesen unutra. Richterova je intervencija uključivala postavljanje oplata od tamnog drva, novi mobilijar koji je pratio trendove unutarnjeg uređenja kavana s drvenim stolicima i okruglim stolovima iznad kojih su nove svjetiljke stvarale zagasitu atmosferu.

Sl. 4. Kavana *Corso* nakon Richterova preuređenja snimljena 1990-ih.

Do danas je interijer kavane *Corso* u potpunosti ogoljen i svi su slojevi izgubljeni, od onog početnog iz 1907. godine do onih iz naknadnih intervencija. Palača u kojoj se nalazila kavana *Corso* od 2011. godine zaštićena je kao pojedinačno kulturno dobro.³⁶ Međutim, iako je kavana prepoznata kao vrijedan interijer, akcije spašavanja tog dobra nisu krenule ni stavljanjem pod zaštitu. Od 2012. godine u dnevnom su se tisku povremeno pojavljivali članci kojima se skretala pažnja na taj derutni prostor (sl. 6), većinom kada bi se pojavila informacija o planovima Državnog ureda za upravljanje imovinom koja bi uključivala prodaju ili zamjenu tog dobra. S tim u vezi Mladen Pejnović, predstavnik Državnog ureda, u listopadu 2012. godine izjavio je za dnevne novine da će kavana *Corso* i u budućnosti biti kavana te da promjena funkcije nije prihvatljiva.³⁷ Kavana je stajala prazna i nekorištena sve do početka listopada 2017. godine kada su se pojavile nove informacije o planovima zamjene *Corsa* u državnom vlasništvu za

³⁶ Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, oznaka dobra Z-5253. <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212> (pregledano: 1. srpnja 2018.).

³⁷ Velibor Panić, Korana Sutlić, „Što će se dogoditi s kavanom *Corso*?“, u *Jutarnji list*, 28. listopada 2012. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/sto-ce-se-dogoditi-s-kavanom-Corso/1357950/> (pregledano: 1. srpnja 2018.).

poslovni prostor u Frankopanskoj u vlasništvu grada.³⁸ Također, oglasili su se i zakupci prostora, tvrtka Splendid,³⁹ koji su najavili da je u planu projekt revitalizacije kavane s ciljem vraćanja prvobitnog izgleda prostora koji će se objaviti do kraja 2017. godine, što nije realizirano.⁴⁰

Krajem listopada 2017. i zamjenom jednih reklamnih plakata drugima na ostakljenim izlozima kavane započeli su novi radovi u unutrašnjosti palače Vjekoslava Bastla (sl. 7). Za javnost je informacija o tim događajima bila nedostupna kao dio marketinške kampanje za potrebe prezentacije modne kolekcije švedskog lanca H&M. Tako je prostor očišćen i privremeno uređen za potrebe jedne večeri i nakon toga ponovo zatvoren (sl. 8a i 8b). Fotografije snimljene za vrijeme priprema za spomenuto događanje pokazuju prazan i neugledan prostor kavane. Međutim, na stropu se može uočiti kasetirani svod otkriven skidanjem Richterovih oplata, a na stupovima su ponovno otkriveni ukrasni detalji u plitkom reljefu. Strop, zidovi i stupovi nanovo su prebojani i napravljeni su manji popravci te su prikrivene žičane i druge instalacije. Fotografije još iz 2002. godine pokazuju da su balkoni galerija prvog kata izgubili valovitu liniju te su potpuno otvoreni skidanjem betonske ograde. Osim površnog uređenja zidova i poda, trajnije intervencije nisu rađene.

Radovi koji su pokrenuti u svrhu otvaranja prostora za tu večer nisu rezultirali reakcijama struke kako bi se očekivalo s obzirom na tekuća zbivanja oko kavane *Corso*. Nažalost, do produktivne rasprave nije došlo te nisu pokrenute konkretne akcije bolje zaštite kulne kavane niti su ponuđena rješenja vezana za njeno oživljavanje. Veći dio tiska bavio se novom kolekcijom švedskog lanca i pop-up uređenjem prostora Saše Šekoranje dok je uništen interijer nekoć važnog sastajališta intelektualaca pao u drugi plan ili nije spomenut. Najkonkretniju kritiku uputila je arhitektica Zrinka Paladino izjavom kako prije zadiranja u taj vrijedan prostor nije provedena stručna rasprava niti je bilo jasno koju će ono namjenu imati po završetku radova.⁴¹ Isto tako, za internetski je portal napisala da je, „[u]ređenje kavane *Corso* iziskivalo stručnu raspravu s ključnom odlukom u kojem bi smjeru trebala krenuti dugotrajna i minuciozna

³⁸ Vedran Brkulj, „Bandić priprema teren bliskoj prijateljici Ive Balent da oživi kulturnu kavanu“, u: *tportal*, 24. listopada 2017. <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/bandic-pripremio-teren-bliskoj-prijateljici-ive-balent-da-ozivi-kultni-kafic-foto-20171023> (pregledano: 1. srpnja 2018.).

³⁹ Vlasnici tvrtke *Splendid* su prostor zakupili od Grada Zagreba krajem 1990-ih. Radovi na uređenju krenuli su nedugo nakon toga, no obustavljeni su jer su Gradskom uredu za imovinskopravne poslove podnesena tri zahtjeva za povrat imovine oduzete za vrijeme komunističke vladavine. Petra Balija, „Kulturni prostor u koji su zalazili Matoš i Krleža vraća se u život“, u: *Večernji list*, 8. listopada 2017. <https://www.vecernji.hr/zagreb/zagreb-kavana-Corso-kultni-prostor-u-koji-su-zalazili-matos-i-krleza-vraca-se-u-zivot-1199212> (pregledano: 1. srpnja 2018.).

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Zrinka Paladino, „Kavana *Corso* novim preuređenjem, bojimo se, neće proći bolje od unesrećene *Gradske kavane*“, u: *Telegram*, 9. listopada 2017. <https://www.telegram.hr/price/kavana-Corso-novim-preuređenjem-bojimo-se-nejce-proci-bolje-od-unesrecene-gradske-kavane/> (pregledano: 1. srpnja 2018.).

obnova oronulog interijera, prema onom Otona Goldscheidera s početka prošlog stoljeća ili pak prema pročišćenijem rješenju Mladena Kauzlarića i Stjepana Gomboša iz sredine 1930-ih godina. Zahvaljujući očuvanim arhivskim materijalima i fotografijama te nužne radnje ne bi iziskivale jače naprezanje moždanih vijuga, a restitucijom bi jednog od ta dva vrijedna povijesna sloja interijer kavane bio dostojanstveno povraćen⁴².

Paladino je naglasak stavila na nužnost javne stručne rasprave i uključivanje relevantnih pojedinaca u priču o prostoru kavane *Corso* kao jedinog kvalitetnog rješenja za situaciju u kojoj se taj vrijedni ambijent našao. Također je podsjetila da arhivska građa postoji te da bi se zajedničkim trudom državnih institucija i stručnjaka trebalo pronaći adekvatnije rješenje za vraćanje prostora u funkciju. Saga o kavani *Corso* se nastavlja i u 2018. godini. U ožujku je u Dnevniku Nove Tv objavljen prilog o aktivaciji državne imovine gdje se spominje i sudbina kavane, „[z]amjena na relaciji država – Grad Zagreb. Ministar državne imovine Goran Marić gradonačelniku Bandiću dao je tri državne nekretnine, među kojima i kavanu *Corso* na atraktivnoj lokaciji u centru Zagreba, a gradonačelnik državi dva poslovna prostora⁴³. U istom se prilogu najavljuje obnova i otvaranje za javnost početkom 2019. godine te prenosi izjava gradonačelnika Milana Bandića, „[o]va je zgrada posebno zaštićena i interijer i eksterijer i moramo samo reći našim sugrađanima – nikakvih dućana ni polica ovdje neće biti. Ovdje će biti isključivo i samo *Gradska kavana*, najbolja u Europi⁴⁴. Više od dvadeset godina nakon zatvaranja, kavana *Corso* i dalje nema otvorena vrata te je prizemlje palače nekadašnje Hrvatsko-slavonske zemaljske centralne štedionice u središtu grada prepušteno propadanju i, za sada, bez konkretne inicijative da se prostor bolje zaštiti i iskoristi te vrati u funkciju.

⁴² Isto.

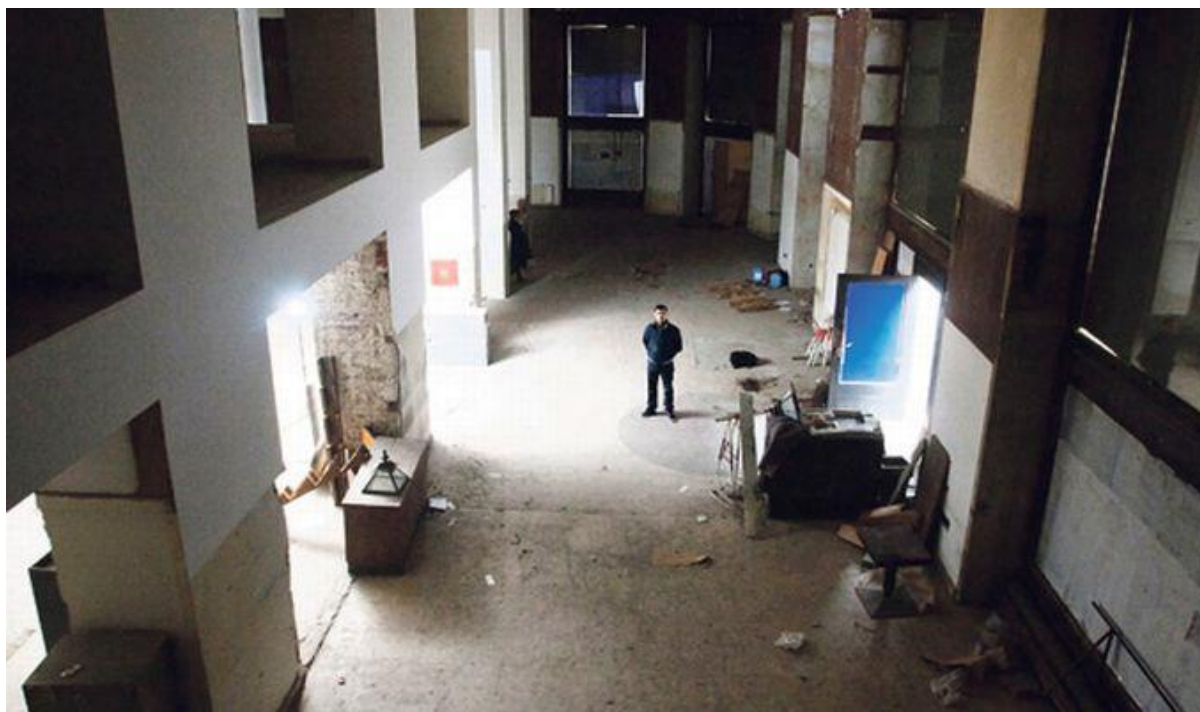
⁴³ Ivan Forjan, „Kulna zagrebačka kavana "Corso" uskoro ponovno otvara vrata? Bandić: "Bit će to najbolja kavana u Europi", u: *Dnevnik.hr*, 28. ožujka 2018. <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/kulna-zagrebacka-kavana-Corso-uskoro-ponovno-otvara-vrata-bandic-bit-ce-to-najbolja-kavana-u-europi---511819.html#> (pregledano: 1. srpnja 2018.).

⁴⁴ Isto.

Sl. 5. a) Palača Vjekoslava Bastla oko 1908. godine.

Sl. 5. b) Palača Vjekoslava Bastla 2018. godine s više od dva desetljeća zatvorenom kavanom u prizemlju.

Sl. 6. Stanje interijera kavane *Corso* snimljeno 2012. godine.

Sl. 7. Stanje interijera kavane *Corso* snimljeno 2017. godine.

Sl. 8. a) Unutrašnjost kavane *Corso* snimljena krajem listopada 2017. kada je prostor prizemlja raščišćen za potrebe modnog događanja.

Sl. 8. b) Pogled s galerije snimljen za vrijeme trajanja modnog događanja krajem listopada 2017. godine.

2.2.2. KAVANA MEDULIĆ

Kavana *Medulić* nalazila se dva bloka niže od kavane *Corso* na križanju istoimene ulice s Ilicom u uglovnici Hrvatske banke za promet nekretninama. Tu je palaču jednostavne klasicističke dekoracije 1912. godine projektirao višegodišnji suradnik Viktora Kovačića i suvlasnik zajedničkog ateliera Hugo Ehrlich.⁴⁵ Ova je kavana, prvog naziva *Pariz*, bila popularno okupljalište polaznika i profesora obližnje Akademije likovnih umjetnosti, ali i drugi dobrostojeći građani su ju običavali posjećivati. Krešimir Kovačić zapisuje kako su *Corso* i *Medulić* jedna drugoj bile konkurencija, nastojeći postati omiljeno okupljalište visokih činovnika i časnika austrougarske vojske.⁴⁶ Početkom Prvoga svjetskog rata kavana *Pariz* postaje *Medulić* kako je poznata i danas. Promjenom vlasnika 1927. godine kavana je preuređena, a autor adaptacije bio je arhitekt Stjepan Gomboš koji je, kako je već navedeno, tridesetih godina adaptirao kavanu *Corso*.⁴⁷ Međutim, taj je interijer nakon 1945. godine postao radnička menza, a godine 1955. na istome mjestu arhitekt Ugrenović radi projekt za kavanu *Bled*.⁴⁸ Sredinom 1960-ih pa sve do 1970. godine kavana je služila kao satiričko kazalište *Jazavac* do otvorenja kina *Apollo*, danas kazališta *Kerempuh*, u Ilici 31 prema projektu Ignjata Fischera, nakon čega je kavana ponovno preuređena i otvorena pod imenom *Medulić*. Zatvorena 1990-ih godina iz istih razloga kao i *Corso*, nerješenih imovinskih odnosa, kavana *Medulić* je postupno propadala (sl. 9.a). U listopadu 2015. godine započeli su radovi na preuređenju prizemlja i polukata, a iz tiska je bilo moguće saznati da se bivša kavana adaptira u poslovnicu njemačke drogerije *dm*. S tim u vezi, za *Večernji list* izjavu je dao član uprave *dm*-a u kojoj tvrdi, „[p]azeći na zadržavanje autentičnih zaštićenih elemenata od povijesnog značaja, u prostoru nekadašnje kavane adaptirali bismo i otvorili *dm* prodavaonicu u sklopu koje bismo zadržali i neke od usluga poput posluživanja“.⁴⁹ Valja napomenuti da nije spomenuto koji bi to autentični i zaštićeni dijelovi bili. Pola godine nakon početka radova u kavani je otvorena trgovina, treća poslovnica u Ilici na prostoru između glavnog i Britanskog trga. Svoje je komentar dao Rene Lisac, docent na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu, “[o]vo nije nova

⁴⁵ Drago Damjanović, *Zagreb: arhitektonski atlas*, Zagreb: AGM, 2014., str. 203.

⁴⁶ Krešimir Kovačić, *Priče iz starog Zagreba*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1990., str. 228-229.

⁴⁷ Valerija Bebek, „U Kavani *Medulić*, koja je bila najpopularnije okupljalište Zagrepčana, otvara se drogerija“, u: *Telegram*, 17. listopada 2015. <https://www.telegram.hr/price/u-kavani-medulic-koja-je-bila-najpopularnije-okupljaliste-zagrepčana-otvara-se-drogerija/> (pregledano: 1. srpnja 2018.).

⁴⁸ Krešimir Galović, *Zagrebačka Ilica*, blog Panoptikum povjesničara umjetnosti i stručnog savjetnika u Ministarstvu kulture, <http://kgalovic.blogspot.com/2012/05/zagrebacka-ilica.html> (pregledano: 1. srpnja 2018.).

⁴⁹ Matea Šobak, „U prostor kultne kavane *Medulić* ulazi – drogerija“, u: *Večernji list*, 16. listopada 2015. <https://www.vecernji.hr/zagreb/u-prostor-kultne-kavane-medulic-ulazi-drogerija-1030968> (pregledano: 1. srpnja 2018.).

pojava. Ne znači da mi je draga, ali je realna. Fenomen koji se događa s takvim "kultnim" prostorima logičan je, prostor se prepušta onima koji ga financijski mogu koristiti".⁵⁰

Krajem svibnja 2016. godine otvorena je spomenuta prodavaonica s ugostiteljskim sadržajem (sl. 9.b). Zadržan je glavni ulaz na uglu dvije ulice te je tlocrt unutrašnjosti ostao nepromijenjen. Međutim, čitav je prostor preoblikovan i moderniziran. Zid s nišom u kojoj je nekoć bila skulptura kiparice Stelle Skopal (sl. 10.a i 10.b) je preoblikovan i sada su na tome mjestu dva potporna stupa. Skulptura je uklonjena te je ispred postavljena blagajna trgovine. Lijevo od blagajne i iza spomenutih stupova nalazi se šank za potrebe ugostiteljske ponude. U unutrašnjosti gdje su nekoć bili stolovi i stolice danas su police s proizvodima, a na polukatu u galerijama postavljeni su stolovi i stolci malog bara iz prizemlja (sl. 11.a i 11.b).

Sl. 9. a) Palača u kojoj je do sredine devedesetih bila kavana *Medulić* godinama je bila zatvorena i prekrivena reklamama.

Sl. 9. b) Godine 2016. otvorena je poslovnica lanca drogerija *dm*.

⁵⁰ Isto.

Sl. 10. a) Unutrašnjost kavane *Medulić* sa skulpturom kiparice Stelle Skopal na ulazu.

Sl. 10. b) Izgled ulaznog dijela snimljen 2018. godine nakon prenamjene prostora.

Sl. 11. a) Unutrašnjost bivše kavane *Medulić*, pogled s ulaza na uslužni pult i galeriju sa sjedećim mjestima iznad snimljeno u srpnju 2018. godine.

Sl. 11. b) Unutrašnjost bivše kavane *Medulić*, pogled na galeriju snimljeno u srpnju 2018. godine.

2.2.3. KAZALIŠNA KAVANA

Kazališna kavana smjestila se na istoimenom trgu na kućnom broju 1 u prizemlju zgrade Ferde Rudovitsa koju je projektirao arhitektonski atelier Pilar, Mally i Bauda 1899. godine (sl. 12). Izvorni izgled uglovnice s kraja 19. stoljeća izmijenio je dvadesetak godina kasnije već spomenuti arhitekt Oton Goldscheider, koji je zaslužan za interijer *Corsa*, tako da je ona danas trokatnica s mansardom i pročeljem klasicističkog oblikovanja.⁵¹ Kao i *Corsu*, sedamdesete godine donijele su preuređenje dotadašnjeg specifičnog ambijenta koji je pojednostavljen i zamijenjen, a kavana koja je također bila poznato okupljalište intelektualaca, umjetnika i boema s godinama je počela propadati, vlasnici i zakupci su se mijenjali, a dugovi gomilali. Gledajući bližu povijest, u ožujku 2015. godine svoja je vrata posljednji put zatvorilo i ovo kultno mjesto. U dnevnom je tisku osvanula vijest o milijunskom dugu vlasnika kavane *Kavkaz*, nekoć *Kazališne kavane*, koju je zapečatila Porezna uprava dok je na prozorskim staklima stajala obavijest o zatvaranju radi preuređenja.⁵² Prestanak rada pokrenuo je pojavljivanje novih informacija o problemima vlasnika i, kao i u slučaju *Corsa* i kavane *Medulić*, neriješenih imovinsko-pravnih odnosa, dugova zaposlenicima, dobavljačima, gradu i državi. Kavana je čekala na ponovo otvaranje i dvije godine poslije, sve dok u travnju 2017. godine nije konačno najavljen početak radova i vraćanje sjaja prostoru za kraj godine.⁵³ U ožujku 2018., kada izlazi novi članak o *Kavkazu*, kavana još nije blizu najavljenog otvorenja. Na portalima je objavljeno da je novi vlasnik lokalni poduzetnik Tomislav Rajić koji je zadatak uređenja interijera povjerio arhitektici Mirti Đaković, autorici unutrašnjeg dizajna nekoliko novih zagrebačkih restorana i bistroa.⁵⁴ U istom se članku spominje odstupanje od predviđenog datuma otvorenja – prosinca 2017. godine – što se objašnjava činjenicom da je zadatak opsežan jer uključuje adaptaciju podruma u ugostiteljski prostor, a novi se *Kavkaz* planira otvoriti u rujnu kao „kavana i restoran/wine bar“.⁵⁵ Radovi na unutrašnjosti još su uvijek u tijeku, a informacije o budućem

⁵¹ Dragan Damjanović, *Zagreb: atlas arhitecture*, 2014., str. 191.

⁵² Sanja Kovacs, Korana Sutlić, „Porezna zatvorila kultnu kavanu. Vlasnik *Kavkaza* nagomilao je više od pet milijuna duga“, u: *Večernji list*, 13. ožujka 2015. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/zagreb/porezna-zatvorila-kultnu-kavanu-vlasnik-Kavkaza-nagomilao-je-vise-od-pet-milijuna-duga/486034/> (pregledano: 1. srpnja 2018.).

⁵³ Nikol Boljfačić, „Ponovno se otvara legendarna zagrebačka kavana: *Kavkaz* će dobiti novo ruho“, *Zagreb.info*, 9. travnja 2017. <https://www.zagreb.info/aktualno/zg/ponovno-se-otvara-kultna-zagrebacka-kavana-Kavkaz-dobija-novo-ruho/121383> (pregledano: 1. srpnja 2018.).

⁵⁴ *** „U legendarnom *Kavkazu* upravo se realizira najveća ovogodišnja ugostiteljska investicija u Zagrebu“, portal Plava kamenica, 29. ožujka 2018. <https://plavakamenica.hr/2018/03/29/Kavkaz-kazalisna-kavana-zagreb-obnova-restoran/> (pregledano: 13. srpnja 2018.).

⁵⁵ *** „U legendarnom *Kavkazu* upravo se realizira najveća ovogodišnja ugostiteljska investicija u Zagrebu“, portal Plava kamenica, 29. ožujka 2018. <https://plavakamenica.hr/2018/03/29/Kavkaz-kazalisna-kavana-zagreb-obnova-restoran/> (pregledano: 4. srpnja 2018.).

izgledu i namjeni nisu dostupne javnosti. Na fotografiji je moguće vidjeti današnje stanje ogoljenog interijera (sl. 13.a i 13.b).

Sl. 12. Razglednica iz 1920. godine na kojoj je palača Rudovits prije pregradnje pročelja. Kazališna kavana u prizemlju.

Sl. 13. a) Kazališna kavana pod skelama snimljena 2018. godine.

Sl. 13. b) Radovi u unutrašnjosti Kazališne kavane, snimljeno u srpnju 2018. godine.

3. GRADSKA ŠTEDIONICA

3.1. IZGRADNJA BLOKA TRG BANA JOSIPA JELAČIĆA-KURELČEVA-VLAŠKA-JURIŠIĆEVA

Izgradnja bloka za Gradsku štedionicu (sl. 14) značila je ponovno otvaranje pitanja uređenja istočne strane trga o kojoj se raspravljalo još prije početka 20. stoljeća i za koju je otada postojalo nekoliko projekata. Za ovaj je urbanistički problem Lenuci ponudio rješenje 1896. godine planom regulacije Kaptola i Dolca kojom bi se sporni blok podijelio dvjema novim ulicama na tri dijela. Prema Lenucijevom bi se planu nove ulice otvorile tako da bi jedna spojila trg s Vlaškom, a druga okomito na nju, a paralelno s Kurelčevom spojila Vlašku s Jurišićevom kod Petrinjske ulice. Marina Bagarić navodi da se u dnevnom tisku tijekom 1905. godine počinje spominjati projekt otvaranja prolaza, sličnog *Oktagonu*, između trga i Vlaške koji je izradio arhitekt Slavko Benedik na inicijativu tadašnjega gradonačelnika.⁵⁶ Taj je podatak važan zato što su neki od natječaja za projekt bloka Gradske štedionice, među njima i Fischerov, imali ucrtan taj prolaz u svojim prijedlozima rješenja zgrade petnaestak godina nakon ideje o trgovačkom prolazu na toj adresi.⁵⁷

Drugi važniji projekt koji se bavio novom regulacijom tog dijela središta grada je prijedlog arhitekta Viktora Kovačića iz 1908. godine za regulaciju Kaptola, Dolca i Vlaške ulice. Istočnim se uglom trga Kovačić pobliže bavio pri projektiranju otvaranja pješačkog prolaza iz Vlaške odnosno Bakačeve ulice. Zlatko Jurić piše da je prema Kovačićevom projektu za regulaciju Vlaške ulice zamišljen novi trg, omeđen Kurelčevom ulicom na zapadu, Vlaškom ulicom na sjeveru i Palmotićevom ulicom na istoku na koji bi se nadovezivao blok s Vlaškom ulicom na sjeveru, Bakačevom ulicom i Jelačićevim trgom na zapadu, Jurišićevom ulicom na jugu, Kurelčevom ulicom na istoku.⁵⁸ Taj je blok zamišljen kao spojnica između glavnog gradskog trga i Vlaške ulice u čijem bi se središtu nalazio prostor s dućanima i pasažima prema svim ulicama.⁵⁹ Kovačić je na mjestu današnje palače banke i kavane, na istočnoj strani Jelačićeva trga, a pokraj postojeće palače Feller-Stern, zamislio prolaz do zapadne strane novoga trga u Vlaškoj ulici.⁶⁰ Jednako kao ni Lenucijev, ni Kovačićev plan za spomenuti blok nije realiziran. Međutim, Snješka Knežević piše da su ti planovi, prije svega Kovačićev,

⁵⁶ Isto., str. 214.

⁵⁷ Isto., str. 214.

⁵⁸ Zlatko Jurić, „Prolog u regulaciju Kaptola, 1908.“, *Prostor*, 13 (2005.), str. 32.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Isto.

poslužili kao početna točka za regulaciju ulica Pod zidom i Bakačeve.⁶¹ Uređenje Cesarčeve počinje se spominjati tridesetih godina 20. stoljeća, a radovi, to jest rušenje nekoliko kuća u Bakačevoj kako bi se otvorio prostor za novu ulicu kreću desetak godina poslije. Arhitekt Saša Šimpraga tvrdi da je i izgradnja palače Gradske štedionice dijelom zaslužna za pokretanje tog projekta, iako cijeli prostor koji se otvorio uz zgradu kavane nikad nije adekvatno iskorišten jer je nastao mali trg „koji jest urbanistički formiran, ali stjecajem okolnosti nikad nije arhitektonski završen“,⁶² a s južne je strane „ostala poveća prazna parcela nastala nakon rušenja dijela južne fronte Vlaške 1961. godine“⁶³.

Sl. 14. Blok Trg bana Jelačića-Cesarčeva-Vlaška-Kurelčeva-Jurišićeva

⁶¹ Snješka Knežević, „Gradonačelnik Bandić, dakle, sad se dohvatio i Bakačeve“, *Telegram*, 3. siječnja 2017. <https://www.telegram.hr/price/gradonacelnik-bandic-dakle-sad-se-dohvatio-i-bakaceve-o-slabo-poznatoj-povijesti-te-ulice-za-telegram-pise-snješka-knezevic/#> (pregledano: 19. svibnja 2018.).

⁶² Saša Šimpraga, „Bilo kuda, Siladin svuda“, u: *H-alter*, 6. lipnja 2013. <http://www.h-alter.org/vijesti/bilo-kuda-siladjin-svuda> (pregledano: 19. svibnja 2018.).

⁶³ Isto.

3.2. TRG BANA JELAČIĆA PRIJE IZGRADNJE PALAČE ŠTEDIONICE

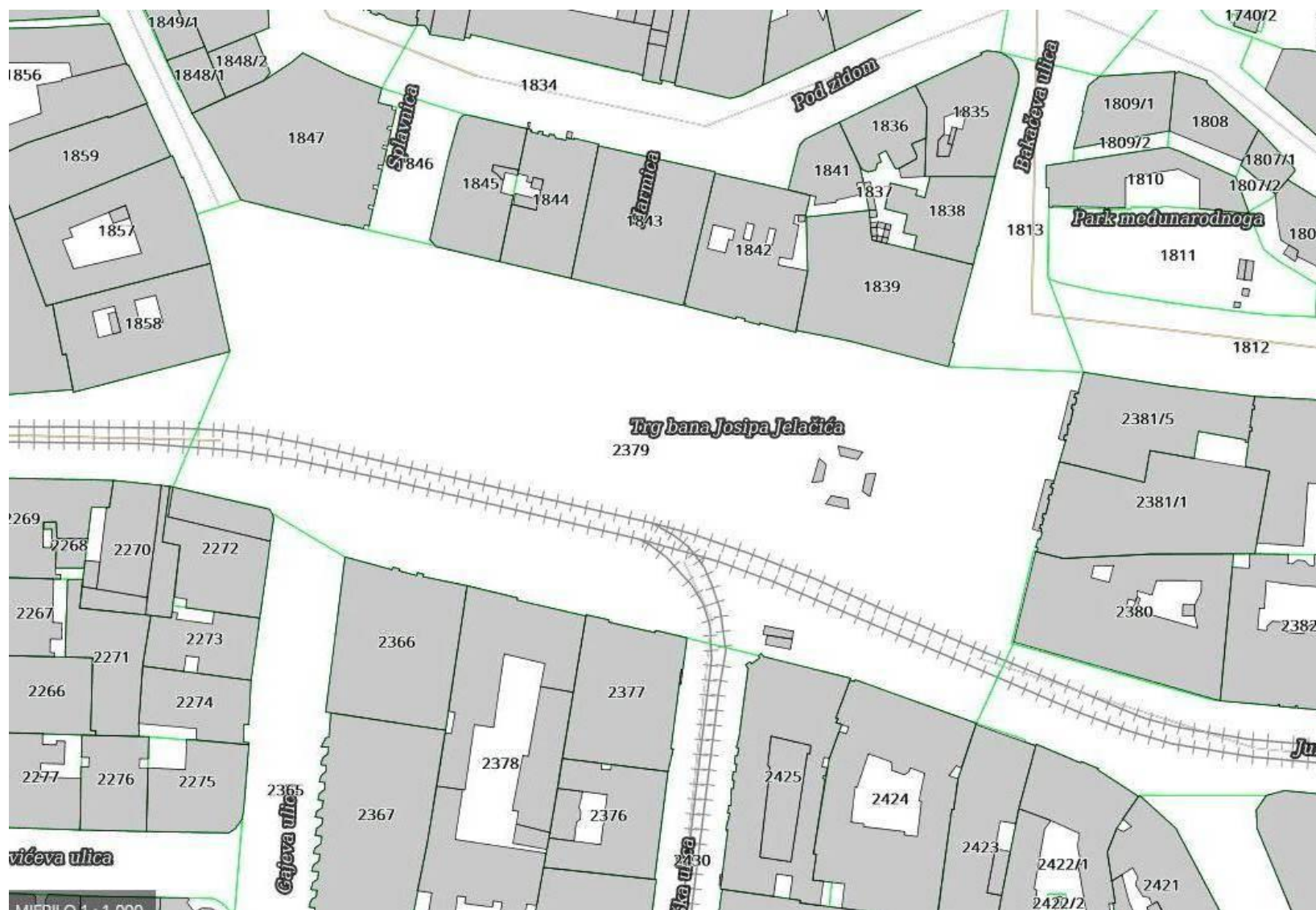
3.2.1. TABLICA S POPISOM POSTOJEĆIH GRAĐEVINA NA GLAVNOM ZAGREBAČKOM TRGU PRIJE 1923. GODINE⁶⁴

Broj kat. čestice	Građevina	Adresa	Godina gradnje	Arhitekt	Arhitektonski stil pročelja	Broj katova	Vlasnici	Namjena	Napomena
1858	Kuća Stanković	Trg bana Jelačića 1/ Ilica 2	18. stoljeće (prizemlje i prvi kat)	1835. godine Antun Cragolini 1880. godine Herman Bollé	Klasicizam s neorenesansnim detaljima	3, mansardni krov	Kristofor Stanković	stambeno poslovna kuća	Nadogradnja trećeg kata. 1835. godine. Današnje pročelje je iz 1880. godine
1857	Kuća Demeter	Trg bana Jelačića 2	krajem 1820-ih godina	Podatak nije sačuvan	Klasicizam	2	Obitelj Demeter	stambeno poslovna kuća	U literaturi se pripisuje Bartolu Felbingeru
1847	Kuća Pongratz	Trg bana Jelačića 3/ Radićeva /Tkalčićeva	1885./1886. godine	Herman Bollé	Neorenesansa	3, mansardni krov	Obitelj Pongratz	stambeno poslovno najamna kuća	Srušena i 1940. godine je sagrađena Zgrada osiguranja

⁶⁴ Podaci preuzeti iz Dragan Damjanović, *Zagreb: arhitektonski atlas*, Zagreb: AGM, 2014., str. 116–123.

1845	Kuća Popović	Trg bana Jelačića 4	1906./1908. godine	Benedik i Baranyai	Secesija	4	Fedor Popović	stambeno poslovno najamna zgrada	
1844	Kuća Rado	Trg bana Jelačića 5	1904./1905. godine	Hönigsberg i Deutsch	Secesija	4, mansardni krov	Eugen Rado	stambeno poslovno najamna zgrada	
1843	Kuća Gavella	Trg bana Jelačića 6	kraj 19. stoljeća	Kuno Waidmann	Neobarok	3, mansardni krov	Obitelj Gavella	stambeno poslovno najamna zgrada	Dogradnja kata i pročišćavanje dekoracije pročelja 1933. godine
1842	Kuća Kolmar	Trg bana Jelačića 7	1904./1905.	Hönigsberg i Deutsch	Neorenesansa s elementima neobaroka	3	Robert Kolmar	stambeno poslovno najamna zgrada	
1839	Kuća Wasserthal- Baumgärtner	Trg bana Jelačića 8	1881./1882. godine	Rupert Melkus	Neorenesansa	2, mansardni krov		stambeno poslovno najamna zgrada	Godine 1969. preinake u prizemlju
2380	Kuća Feller- Stern	Trg bana Jelačića 11/ Jurišićeva 1	1905./1906. godine	Vjekoslav Bastl za Hönigsberg i Deutsch	Secesija	4	Eugen Viktor Feller	stambeno poslovno najamna zgrada	Uklanjanje secesijske ornamentike 1928. godine

2424	Kuća Živković	Trg bana Jelačića 12	1876. godine (drugi i treći kat)	Ivan Plochberger	Neorenesansa	3	Jovan Živković	stambeno poslovno najamna zgrada	Prizemlje i drugi kat su izgrađeni ranije
2425	Zgrada Hrvatske zemaljske banke	Trg bana Jelačića 13/ Praška 1	1881. godine	1881. godine Janko Jambrišak 1920./1926. Petar Pavlovič Fetisov	Klasicizam	2, mansardni krov	Hrvatska zemaljska banka	stambeno poslovno najamna zgrada	Danas zgrada Croatia osiguranja
2377	Zgrada Prve hrvatske štedionice	Trg bana Jelačića 14 /Praška 2	1870. godine	Grahor i Klein	Neorenesansa	3, mansardni krov	Prva hrvatska štedionica	stambeno poslovno najamna zgrada	
2378	Kuća Felbinger	Trg bana Jelačića 15	1826./1829. godine	Bartol Felbinger	Klasicizam, bidermajer	2	Bartol Felbinger	stambeno poslovno zgrada	
2366	Kuća Hatz	Trg bana Jelačića 16	19. stoljeće	Bartol Felbinger	Klasicizam	2	Pavao Hatz	stambeno poslovno zgrada	1928./1930. godine sagrađen hotel Milinov
2272	Zakladna bolnica	Trg bana Jelačića / Gajeva 2	1804. godine		Klasicizam	2		Javna ustanova	Srušena prije 1932. godine

Sl. 15. Tlocrt Trga bana Josipa Jelačića 2018. godine.

Zagrebački glavni trg prije 1923. godine sagrađena je cjelina gdje su sve parcele koje zatvaraju nepravilni pravokutnik trga ispunjene manjom ili većom arhitekturom. Ipak, budući da se radilo o središtu glavnoga grada ideja koja je stajala iza uređenja trga bila je zamijeniti niske dvokatne kuće reprezentativnijim zgradama. Kada Ignjat Fischer dobiva zadatak izgradnje završetka istočne fronte trga, okolna arhitektura kojoj je njegova zgrada imala parirati u većini je slučajeva bila je djelo poznatih i priznatih arhitekata. Namjene tih kuća bile su stambene s poslovnim prostorima u prizemlju ili nižim etažama, a njihovi su vlasnici bili pripadnici bogatih obitelji dok su radnje većinom držali trgovci židovskog podrijetla.⁶⁵ Počevši sa zapadnim obodom trga (sl. 16) prva je zgrada bila kuća Stanković, osamnaestostoljetna klasicistička trokatnica s mansardom kojoj je treći kat nadgradio Anton Cragolini 1835. godine, a pročelje izmijenio Herman Bollé 1880. godine. Do nje je klasicistička dvokatna kuća Demeter s kraja 1820-ih godina koja se pripisuje zagrebačkom arhitektu Bartolu Felbingeru. Između današnje Radićeve ulice i Splavnice 1885–1886. godine Herman Bollé je podigao trokatnu kuću s mansardom za obitelj Pongratz u neorenesansnom stilu. Prva kuća kojom započinje sjeverni blok zgrada (sl. 17) secesijska je četverokatnica obitelji Popović, a podignuo ju je arhitektonski biro Benedik i Baranyai 1906–1908. godine. Slijedi također četverokatni primjer secesije iz 1904–1905. godine kojeg je podiglo poznato poduzeće Hönigsberg i Deutsch za obitelj Rado. Neobarokna trokatna kuća Gavella Kune Waidmanna s kraja 19. stoljeća smjestila se do neorenesansne također trokatnice biroa Hönigsberg i Deutsch za obitelj Kolmar. Posljednja u nizu na sjevernoj strani je tada dvokatna kuća Wasserthal-Baumgärtner neorenesansnog pročelja s mansardnim krovom iz 1881–1882. godine. Na mjestu buduće zgrade Gradske Štedionice u to su doba još uvijek niske nereprezentativne kuće u privatnom vlasništvu s trgovinama i radnjama u prizemlju (sl. 18). Snješka Knežević donosi zanimljiv podatak da je na mjestu buduće Štedionice u prizemlju kuće postojao košer restoran, *Trakterie Kohn*⁶⁶ dok je sjeverni dio zauzeo mjesto privatne kuće Ožegović.⁶⁷ Na fotografiji istočne fronte trga (sl. 19) prikazane su trokatna i dvokatna kuća koje su srušene kako bi na njihovo mjesto došla palača Štedionice. Uglovnica do parcele štedionice je kuća Feller-Stern iz 1905–1906. godine koju Vjekoslav Bastl projektira za poduzeće Hönigsberg i Deutsch. Dvadesetih godina 20. stoljeća ta je četverokatna uglovnica još uvijek u izvornom secesijskom izdanju. Južni ugao trga za

⁶⁵ Usp. Snješka Knežević, Aleksander Laslo, *Židovski Zagreb*, Zagreb: Židovska općina Zagreb, Predstavnik židovske nacionalne manjine Grada Zagreba: Židovska općina, 2011.

⁶⁶ Snješka Knežević, „Židovi na Jelačićevom trgu“, u: *Tportal.hr*, Zagreb, 9. lipnja 2013. <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/zidovi-na-jelacicevom-trgu-20130608> (pregledano: 18. srpnja 2018.).

⁶⁷ Marina Bagarić, *Arhitekt Ignjat Fischer*, Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, Meandarmedia, 2011., str. 219.

potrebe ovog rada označit će kuća obitelji Živković na današnjem broju 12 (sl. 19). Nije poznat podatak kada je točno izgrađeno prizemlje s prvom etažom, međutim 1876. godine Ivan Plochberger povisio je kuću za dva kata, čime je pročelje dobilo neorenesansni izgled. Uglovnica Trga i Praške ulice Hrvatske zemaljske banke stajala je na svome mjestu od 1881. godine. Ta je novčarska institucija odabrala projekt klasicističkog pročelja arhitekta Janka Jambriška. S druge je strane istog ugla 1870. godine sagrađena zgrada Prve hrvatske štedionice. Trokatnu je neorenesansnu palaču s mansardnim krovom za štedionicu potpisalo arhitektonsko poduzeće Grahor i Klein. U njoj je još početkom 20. stoljeća bila *Narodna kavana*. Do nje su dvije manje kuće, obje dvokatne klasicističkih obilježja i djelo Bartola Felbingera. Prvu, na današnjem broju 15, arhitekt je projektirao za svoju obitelj 1826–1829. godine, dok je druga na današnjem broju 16 pripadala obitelji Hatz (sl. 16). U njoj je još početkom 20. stoljeća bila *Velika kavana*. Posljednja karika kojom se zatvara krug građevina oko trga je blok Zakladne bolnice na uglu Trga i Gajeve ulice. Bolnica je podignuta 1804. godine kao dvokatno zdanje s visokim krovom, a pročelje joj je bilo riješeno jednostavno s klasicističkim naglaskom na središnjem dijelu pročelja prema trgu.

Godine 1923., kada Fischer projektira Gradsku kavanu, odlučuje se uklopiti izgled zgrade u ambijent trga neohistoricističkim pročeljem. Marina Bagarić objašnjava suzdržanost pri korištenju dekorativnih elemenata u rješenju fasade činjenicom da je Fischer dobro promislio funkcioniranje fasadnog plašta u obje faze izgradnje.⁶⁸ Budući da su dvije građevine rađene zasebno, građevina je morala izgledati skladno i dovršeno i u svojoj užoj varijanti.⁶⁹ U usporedbi s drugim građevinama trga, koje su obilovale arhitektonskom plastikom, Fischer je unio dozu mirnoće. Međutim, jakim je naglascima jonskog stupovlja na ulazima u Štedionicu arhitektonskim vokabularom naznačio da ipak projektira građevinu ozbiljne bankarske institucije. Bagarić opisuje njegovo pročelje kao pomak od neohistoricizma prema početku modernizma koji je na trgu označila pregradnja pročelja kuće Feller-Stern.⁷⁰

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Isto.

Sl. 16. Zapadni ugao trga prije 1905. godine. S lijeva na desno vidi se kuća Hatz, blok Zakladne bolnice i uglovnica Stanković.

Sl. 17. Južni dio trga prije 1920. godine. S lijeva na desno vidi se ugao palače Hrvatske zemaljske banke, zgrada Prve hrvatske štedionice, kuća Felbinger i dio kuće Hatz.

Sl. 18. Sjeverni dio trga s kućama Stanković i Demeter krajnje lijevo, palačom Pongratz, kućama Popović, Rado, Gavella, Kolmar i palačom Wasserthal-Baumgärtner između 1908. i 1933. godine.

Sl. 19. Istočni dio trga s dvokatnom i jednokatnom kućom gdje je 1923. i 1931. podignuta palača Štedionice krajnje lijevo, kuća Feller-Stern pokraj i na desnoj strani vide se pročelja kuće Živković, palače Prve hrvatske štedionice i kuće Felbinger. Snimljeno između 1906. i 1921. godine.

3.3. POVIJEST ZAGREBAČKE ŠTEDIONICE

Gradska štedionica novčani je zavod osnovan 1914. godine u svrhu omogućavanja zajmova za prije svega izvođenje građevinskih radova u glavnome gradu. Marina Bagarić izvještava da je prvotni smještaj te ustanove bio prostor prizemlja i prvoga kata kuće Hagenauer na adresi Petrinjska ulica 5 koji je već za dvije godine postao nedovoljan s obzirom na nove potrebe.⁷¹ Tako Stjepan Srkulj izvještava o značenju te ustanove i dobrom financijskom poslovanju, pozivajući se na iznos prihoda od pričuva u vrijednosti 35.388,532 dinara koje je Gradske štedionice zabilježila 1935. godine.⁷² Osim toga, Srkulj ističe da su u tom trenutku Zagrebački električni tramvaj kao i Zalagaonica i dražbovaonica Mirovinske zaklade bili u vlasništvu ove novčane ustanove,⁷³ dok Bagarić dodaje da je Štedionica također pratila financijska poslovanja drugih gradskih poduzeća poput Gradske plinare, Vodovoda i Električne centrale.⁷⁴ S obzirom na to da je Štedionica bilježila iz godine u godinu uspješno poslovanje i prihvaćala sve veći opseg posla, logičan je izbor bio odabir veće parcele smještene u središtu grada. Kao adekvatan izbor lokacije za novu, vlastitu zgradu, pokazale su se neizgrađene čestice na istočnoj strani Trga bana Josipa Jelačića koje su bile omeđene trgov, Bakačevom, Vlaškom, Kurelčevom te Jurišićevom ulicom. Iako su već 1916. godine kupljene te dvije parcele na kojima je predviđena gradnja, palača će početak izgradnje pričekati sve do 1923. godine.⁷⁵ Odabir izvođača radova bio je predviđen javnim natječajem, koji je u srpnju 1922. godine raspisao upravni odbor Štedionice a čija su tri člana s inženjerom Milanom Čalovićem, arhitektima Edom Schönom i Lavom Kaldom predsjedali ocjenjivačkim sudom.⁷⁶ U natječaju je stajalo da je poziv otvoren za sve arhitekate iz tadašnje Kraljevine SHS.⁷⁷ Nakon svršetka natječaja u dnevnim je novinama objavljeno da je ocjenjivanje radova, ukupno njih pedeset i dva, završeno 11. listopada no glavna nagrada nije dodijeljena.⁷⁸ Konkretni razlog izostanka konačnog odabira rješenja za izgradnju palače nije naveden. Suradnja arhitekta Ignjata Fischera s Gradskom štedionicom započela je u veljači iduće godine, a odluku o njegovom angažmanu donijelo je upravno vijeće.⁷⁹ U dnevnim je novinama u rubrici domaćih vijesti objavljeno da je Upravni odbor na

⁷¹ Isto, str. 210.

⁷² Stjepan Srkulj, *Zagreb u prošlosti i sadašnjosti 1903-1928* [1928], Zagreb: Općina slobodnog kraljevskog grada Zagreba, 1936., str. 44.

⁷³ Isto, str. 44.

⁷⁴ Marina Bagarić, *Arhitekt Ignjat Fischer i njegov atelier*, doktorska disertacija, Zagreb: Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010., str. 210.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ ***, Natječaj, *Jutarnji list*, 15. srpnja 1922., str. 5.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ ***, Natječaj za osnovu novogradnje Gradske štedionice, u: *Jutarnji list*, 13. listopada 1922., str. 3.

⁷⁹ Marina Bagarić, *Arhitekt Ignjat Fischer*, Zagreb, 2010. str. 212.

sjednici 21. veljače predao „izradbu nacrtu i upravu gradnje zagrebčaninu gosp. arhitektu Ignacu Fischeru“⁸⁰ koji je dostavio pedeset i sedam nacrtu za palaču Štedionice.⁸¹ Također, u istom je članku navedeno da je u konkurenciji s Fischerom bilo pedeset i pet radova, tri više nego u članku od 23. veljače, što govori u prilog da je natječaj ponovljen no nije objavljen. Izgradnja te monumentalne zgrade na središnjem trgu bila je veliki pothvat za zagrebačke prilike dvadesetih godina 20. stoljeća. O tome svjedoči i novinski članak koji najavljuje početak radova te uključuje Fischerov crtež glavnog pročelja palače Gradske štedionice pa je svojevrsna pohvala gradskoj općini koja podupire ovaj veliki projekt, a ujedno i informira javnost o budućoj arhitektonskoj prinosi na trgu.⁸² Tako se najavljivala izgradnja u dvije etape: prva, u kojoj se ruši Tolovićeve gostione i druga u kojoj će zgrada kavane zamijeniti ljekarnu obitelji Bartulić.⁸³ Posebna se pažnja skreće na funkcije prve od dviju cjelina. Tako stoji i najava „moderno uređene dobre restauracije s prostranom glavnom dvoranom u podrumu“⁸⁴ te prostranog prizemlja za bankovne svrhe, ureda na prvom, a stanova na ostalim katovima.⁸⁵ Zanimljiv je i završni komentar gdje se na palaču gleda kao na važan dio za cjeloviti izgled trga jer „[t]om palačom dobit će Jelačićev trg novo lice. Ispunit će se ona neugodna praznina, što nastaje zbog niskih kuća uz orijašku Fellerovu građevinu“.⁸⁶ Iz tih se riječi može zaključiti da je već 1923. godine javnost razmišljala o reprezentativnosti trga i potrebi zatvaranja te cjeline građevinom dostojnom pozicije na središnjem trgu. S obzirom na to da je taj sjeveroistočni ugao ostao posljednja stavka gdje je mala arhitektura stajala uz bok palačama s kraja 19. i početka 20. stoljeća, ne iznenađuje korištenje izraza „neugodna praznina“ koja će konačno biti zapunjena, a trg dobiti novi izgled.

⁸⁰ ***, Gradnja Gradske štedionice, u: *Jutarnji list*, 24. veljače 1923., str. 3.

⁸¹ Isto.

⁸² ***, Palača Gradske Štedionice, *Jutarnji list*, 11. ožujka 1923., str. 5.

⁸³ Isto.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Isto.

4. IGNJAT FISCHER

4.1. ŽIVOTOPIS

Prilozi za biografiju Ignjata Fischera relativno su oskudni te ne postoji na jednom mjestu sakupljena arhivska građa koja bi osvijetlila sve detalje života ovog zagrebačkog graditelja.⁸⁷ Poznato je da je Ignjat Nathan Fischer⁸⁸ rođen 18. lipnja 1870. godine u Zagrebu kao drugi od petero djece bračnog para Samuela i Anne Fischer rođ. Guttmann, židova iz Krakova.⁸⁹ Sudeći prema podacima koje je Marina Bagarić prikupila o mjestima rođenja druge djece, obitelj Fischer je nekoliko puta mijenjala adrese stanovanja prije konačnog smještaja u Zagrebu.⁹⁰ Školovanje je započeo u zagrebačkoj Kraljevskoj velikoj realci 1881. godine, a na njegovo je daljnje usmjeravanje prema graditeljskom pozivu utjecao otac, vlasnik građevinskog poduzeća.⁹¹ Bagarić naglašava da u arhivima Bečkog sveučilišta nisu pronađeni podaci o Fischerovu studiju arhitekture u Beču, no postoji dokumentacija u Češkom sveučilišnom arhivu s podatkom o njegovom upisu na studij na *Deutsche Technische Hochschule* u Pragu 1890./91. godine.⁹² Nadalje, autorica ističe da daljnji tijek njegova akademskog boravka u Pragu nije moguće rekonstruirati zbog nedostatka sačuvanih školskih imenika, ali svoju tezu o nezavršenom školovanju za arhitekta podupire zapisnikom sa sjednice Društva inženjera i arhitekta gdje se Fischer spominje kao „podupirući član“, a kasnije i „tehnik“.⁹³ Svoj je prvi atelier, registriran pod nazivom *Gradjevno tehnički bureau i gradjevno poduzetništvo*, Fischer otvorio s Antonínom J. Hrubým početkom 1897. godine⁹⁴ gdje su dvojica vlasnika nosili naslove arhitekta i građevinskog graditelja.⁹⁵ Njihov je biro, iako produktivan u broju ostvarenih angažmana, zatvoren nakon dvije godine.⁹⁶ Za vrijeme djelovanja atelier *Fischer i Hrubý* realizirali su devet zgrada u užem središtu grada. Tako je njihova graditeljska aktivnost obilježila istočni dio donjogradske Zelene potkove realizacijom

⁸⁷ Ipak, uz veliki trud Marine Bagarić u njoj je doktorskoj disertaciji moguće pronaći dosad nepoznate činjenice, a uz taj su izvor za potrebe ovog rada korišteni izvorni dokumenti sačuvani kao donacija Fischerove kćeri koji su pohranjeni u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti na Odsjeku za povijest hrvatskog kazališta.

⁸⁸ Arhitekt je rođen kao Nathan Fischer, međutim ime je promijenio prije no što je prešao na katoličanstvo kako bi sklopio brak sa Helenom Eggersdorfer. Od prosinca 1897. godine u svim sačuvanim dokumentima potpisan je kao Ignjat Fischer. Marina Bagarić, *Arhitekt Ignjat Fischer*, Zagreb, 2010. str. 19.

⁸⁹ Hrvatski Državni Arhiv u Zagrebu (HR-DAZG), razne osobe, Ivana Fischer, kut. 1.

⁹⁰ Marina Bagarić, *Arhitekt Ignjat Fischer*, Zagreb, 2010., str. 14.

⁹¹ Isto.

⁹² Isto, str. 16.

⁹³ Isto, str. 17.

⁹⁴ Isto, str. 18.

⁹⁵ Isto, str. 27.

⁹⁶ Isto, str. 20; 26. Trinaest stambeno-trgovačkih zgrada, nekoliko adaptacija, pregradnji i dogradnji te prijava na arhitektonski natječaj za projekt Šumarskog doma koji je otkupljen iako nije bio nagrađen.

uglovnice obitelji Halper-Sigetski koja gleda na Trg kralja Tomislava i Šenoinu ulicu i kuće Eugena Rada na adresi Strossmayerov trg broj 7 te, tada dvokatnice, na brojevima 17 i 19 spomenutog trga za dvojicu doktora.⁹⁷ Marina Bagarić naglašava da je autorstvo projekata posljednje dvije kuće potvrđeno sekundarnim izvorima jer je izvorna arhitektonska građa izgubljena.⁹⁸ Osim tih ostvarenja, dvojac *Fischer i Hrubý* sagradio je kuće na još nekoliko atraktivnih lokacija središta poput onih na adresama Bogovićeve 5 za Petra pl. Jurkovića, Trenkova 4 za dr. Nikolu Andrića, Masarykova 2 gdje je kuća Kögl, Hatzova 18 gdje je kuća Mašić, Palmotićeva 21 s kućom obitelji Čturiilo Milojević te Radićeva 35 gdje je kuća Türk.⁹⁹ Fischer je sljedećih godina nastavio raditi na različitim projektima u Zagrebu i drugim manjim mjestima, među kojima se ističe Glina gdje je zaposlen u Građevnom odsjeku Zemaljske vlade kao vanjski suradnik na brojnim projektima.¹⁰⁰ Osim angažmana za spomenuti odsjek, Fischerova se aktivnost, samostalna i u suradnji s drugim arhitektima, u polju projektiranja i izgradnje postupno povećava te uzima zamah u prvih desetak godina 20. stoljeća, kada radi na građevinama različite namjene: od tvornica, privatnih kuća i vila, sanatorija, sirotišta, rodilišta, robne kuće, kina do banki i drugih poslovnih zgrada.¹⁰¹ Jasna Galjer navodi da se zagrebačka arhitektonska scena, zaslužna za afirmaciju secesije, nametnula upravo u tim godinama, od 1905. nadalje, a među najistaknutijim imenima te nove generacije secesionista¹⁰² nalazio se i Ignjat Fischer.¹⁰³

U razdoblju nakon Prvoga svjetskog rata Fischerov se atelier širi te u dvadesetim i početkom tridesetih godina 20. stoljeća pod njegovo okrilje dolazi nekolicina mladih, danas značajnih, arhitekata poput Bele Auera, Zvonimira Vrkaljane, Frane Cote i Slavka Löwyja.¹⁰⁴ Marina Bagarić nabroja niz aktivnosti koje svjedoče o ugledu koji je Fischer uživao tridesetih godina kao član nekoliko gradskih odbora koji su se bavili građevinom, kulturom i prosvjetom.¹⁰⁵ Fischer je također sudjelovao kao član ocjenjivačkog suda na raznim projektima, među kojima se ističu natječaji za gradnju Državne obrtne škole i Gradske centralne stručne područne škole, obje u Savskoj ulici, te natječaj za odabir lokacije Veterinarskog fakulteta u Heinzelovoj

⁹⁷ Isto, str. 30.

⁹⁸ Isto, str. 33.

⁹⁹ Isto, str. 36-46.

¹⁰⁰ Isto, str. 21.

¹⁰¹ Isto, str. 22.

¹⁰² Uz već poznate i vrlo produktivne ateliere Hönigsberg i Deutsch, Pilar-Mally-Bauda te talentirane pojedince poput Rudolfa Lubynskog, Vjekoslava Bastla, Stjepana Podhorskog i Dioniza Sunka te Aladara Baranyaia. Jasna Galjer, *Aladar Vladimir Baranyai. Arhitektura i dizajn 1899.-1936.*, Zagreb: MUO, 1999., str. 3.

¹⁰³ Isto.

¹⁰⁴ Marina Bagarić, *Arhitekt Ignjat Fischer*, Zagreb, 2010., str. 23.

¹⁰⁵ Isto.

ulici.¹⁰⁶ Osim toga bio je i aktivni član Zagrebačkog zbora i sudjelovao je u brojnim aktivnostima koje je pomogao organizirati i ostvariti, a 1938. godine odlikovan je ordenom Jugoslavenske krune IV. reda.¹⁰⁷ Posljednji zabilježeni projekti na kojima je radio Ignjat Fischer datiraju se u 1938. godinu nakon čega u atelieru nastavljaju raditi njegovi suradnici inženjeri Stjepan Cernjak i Josip Neuman.¹⁰⁸ Posljednjih godina karijere Fischer je uživao velik ugled unutar struke i ustanova u čijem je radu sudjelovao, o čemu svjedoči i dvomjesečna izložba *Pola vijeka hrvatske umjetnosti*¹⁰⁹ s prijelaza 1938. na 1939. godinu gdje je bio daleko najzastupljeniji arhitekt s obzirom na broj izložaka.¹¹⁰ Arhitekt je preminuo 19. siječnja 1948. godine nakon teške bolesti uzrokovane stresom proživljenim za vrijeme režima koji nije bio sklon ljudima židovske vjeroispovijesti.¹¹¹ Marina Bagarić prenosi zapis njegove kćeri Ivane Fischer¹¹² koja je zabilježila kako je njezin otac zbog židovskog porijekla bio često zatvaran, čak i u poodmakloj dobi te se spasio zbog mješovitog braka prelaskom na katoličanstvo prije vjenčanja s Anom Guttmann.¹¹³

Sl. 20. Portret Ignjata Fischera

¹⁰⁶ Isto, str. 24.

¹⁰⁷ Isto.

¹⁰⁸ Isto.

¹⁰⁹ Uz izložbu je održano i predavanje arhitekta Stjepana Planića pod nazivom „Pola vijeka arhitekture u Hrvatskoj“ što je preneseno u dnevnom tisku. Posebno se ističe Fischerov doprinos u stvaranju zagrebačke arhitekture u spomenutom razdoblju. Ivica Šiprak, „Izgradnja Zagreba i stvaranje moderne arhitekture (povodom predavanja S. Planića)“, *Novosti*, 1939., str. 42.

¹¹⁰ Marina Bagarić, *Arhitekt Ignjat Fischer*, Zagreb, 2010., str. 24.

¹¹¹ Isto, str. 25.

¹¹² Ostavština Ivane Fischer dostupna je u arhivu Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

¹¹³ Marina Bagarić, *Arhitekt Ignjat Fischer*, Zagreb, 2010., str. 25.

4.2. STAMBENO POSLOVNE ZGRADE BANKARSKIH I DIONIČARSKIH DRUŠTAVA FISCHEROVA ATELIERA

Marina Bagarić skreće pažnju da je s godinom 1920. Fischer aktivno radio na velikom broju projekata u Zagrebu većinom vezanih za bankarska i dioničarska društva te uspješne poslovne ljude.¹¹⁴ Zgrade koje su projektirane u njegovom atelieru za navedene klijente bile su stambeno-poslovne budući da su se „u prizemlju stambenih zgrada nalazili dućani i poslovne prostorije, a u poslovnim zgradama najčešće je bar jedna etaža [bila] namijenjena stanovanju“¹¹⁵ što je u ono doba bio zagrebački standard.¹¹⁶ „Rubna tipologija“¹¹⁷ građevina, pogotovo u središtima gradova ne iznenađuje, a iste primjere možemo pronaći i danas. U ovu će skupinu radova biti smještena i zgrada Gradske štedionice, poslovne građevine u kojoj su gornje etaže predodređene za stanovanje, uz iznimku što je u drugom dijelu Štedionice kroz prizemlje i mezanin s dvije galerije bila uređena prostrana kavana, dok je u podrumu bankarske zgrade bio restoran *Gradski podrum*, o čemu će više biti riječi u zasebnom poglavlju.

Prvi angažman na zgradi javne namjene koju je Fischer ostvario za jedan novčarski zavod bila je adaptacija prizemnih prostorija uglovnice Praške ulice i Zrinjevačkog trga za Hrvatsku pučku banku još u vrijeme suradnje s Antonínom Hrubýjem.¹¹⁸ Dvadeset je godina kasnije angažiran na istoj lokaciji za podizanje trećeg kata s mansardom i projektiranje novog pročelja.¹¹⁹ Drugi je građevinski posao za adaptaciju poslovnog prostora banke Fischer dobio na zahtjev Jugoslavenske banke. Investicija je uključivala spajanje dviju susjednih zgrada, dvokatnicu na uglu Trga bana Josipa Jelačića i Praške ulice i jednokatnicu na adresi Praška ulica 2, svaka sa svojim ulazima.¹²⁰ Treći angažman jedne novčarske ustanove na kojem je Fischer dobio priliku pridonijeti arhitektonskim rješenjem bio je natječaj za zgradu Zagrebačke Burze, u to doba Zagrebačke burze za robu i vrednote.¹²¹ Posebnost ovog natječaja je bio izravan poziv nekolicine arhitekata¹²² koje je Građevni odbor Burze odabrao, a značajno je spomenuti da je među ocjenjivačima njihovih arhitektonskih rješenja bio cijenjeni njemački arhitekt Hermann

¹¹⁴ Isto, str. 193.

¹¹⁵ Isto, str. 194.

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ Isto, str. 194.

¹¹⁸ Isto, str. 195.

¹¹⁹ Isto.

¹²⁰ Isto, str. 199.

¹²¹ Isto, str. 204.

¹²² U uski krug odabranih arhitekata uz Ignjata Fischera ušli su Bruno Bauer, Aladar Baranyai, Lazar Dundjerski, Josip Plečnik, koji nije sudjelovao, i pobjednik natječaja Viktor Kovačić. Marina Bagarić, *Arhitekt Ignjat Fischer*, Zagreb, 2010., str. 205.

Muthesius.¹²³ Fischerov nerealizirani projekt Burze Marina Bagarić ocjenjuje kao raskošnu monumentalnu zgradu koja se oslanja na inozemna rješenja građevina iste namjene poput burzovne zgrade u Londonu ili Bruxellesu što ju svojom dominacijom u prostoru čini „hramom novca“.¹²⁴

¹²³ Isto, str. 205.

¹²⁴ Isto, str. 206.

5. IZGRADNJA PALAČE GRADSKE ŠTEDIONICE

5.1. PRVA ETAPA GRADNJE

Projekt za izgradnju južnog dijela palače štedionice odobren je u svibnju 1923. godine, čime službeno započinje izgradnja ove polifunkcionalne zgrade. Na natječajnom je projektu uz Ignjata Fischera svoj doprinos dao i Vladimir Šterk.¹²⁵ U svibnju 1923. godine predan je zahtjev za odobrenje za izgradnju palače Štedionice u ime vlasnika parcele Gradske štedionice općine i slobodnog kraljevskog glavnog grada Zagreba. Gradskom je poglavarstvu upućena molba za rušenje stare ulične i dvorišne zgrade na Jelačićevom trgu broj 20 kako bi se sagradila četverokatnica s mansardom za potrebe štedionice, ali i stambene svrhe te smještaj gostione u prostoru suterena.¹²⁶ Uz zahtjev za odobrenje građevinske dozvole, prema izvornom dokumentu, priloženo je četrnaest nacрта. Građevinska dozvola za novogradnju odobrena je u kolovozu 1923. godine. U napomeni spomenutog dokumenta napisano je da je za izgradnju predodređeno vlastito zemljište i „od javnog tla dio Jelačićeva trga i to ispred kuća broj 19 i 20 do rizola [s time da] prolazi u ljekarnu i dućane imadu se ostavili slobodni“¹²⁷. Također, na sam je zahtjev napisano sedam opaski koji se moraju ispoštovati prije početka gradnje, a vezani su za otkup dijela zemljišta koji obuhvaća gradsko vlasništvo, promjenu debljine zidova kao i statičke proračune za željezne i željezobetonske konstrukcije. U svibnju 1926. godine u dvorišnu i uličnu zgradu ugrađena su osobna električna dizala. Stambena je dozvola za četverokatnicu odobrena u ožujku 1926. godine.

Klasicističko pročelje Gradske štedionice ostalo je do danas nepromijenjeno. Glavnina arhitektonske dekoracije inače jednostavno raščlanjenog pročelja koncentrirana je na stupovima naglašenim ulaznim dijelovima. Kroz prizemlje i prvu etažu Fischer je ostvario blago rustikalni izgled zidnog plašta koji je vijencem odvojio od glatko izvedenog pročelja na gornjim katovima dinamiziranog okomitom izmjenom svjetlije i tamnije boje fasade na prozorskim osima i između njih. Arhitektonski su naglasci stavljeni na glavni ulazni prostor banke gdje se do drugog kata uzdižu po četiri simetrično postavljena jonska stupa velikog reda koji umjesto zabata nose jednostavne vijence iznad kojih su uski balkoni širine kapitela s kamenom ogradom prošupljenog mrežastog izgleda. U donijem se dijelu u liniji s prozorskim osima gornjih etaža,

¹²⁵ Darko Kahle, „Potpisani projekti i realizacije Vladimira Šterka u Zagrebu od 1923. do 1941.“, u: *Prostor*, 16 (2008.), str. 206.

¹²⁶ U upitniku o vlasniku, namjeni zgrade, godini gradnje i broju kuće stoji da je namijenjena stanovanju i trgovini te da je u sklopu sagrađena i trokatna dvorišna zgrada sa potkrovljem predodređena za stanove.

¹²⁷ HR-DAZG-1122 Zbirka građevine dokumentacije Trg bana Josipa Jelačića 9, 10, 10a, sig. 3069, Građevna dozvola, 12. kolovoza 1923. godine.

a lijevo i desno od glavnih ulaza nalaze pravokutno zaključeni ulazi u prostore različite namjene dok se iznad njih nalaze kružni, a još iznad i kvadratni prozorski otvori. Etaže gornjeg dijela imaju jednostavne pravokutne prozore, izuzev po tri lučno zaključena otvora iznad spomenutih balkona, između kojih se kroz tri prozorske linije nalaze plitki pilastri velikog reda čiji kapiteli završavaju u vijencu koji odvaja četvrti kat od mansardnog dijela građevine. Jedinu dekorativnu plastiku u gornjem dijelu pročelja predstavljaju trapezoidni, glatki, blago istaknuti zaglavni kamenovi i konzole iznad lučno zaključenih prozora balkona. Mansardni dio nastavlja pratiti oblikovanje pročelja, međutim ovoga puta s kvadratnim prozorima, a cijela je građevina završena jednostavnim vijencem s konzolicama duž cijelog pročelja.

Južni dio palače svojim se pročeljem skladno uklopio u svoju parcelu na glavnome trgu. S desne strane zgrada se naslanja na uglovnicu arhitekta Vjekoslava Bastla koja je u vrijeme dovršetka štedionice bila četverokatna zgrada s bogato ukrašenim secesijskim pročeljem. Takozvana kuća *Elsa Fluid*, koja je dobila ime po lijeku koji je izumio vlasnik i investitor Eugen Feller, imala je kroz sve katove naglašen ugao završen kupolom. Prije temeljite promjene i pojednostavljenja pročelja bila je niža od zgrade štedionice s jednom linijom prozora manje. S lijeve je strane do 1929. godine stajala dvokatna kuća sa sedam prozorskih osi jednostavnog glatkog pročelja s plastično izvedenim uzdužnim profilima kao naglascima iznad prozora prvog kata. U prizemlju su bile smještene radnje i trgovine te mala kavana/gostiona. Ta je kuća, kao i druge dvije manje koje su završavale niz istočne strane Jelačićeva trga, srušena prilikom izgradnje sjevernog dijela palače štedionice. Također, tom je odlukom o rušenju bloka kuća otvorena nova spojna ulica između Kaptola i trga.

Otvaranje za javnost ovoga dijela cjeline novoizgrađene palače najavljeno je za početak ožujka 1925. (sl. 22).¹²⁸ U istom se novinskom članku spominje i najava skorog početka radova na sjevernom dijelu palače.¹²⁹ Na svečanost je pozvan gradski župnik dr. Rittig, koji je zgradu prilikom otvorenja blagoslovio, dok je gradonačelnik Vjekoslav Heinzl održao govor.¹³⁰ O značenju otvorenja palače Gradske štedionice govori popis uzvanika koji su uveličali otvorenje: predstavnici saveza novčanih zavoda, saveza industrijalaca, saveza trgovaca, zagrebačke burze, trgovačke i obrtničke komore, gradski senatori, predstojnici svih odsjeka gradskog poglavarstva, gradski zastupnici, ravnatelji gradskih poduzeća i naposljetku predstavnici medija.¹³¹

¹²⁸ *** , Preseljenje gradske štedionice, u: *Jutarnji list*, 15. veljače 1925., str. 4.

¹²⁹ Isto.

¹³⁰ *** , Gradska štedionica u novoj palači, u: *Jutarnji list*, 2. ožujka 1925., str. 1.

¹³¹ Isto.

Sl. 21. Istočna strana trga oko 1915. godine, prije izgradnje palače Gradske Štedionice.

Sl. 22. Istočna strana trga snimljena 1925. godine kada je svečano otvoren južni dio palače, dok je na mjestu buduće kavane troetažna kuća. Desno od Štedionice nalazi se Fellerova kuća *Elsa Fluid* prije čišćenja secesijskog pročelja.

5.2. DRUGA ETAPA GRADNJE

5.2.1. IZGRADNJA

Sačuvana dokumentacija vezana za gradnju sjevernog dijela manje je opsežna od one za južnu zgradu. Bez obzira na to, u Državnom je arhivu pohranjeno odobrenje nacrtu svih katova kao i pročelja koje gleda na Cesarčevu ulicu datirano 9. kolovoza 1929. Iz iste je godine sačuvana i odobrena građevinska dozvola, dok je stambena dozvola za prigradenu katnicu dobivena 1931. godine. Izgradnja zgrade kavane postala je važna tema novinskih članaka onoga doba. Na naslovnici u novinama 4. svibnja 1929. objavljena je fotografija rušenja stare dvokatne kuće na mjestu gdje će biti sagrađena nova zgrada.¹³² U istom je članku najavljeno rušenje jednokatnice s trgovinom željezom Mervar i Hodniković čime je omogućena izgradnja dviju novih ulica: od trga do križanja Vlačke i Kurelčeve te od trga prema Nadbiskupskoj palači.¹³³ U arhivu su dostupna dva zanimljiva službena prigovora gradskom poglavarstvu na gradnju sjeverne četverokatnice koje su dostavili stanari vlasnici kuća, a dotiču se teme nove ulice. Prvi je „utok“ uputila Ivana Bobaš, stanarka kuće do buduće novogradnje, 7. rujna 1929. Osnova njenog prigovora je izgradnja uglovnice koja će definirati sjeverozapadni ugao trga bez obzira na to što ne postoji službena odluka i projekt za rješavanje pitanja nove ulice koja će se otvoriti. Bobaš je ustvrdila da je prije odobrenja gradnje bilo potrebno riješiti pitanje regulatorne osnove.¹³⁴ Prema tome, dotadašnja je osnova izmijenjena i odluka o novogradnji je usvojena na temelju neodobrenih izmjena uličnog pravca. Istog je datuma drugu žalbu uputio Vjekoslav Merver. On je, kao i Bobaš istaknuo da je odobrenje za gradnju ishodeno na nezakonit način jer gradnja zgrade koja ima pročelje u još uvijek nepostojećoj ulici nije u skladu sa zakonom već je dozvoljena jer ide u korist privatnom interesu–štedionici.¹³⁵ Merver posebno naglašava da je na nezakonit način srušena njegova, kao i nekoliko drugih kuća, bez odštete vlasnicima, a sve s ciljem da se oslobodi zemljište za privatnu investiciju.¹³⁶ Na kraju, Bobaš postavlja otvoreno pitanje kako će četverokatnici biti odobrena uporabna dozvola s obzirom na neposrednu blizinu njene kuće gdje će „ulična fronta dozvoljene novogradnje i njeni prozori

¹³² ***, Nove ulice u Zagrebu, *Večer*, 4. svibnja 1929.

¹³³ Isto.

¹³⁴ HR–DAZG–1122 Zbirka građevine dokumentacije Trg bana Josipa Jelačića 9, 10, 10a, sig. 3069, Pismena žalba (utok) Ivane Bobaš, 7. rujna 1929. godine.

¹³⁵ HR–DAZG–1122 Zbirka građevine dokumentacije Trg bana Josipa Jelačića 9, 10, 10a, sig. 3069, Pismena žalba (utok) Vjekoslava Mervera, 9. rujna 1929. godine.

¹³⁶ Isto.

odstajati tek na neznatnu udaljenost od vatrobranog zida“.¹³⁷ Na isti se problem blizine novogradnje i vlastite kuće požalio Vladimir Srkulj očitovanjem koje je poslao na adresu Poglavarstva.¹³⁸ Odgovor iz Gradskog poglavarstva Ivani Bobaš stigao je 3. listopada 1929. U njemu jasno stoji da radnje nisu bile nezakonite, žalba kućevlasnice se ne uvažava jer neizgrađena ulica ne utječe na izdavanje građevinske dozvole, tim više što će nova četverokatnica imati izlaz na trg.¹³⁹ Odgovor župana je poslan i Mervaru s jednakim argumentima za poništavanje upućene žalbe. Pismo upućeno Srkulju nije sačuvano u Državnom arhivu no za pretpostaviti je da je odgovor bio jednak kao u gornjim slučajevima. U dnevnom tisku je 22. kolovoza 1931. objavljeno da je zgrada Štedionice „u Zagrebu sigurno jedina fasada, koja čeka na svoju ulicu“.¹⁴⁰ nadalje, u članku stoji da se rješavanje tog problema očekuje uskoro jer je Štedionica došla u posjed jednog dijela zgrade zbog koje dosad nije bilo moguće sagraditi ulicu.¹⁴¹

Drugi je dio palače bio zrcalna slika već sagrađenog dijela, uz iznimku što je dodana još jedna prozorska os na mjestu spajanja dviju zgrada čime je cijela palača produžena (sl. 23). Po završetku, gledana sa zapadnog dijela trga, nova je zgrada Štedionice zatvorila pravokutni oblik glavnog trga i postala uglovnicom, a s njene je sjeverne strane otvorena nova ulica. Bočno pročelje na koje se otvara pogled iz Cesarčeve i Bakačeve ulice izgledom prati oblikovanje glavnog pročelja, uz iznimku što jonskim stupovima naglašen ulaz ovdje zamjenjuje blago rizalitno istaknut dio jednake širine kao ulazni s pet uskih lučno zaključenih prozora koji se protežu kroz prizemlje i prvi kat, a iza kojih se nalazi reprezentativno stubište *Gradske kavane*. I na bočnom se pročelju ponavlja simetrija pravokutnih ulaznih vrata u popratne prostore kao i po jedan kružni te kvadratni prozor iznad. Također, iznad središnjeg se rizalitno istaknutog dijela nalaze tri lučno zaključena prozora s konzolama iznad kao i na glavnom pročelju uz iznimku što se ne ponavlja motiv balkona.

Otvorenje *Gradske kavane* bio je velik društveni događaj u Zagrebu. Danima prije otvorenja u dnevnom su se tisku pojavljivale reklame i najave svečanog otvorenja 5. prosinca 1931. (sl. 26.a). O kavani se pisalo u superlativima, pozivajući posjetitelje u najljepšu i najmoderniju

¹³⁷ HR-DAZG-1122 Zbirka građevine dokumentacije Trg bana Josipa Jelačića 9, 10, 10a, sig. 3069, Pismena žalba (utok) Ivane Bobaš, 7. rujna 1929. godine.

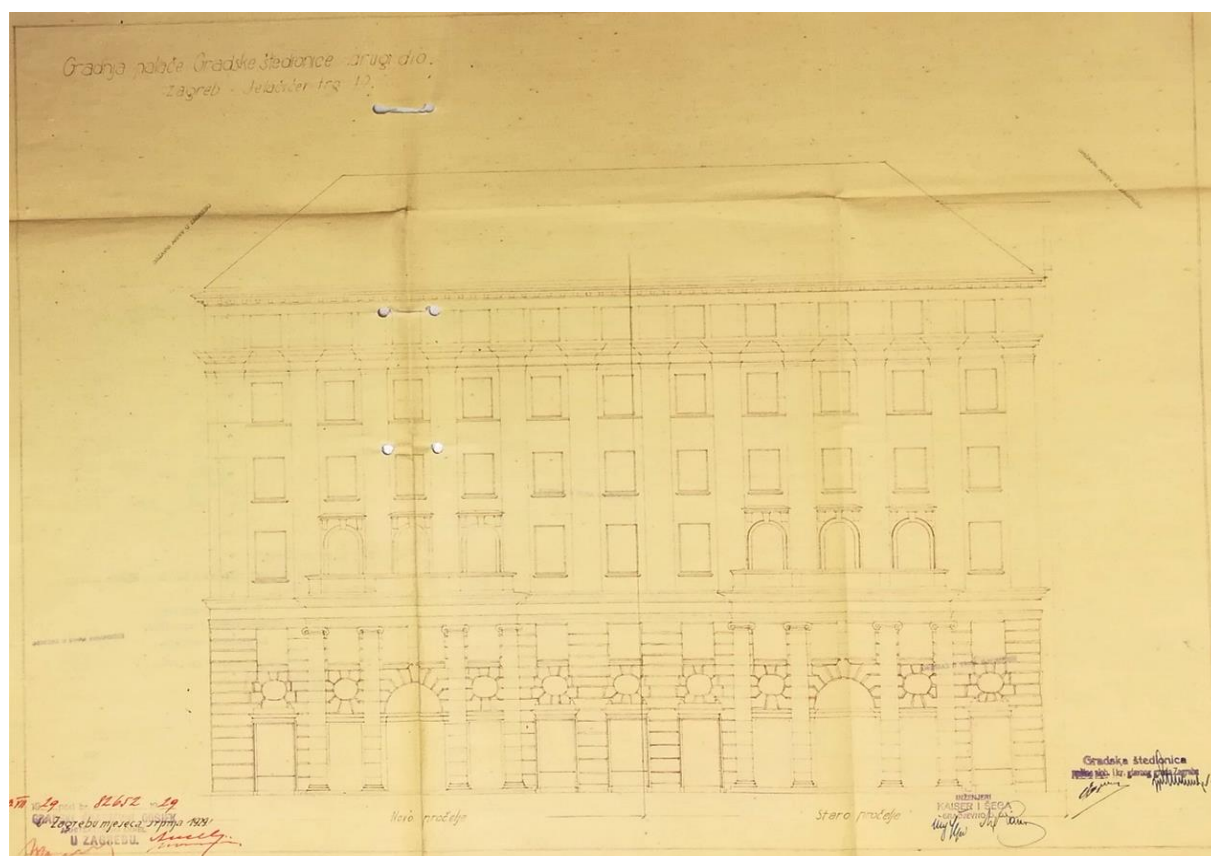
¹³⁸ HR-DAZG-1122 Zbirka građevine dokumentacije Trg bana Josipa Jelačića 9, 10, 10a, sig. 3069, Pismena žalba (očitoвање) Vladimira Srkulja.

¹³⁹ HR-DAZG-1122 Zbirka građevine dokumentacije Trg bana Josipa Jelačića 9, 10, 10a, sig. 3069, Odgovor iz Gradskog poglavarstva na žalbu (utok) Ivane Bobaš, 3. listopada 1929. godine.

¹⁴⁰ *** , Drugi dio Gradske štedionice je završen, *Večer*, 22. kolovoza 1931., str. 1.

¹⁴¹ Isto.

kavanu Europe te najveću atrakciju u gradu Zagrebu kapaciteta 850 ljudi.¹⁴² Osvrti nakon otvorenja također su sadržavali riječi hvale za Fischerov rad (sl. 26.b). U dnevnim se novinama pisalo o utrošenih 15 milijuna dinara za cijelu zgradu s podrumom, kavanom te katovima za stanovanje. Posebno se ističe kako je „velegradska kavana“¹⁴³ sagrađena kako bi pridonijela ugledu grada te da se njome pokaže „kako smo se mi kadri takmičiti svojom invencijom, stručnim radom i savršenom proizvodnjom i sa najnaprednijim narodima Evrope“.¹⁴⁴ U istom se članku otvorenje ovog zdanja ocjenjuje kao važan dobitak za pronošnje dobre riječi o Zagrebu u svijetu ponajviše jer je domaća proizvodnja stvorila lokal koji se može mjeriti s onim najdotjeranijim u svijetu.

Sl. 23. Nacrt pročelja prema trgu građevnog poduzeća Kaiser i Šega iz 1929. godine. Novo pročelje zrcalna je slika postojećeg, ranije podignutog.

¹⁴² Reklama za otvorenje *Gradske kavane*, u: *Večer*, 4. prosinca 1931. godine, str. 8.

¹⁴³ ***, Otvorenje veleGradske kavane u Zagrebu, u: *Novosti*, 6. prosinca 1931.

¹⁴⁴ Isto.

Sl. 24. Istočni dio trga bana Jelačića prije 1930. godine. Rušenje dvokatne kuće za izgradnju drugog dijela palače Štedionice.

Sl. 25. Istočni dio trga bana Jelačića nakon 1930. godine.

Četvrtak, 4. prosinca 1931.

Darove za Sv. Nikolu
 333 anđeli i najblijinije dobriće u novo stvoreni
Službenici i Benbonieri
 T. Drzica, Frankopanska ul. 2 b, telefon broj 1143

JEFTINA PRODAJA
 Sve vrste tkanina, od najjeftinijih do najskupljih, u velikom izboru. Proizvođači i dobavljači. Ulica, 1. kat. 1931.

GRADSKA KAVANA
 U PALACI GRADSKOJ STEDIONICE, JELACICEV TRG 20
NAJLIEPŠA I NAJMODERNIJA KAVANA EVROPE!
Naiveća atrakcija Zagreba!
Mjesto za 850 osoba!
!! Dnevno koncert !!
OTVORENJE
 U SUBOTU 5. O. MJ.
 Kavana će biti otvorena od podne dalje. — Za mnogobrojni posjet moli
 Uprava gradske kaveze

Utorak, 8. prosinca 1931.

EDISON
 PREDSTAVLJENJE
VESELI CZLET U ZLOT
 "Indijanci dolaze"

NOVA VELEGRAĐKA KAVANA U ZAGREBU
 ZAGREBAČKE ZAGREBE
 U Zagrebu, 4. prosinca, 1931. godine. U ovom gradu otvorena je nova kavana, koja će biti otvorena u subotu 5. o. m. i koja će biti otvorena u subotu 5. o. m. i koja će biti otvorena u subotu 5. o. m.

OSVETA
 sa Dolora del Rio
 Nacionalni Film Montevideo
 osvaj. Mikiy Momo
 Ulica, 1. kat. 1931.

SAOBRAČAJ
 Dva su ljudi poginula u saobraćaju u Zagrebu, a dva su ozlijeđena. U Zagrebu, 4. prosinca, 1931. godine. U ovom gradu otvorena je nova kavana, koja će biti otvorena u subotu 5. o. m. i koja će biti otvorena u subotu 5. o. m.

Sl. 26. a) Najava otvorenja u novinama *Večer*, 4. prosinca 1931. godine.

Sl. 26. b) Osvrt nakon otvorenja u novinama *Novosti* 8. prosinca 1931. godine.

6. GRADSKA KAVANA

6.1. GRADSKA KAVANA 1930-ih

S obzirom na to da je glavni fokus ovoga rada prostor *Gradske kavane*, u analizi tlocrta palače pažnja će biti usmjerena na sjeverni dio zgrade podignut u drugom valu izgradnje od 1929. do 1931. godine. Taj se drugi dio zgrade sastoji od podruma, prizemlja, mezanina s dvije galerije na četiri masivna betonska stupa te dodatna četiri kata i tavana. Parametri zidova prema trgu prate liniju ranije sagrađenog dijela u kojem je poslovnica banke. Parcela je sasvim iskorištena i sa strane Cesarčeve ulice te se zgrada proteže do kraja kućnog broja 2 spomenute ulice. Godine 2011. uređen je preostali dio bloka Cesarčeva-Kurelčeva-Jurišićeva-Trg bana Josipa Jelačića izgradnjom Ban centra koji je postao uglovnicom ulica Augusta Cesarca i Kurelčeve, a svojim se sjevernim zidom naslonio na zgrade Gradske štedionice (sl. 27).

Sl. 27. Blok Cesarčeva-Kurelčeva-Jurišićeva-Trg bana Josipa Jelačića.

Vertikalna podjela *Gradske kavane* podrazumijevala je dvije galerije, jednu iznad druge, različitih tlocrta i veličine. Valja naglasiti nepravilnost linija i ograda galerija koje su, s krivuljom stubišta, ostavljali dojam lakoće i fluidnosti u prostoru te su, prema mišljenju Marine Bagarić, izraz Fischerove inklinacije organskim formama ispred stroge geometrije.¹⁴⁵ Otvoreni tlocrt prizemlja prekinut je snažnim naglascima u vidu četiri masivna noseća stupa čiji su ukrasi oponašali stabla banane, što se povezuje s „egzotičnom romantičnom vizijom art decoa“¹⁴⁶ ili „apstrahirane palme“.¹⁴⁷ Marina Bagarić analogije u oblikovanju spomenutih stupova (sl. 29.a) pronalazi u berlinskom Grosses Schauspielhausu iz 1919. godine arhitekta Hansa Poelziga (sl. 29.b).¹⁴⁸ Međutim, u intervjuu Slavka Löwyja za mjesečnik udruženja hrvatskih arhitekata *Čovjek i prostor* iz 1994. godine arhitekt govori o svom poznanstvu s Fischerom i radu u njegovom atelieru za vrijeme gradnje *Gradske kavane* i kako je crtao perspektivu unutrašnjosti. Također, spominje potporne stupove za koje izjavljuje „[š]est mjeseci koliko sam kod njega ostao, radila se *Gradska kavana*. Jednostavno nam je donio fotografije berlinske kavane „Vaterland“ i rekao – hoću ovakvu kavanu. Odatle neobični oblik stupova koji se gore račvaju u rasvjetna tijela“ (sl. 29.c).¹⁴⁹ Međutim, usporedimo li sačuvane fotografije unutrašnjosti prostorija Haus Vaterlanda moguće je zaključiti da je najbliži primjerak stupa te građevine onaj kojemu se kapitel rastvara poput palme ili krošnje egzotičnog stabla. Ipak, ta teza ostavlja dojam nepovezanosti dvaju primjera i sličnost se ne uočava u dovoljnoj mjeri da bi bilo opravdano tražiti uzor za Fischerovu izvedbu u berlinskom *Vaterlandu*.¹⁵⁰ S druge strane, opservaciju Marine Bagarić i usporedbu stupa iz Grosses Schauspielhausu s našim primjerom možemo poduprijeti i istraživanjem Dragana Damjanovića koji se u članku o hrvatskoj ekspresionističkoj arhitekturi usredotočava na rad Drage Iblera kao najistaknutijeg u ovom kontekstu, ali spominje i druge autore poput Ignjata Fischera.¹⁵¹ Damjanović stil interijera *Gradske kavane* označava terminom ekspresionizam u arhitekturi, a karika koja spaja Fischera i Iblera s tim pojmom je utjecaj upravo Hansa Poelziga, autora Grosses Schauspielhausu.¹⁵² U dijelu teksta o unutrašnjosti *Gradske kavane* Damjanović iznosi da se i generacija starija od

¹⁴⁵ Isto.

¹⁴⁶ „Kavana Corso“, *Zagrebački leksikon*, str. 492.

¹⁴⁷ Marina Bagarić, *Arhitekt Ignjat Fischer*, Zagreb, 2010., str. 220.

¹⁴⁸ Isto.

¹⁴⁹ „Interview Slavko Lowy“, u: *Čovjek i prostor*, 641-642 (1994.), str. 27.

¹⁵⁰ Usp. Dragan Damjanović, „Expressionism in Croatian Architecture of the Interwar Period“, u: *Architectura : Zeitschrift für Geschichte und Aesthetik der Baukunst*, 44 (2015.), str. 76. i Marina Bagarić, *Arhitekt Ignjat Fischer*, Zagreb, 2010., str. 220.

¹⁵¹ Isto, str. 63.

¹⁵² Dragan Damjanović, „Expressionism in Croatian Architecture of the Interwar Period“, u: *Architectura : Zeitschrift für Geschichte und Aesthetik der Baukunst*, 44 (2015.), str. 76.

Iblera u ostvarenjima poput ovog nadahnula njemačkim stilskim tendencijama kroz dostupne suvremene arhitektonske publikacije i tada popularni ekspresionistički film.¹⁵³ Glavni elementi ekspresionizma koje Damjanović spominje kod interijera kavane su prostrano dvokrako stubište zaobljenih linija, izvedba valovitih galerija na stupovima s kapitelima u obliku drva banane s rasvjetom unutar kapitela koje spominje i Marina Bagarić.¹⁵⁴ Na kraju, nakon stavljanja radova dvojice autora u zajednički kontekst sličnost stupova s karakterističnim kapitelima Fischera i Poelziga moguće je potvrditi i uvidom u sačuvane fotografije (sl. 29.a i 29.b).

Sl. 29. a) Stup u unutrašnjosti *Gradske kavane* 1930-ih.

Sl. 29. b) Stup u unutrašnjosti Grosses Schauspielhaus u Berlinu oko 1919. godine.

Sl. 29. c) Razglednica s prikazom unutrašnjosti dijela kompleksa Haus Vaterland u Berlinu s karakterističnim stupom koji je mogao poslužiti kao inspiracija za rješenje u zagrebačkoj kavani.

¹⁵³ Isto, str. 76.

¹⁵⁴ Isto, str. 78.

Za pristup prvoj od galerija na katu Fischer je projektirao monumentalno trokrako stubište konkavnih i konveksnih linija na sjevernom dijelu kavane, dok je svjetlost osigurao postavljajući prozore velikih dimenzija iznad stubišta. Prirodno svjetlo dolazilo je kroz manje kružne i veće pravokutne lučno zaključene prozore postavljene nisko na zapadnom zidu tako da se kroz njih može uživati u pogledu na središnji gradski trg. Drugoj se galeriji pristupalo jednokrakim stubištem uz istočni dio prve galerije kavane. Prozori su ovdje pravokutno zaključeni, također postavljeni uza zapadni zid. Prostrane su galerije osiguravale dovoljno mjesta za brojne posjetitelje te je čitav prostor bio ispunjen kružnim i kvadratnim stolovima i stolcima (sl. 29.a, 30.a i 30.b).

30. a) Unutrašnjost
kavane 1930-ih godina.

Sl. 30. b) Unutrašnjost kavane 1930-ih godina.

S obzirom na mali broj sačuvane fotografske dokumentacije, koja je pritom izrađena na crno-bijelom filmu, opisi prostora iz novina onoga vremena pružaju uvid u izgled Fischerova projekta: „[p]redjimo na opisivanje. Jedino što nas ne zadovoljava, to je onaj ulaz u velegradsku kavanu – kroz vežu od najjednostavnije okrećenih zidova. Medjutim čim uđete u prizemlje kavane, zaboravljate taj neugodan pristup. U prizemlju ne može vaše oko obuhvatiti čitavu ovu golemu kavanu: no već prvi dojam je zbog grandioznosti prostorija vanredan. Uspinjujući se prostranim stubištem na prvu, pa dalje na drugu etažu, vaše divljenje raste. Pa ako s koje zgodnije točke zahvatite čitav taj neobično uredjen lokal i prizemlje i obje etaže, pogotovo će vas zanimati veličajnost ove velegradske kavane, koja može da udobno primi 890 gosti. Šteta je, da i sama zgrada nije u modernijoj arhitekturi, kako bi omogućila šire otvore za izgled na bujan život na Jelačićevom trgu. Stropovi etaža su srebrnaste boje – napravljeni su od tankih srebrnastih listića, koji su preparirani posebnim lakom tako da se dadu lako prati. Zidovi, da budu po boji u skladu s takvim stropovima, svi su presvučeni sa umjetnom svilom u vodenasto-modroj i srebrnoj boji. I čitav je namještaj tapetiran u modroj boji, a i podovi su od posebnog tamnomodrog linoleuma. Treba istaknuti da je i kraj danjeg svjetla i kraj čarobne električne rasvjete poredaj boja čitavih prostorija, namještaja i posudja kavane takav, da djeluje mirno i otmjeno, kako to traži savremeni ukus. Da bi se dobilo više prostora i da bi pregled bio što slobodniji osnivač je morao paziti na to, da bude što manje stupova. Zato se od podruma gdje se nalazi produženje prostorija Gradskog podruma pa do vrha kavane uzdižu samo četiri golema stupa od promjera 1.10 metara visoka 14 metara na kojima počivaju četiri kata povrh kavane. Raspon od zida do stropa iznosi 8.70 metara, a stupovi, koji služe i za rasvjetu, u istoj su srebrnoj boji kao i stropovi. U prvoj etaži je prosto za glazbu i kod današnjeg pokusa ustanovljeno je da su sve prostorije ove goleme kavane jednako zvučne. – Kavana ima posebno odjeljenje za igračnice gdje može da stane 240 osoba. – Kuhinja je uredjena na najmoderniji način s hladionama za živež, aparate za rashlađivanje vodovodne vode, pravljenje sladoleda, automatsko punjenje kuhane kave itd. – Šalice, boce, čaše, uopće sav pribor, koji se daje gostima posebno je radjen sa gradskim grbom, u bojama koje odgovaraju temeljnoj boji kavane. Nema sumnje da ova velegradska kavana predstavlja za zagrebačko gradjanstvo jednu rijetku novost koju će svako rado gledati i prema svome shvaćanju i ocijeniti“.¹⁵⁵

Navedeni članak donosi dragocjene podatke o dojmu koji je kavana ostavljala. Iz njega, kao i s fotografija može se donekle rekonstruirati izgled Fischerova interijera koji je za svoje doba u

¹⁵⁵ Isto.

svakom pogledu bio moderan. Iako je vanjšina sugerirala historicističko oblikovanje, unutrašnjost kavane iznenađivala je jednostavnoću i profinjenošću koja se ocrtavala na neutralnim svijetlomodrim zidovima, srebrnom stropu oblikovanom poput manjih spojenih obrnuto postavljenih piramida, srebrnim galenderima zakrivljenih linija stubišta te masivnim stupovima presvučenim u blještavu tapetu. Detalji koje je Fischer sam projektirao bili su jednostavnog dizajna i jasnih linija bez suvišne dekoracije.

Osim velikog kapaciteta svoje unutrašnjosti, ova se kavana mogla pohvaliti velikom terasom ispred svog ulaza. Ona je podignuta 1932. godine što je popratio i dnevni tisak objavom fotografije i kratkog osvrtu na izgradnju željezne konstrukcije s krovom na naslovnici (sl. 31).¹⁵⁶ U opisu stoji da se „prostor pred kavanom uređuje na najmoderniji način tako, da će *Gradska kavana* biti ne samo po unutarnjem redjaju, nego i po uređaju pred kavanom, jedna od najmodernijih i najljepših kavana“¹⁵⁷. Fischer je za ljetnu kavanu predodredio stolce i naslonjače od čeličnih cijevi kakvi su bili česti odabir arhitekata s Bauhauusa za svoje interijere.¹⁵⁸ Iz tog razloga, odabran je tip naslonjača koji je 1927. godine dizajnirao Mies van der Rohe, no nije poznato jesu li rad strane tvrtke ili domaćeg proizvođača (sl. 31.a i sl. 32.b).¹⁵⁹

Sl. 31. Isječak članka s naslovne strane dnevnih novina *Večer* od 1. srpnja 1932. s fotografijom izgradnje terase ispred *Gradske kavane*.

¹⁵⁶ ***, Izgradjivanje prostora pred Gradskom kavanom, *Večer*, 1. srpnja 1932., str. 1.

¹⁵⁷ Isto.

¹⁵⁸ Isto, str. 221.

¹⁵⁹ Isto.

Sl. 32. a) Terasa Gradske kavane 1930-ih godina.

Sl. 32. b) Terasa Gradske kavane 1930-ih godina.

6.2. KRONOLOGIJA PREOBRAZBI

Podatak o preuređenju *Gradske kavane* u razdoblju od otvaranja do kraja Drugoga svjetskog rata kao ni dokumentacija koja bi potkrijepila izvršene radove nisu sačuvani u dostupnim zagrebačkim arhivima. Prvo spominjanje radova nakon otvorenja *Gradske kavane* pronalazimo u novinskim zapisima o izgradnji terase na pločniku sa strane trga.¹⁶⁰ Autor projekta je Ignjat Fischer. Iz razgovora s arhitektom Brankom Silađinom kao pripadnikom generacije koja je dolazila u kavanu kao dijete s ocem moguće je saznati da je do kraja rata 1945. godine još uvijek postojao izvorni interijer.¹⁶¹ Silađin također tvrdi da su još i tada na terasi kavane bili stolci Miesa van der Rohea.¹⁶² Najraniji sačuvani nacrti promjena u *Gradskoj kavani* potječu iz 1949. godine kada je adaptirana i dograđena kuhinja u prizemlju prema rješenju projektanta prezimena Bösenbacher iz Gradskog projektnog geodetskog poduzeća „Osnova“ (sl. 33). Kao investitor je navedena Direkcija gradskih ugostiteljskih poduzeća. Prema priloženom nacrtu, promjene u stražnjem dijelu kavane gdje se nalazila kuhinja nisu bitno promijenile tlocrt građevine jer vanjski zidovi nisu rušeni, ali je dodano nekoliko pregrada za nove manje prostorije.

Spominjanje pregradnje palače kavane pronalazimo i 1978. godine kada arhitekti Mihajlo Kranjc, Branko Silađin i Berislav Šerbetić na natječaj za uređenje Trga Republike šalju rad koji je uključivao unošenje promjena na bočnom pročelju kavane i prostoru ispred (sl. 34). Rad je dobio drugu nagradu dok prva nije podijeljena. Silađin objašnjava svoju ideju: „ja sam onda predlagao da se ovo sve zadrži ostalo, ali da se makne stubište i da se napravi ekran prema katedrali i da ona ima orijentaciju i izlazak na Cesarčevu ulicu kao van. Prema trgu nije imala nikakve šanse jer su ti prozori mali i ispred toga su stupovi i to nije imalo nekakvu šansu da se uspostavi odnos sa samom površinom“.¹⁶³ Iz njegove izjave i uvidom u crteže poslane na natječaj jasno je da je Silađin htio ostvariti bolju komunikaciju unutrašnjosti kavane s vanjskim prostorom te aktivirati ulicu ispred kao pješačku zonu sa zelenim površinama. Na priloženom se crtežu vidi staklena stijena kroz cijelu visinu kavane koja je trebala osigurati više svjetla i ponuditi posjetitelju dojam prozračnijeg prostora. Uz to, arhitektonski je trojac predlagao spuštanje zelenila u Cesarčevu no projekt nije naišao na zeleno svijetlo te je palača kavane ostala kako ju je projektirao Ignjat Fischer.

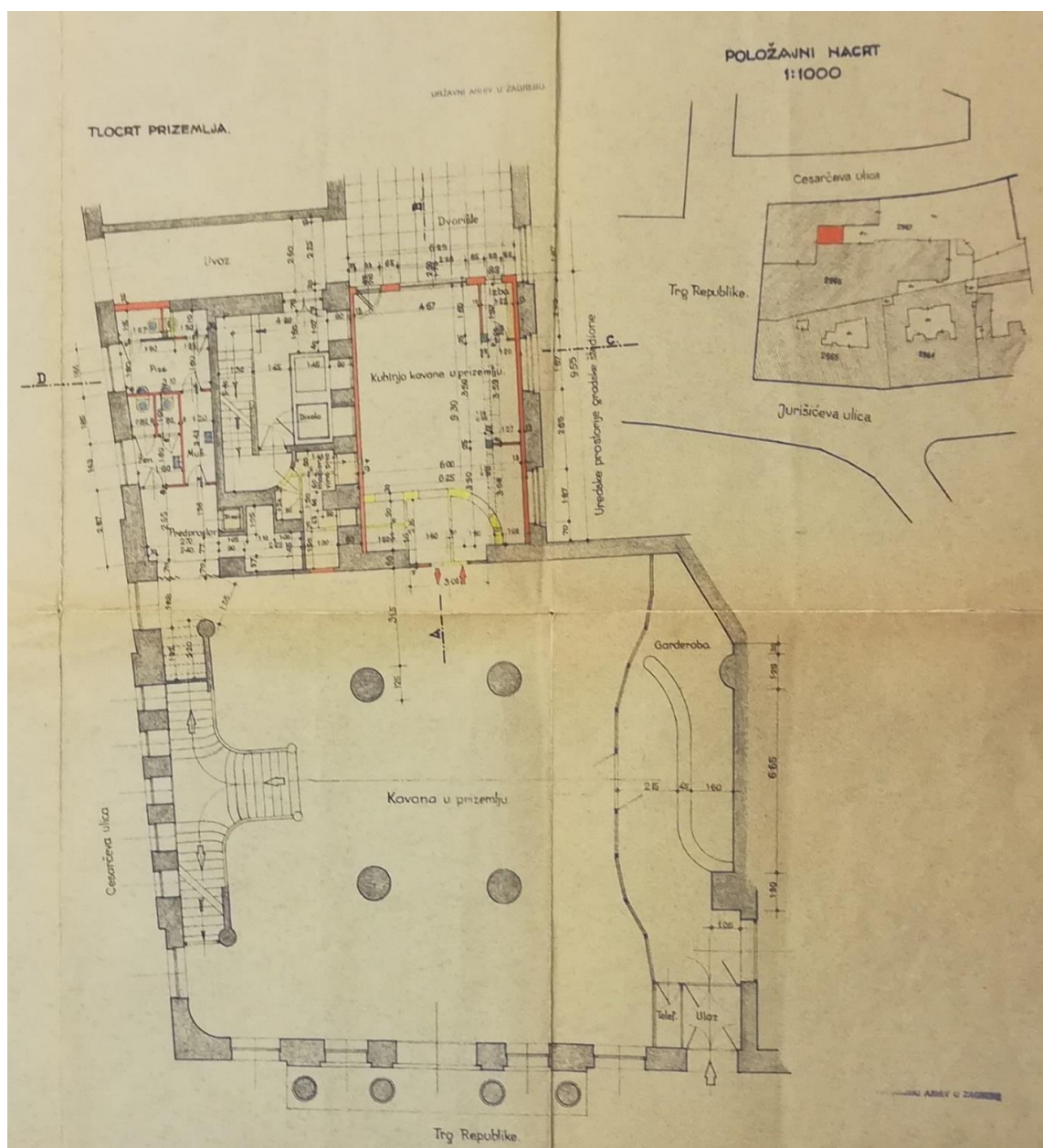
¹⁶⁰ ***, Izgradjivanje prostora pred Gradskom kavanom, *Večer*, 1. srpnja 1932., str. 1.

¹⁶¹ Razgovor s Brankom Silađinom 12. srpnja 2018. godine.

¹⁶² Isto.

¹⁶³ Isto.

Dokaz o promjeni izgleda kavane godinama kasnije predstavlja fotografija snimljena 1980-ih godina (sl. 36).¹⁶⁴ Ono što je moguće zaključiti iz priložene fotografije jest da je boja stupova kao snažnih arhitektonskih, ali i dekorativnih elemenata, promijenjena iz bijele u crnu te su oni postali profilirani dok su izvorno bili posve glatkog plašta. Pretpostavka je da drugih većih promjena nije bilo, međutim moguće je da su dijelovi inventara zamijenjeni već tada.¹⁶⁵

Sl. 33. Nacrt adaptacije i dogradnje kuhinje u prizemlju tvrtke „Osnova“ iz 1949. godine.

¹⁶⁴ Potvrdu da je kavana 1980. godine izgledala kao na priloženoj fotografiji potvrdio arhitekt Branko Siladin u razgovoru 12. srpnja 2018. godine.

¹⁶⁵ Točan podatak kada je Fischerov interijer preuređen i zamijenjen nije poznat.

Sl. 34. Crtež prijedloga za preuređenje bočnog pročelja *Gradske kavane* arhitekata Mihajla Kranjca, Branka Siladina i Berislava Šerbetića za natječaj za uređenje Trga Republike 1978. godine.

Sl. 35. Unutrašnjost *Gradske kavane* snimljena 1980-ih godina.

6.2.1. INTERVENCIJA 2009. GODINE

Kavana je temeljito preuređivana 2009. godine kada ju je u zakup uzeo Pavo Zubak, vlasnik tvrtke „Autozubak“ d.o.o., a zadatak povjerio mladom arhitektu Anti Vrbanu. Projekt preuređenja dan je na odobrenje Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode u veljači 2009. godine. U dokumentu je naveden Ante Vrban kao autor idejnog projekta dok je izvršitelj radova bila tvrtka „Prostor“ d.o.o. sa sjedištem u Bjelovaru. U dostavljenoj je dokumentaciji stajao popis radova koji je uključivao adaptacije svih sanitarnih čvorova te izgradnja sanitarnog čvora za osobe s invaliditetom, ugradnju dizala i opremanje kuhinje u prizemlju. Prema priloženim tlocrtima (sl. 37), kao ulaz u kavanu određen je onaj najjužniji. Zavod je 3. ožujka 2009. godine izdao odobrenje za preuređenje prostora kavane, a u rješenju su priloženi i uvjeti izvođenja radova.¹⁶⁶ Naputci, dozvole i zabrane Zavoda obuhvatili su radove na stupovima, stropu, oblikovanju arhitektonske plastike i ugradnji dizala te su traženi radionički nacrti na pregled i ovjeru. Zavod je tražio da se baze stupova, kapiteli s motivom stabla banane i rasvjetom unutar kapitela izvedu prema fotografijama izvornog stanja.¹⁶⁷ Za završnu obradu tijela stupova morala se poštovati izvorna obrada u visokom sjaju. Kao alternativa je dopuštena interpretacija izvornika, ali isključivo oblaganjem materijalom jednolične, glatke strukture.¹⁶⁸ Strop kavane imao je biti izveden prema izvorniku u piramidalnoj formi, koristeći postojeće elemente i oslanjanje na arhivske fotografije za usporedbu.¹⁶⁹ Kao pojašnjenje tih formi navode se višeplošni kasetirani segmenti za koje se pretpostavlja da su izvorno bili obloženi srebrnim listićima.¹⁷⁰ Izradu profilacija na ogradama i zidovima koji pripadaju nekim od arhitektonskih stilova ranijih razdoblja trebalo je izbjeći, a oblikovanje tih dijelova ostaviti što sličnije izvorniku.¹⁷¹ Zanimljiva je natuknica opće preporuke u kojoj je naglašeno da arhitektonsku plastiku interijera treba oblikovati što jednostavnije, ne izmišljati profilacije i snizivati stropove etaža.¹⁷² Ugradnja dizala nije odobrena jer je dozvolu trebalo izdati nadležno tijelo Grada.¹⁷³ Zavod je uz rješenje priložio

¹⁶⁶ Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode, Rješenje odobrenja za preuređenje prostora kavane, 3. ožujka 2009. godine.

¹⁶⁷ Isto.

¹⁶⁸ Isto.

¹⁶⁹ Isto.

¹⁷⁰ Isto.

¹⁷¹ Isto.

¹⁷² Isto.

¹⁷³ Isto.

ovjerene fotografije izvornog stanja pohranjene u Muzeju grada Zagreba i fotografije stanja iz 2009. godine prije intervencije u prostor kavane (sl. 36.a i sl. 36.b).¹⁷⁴

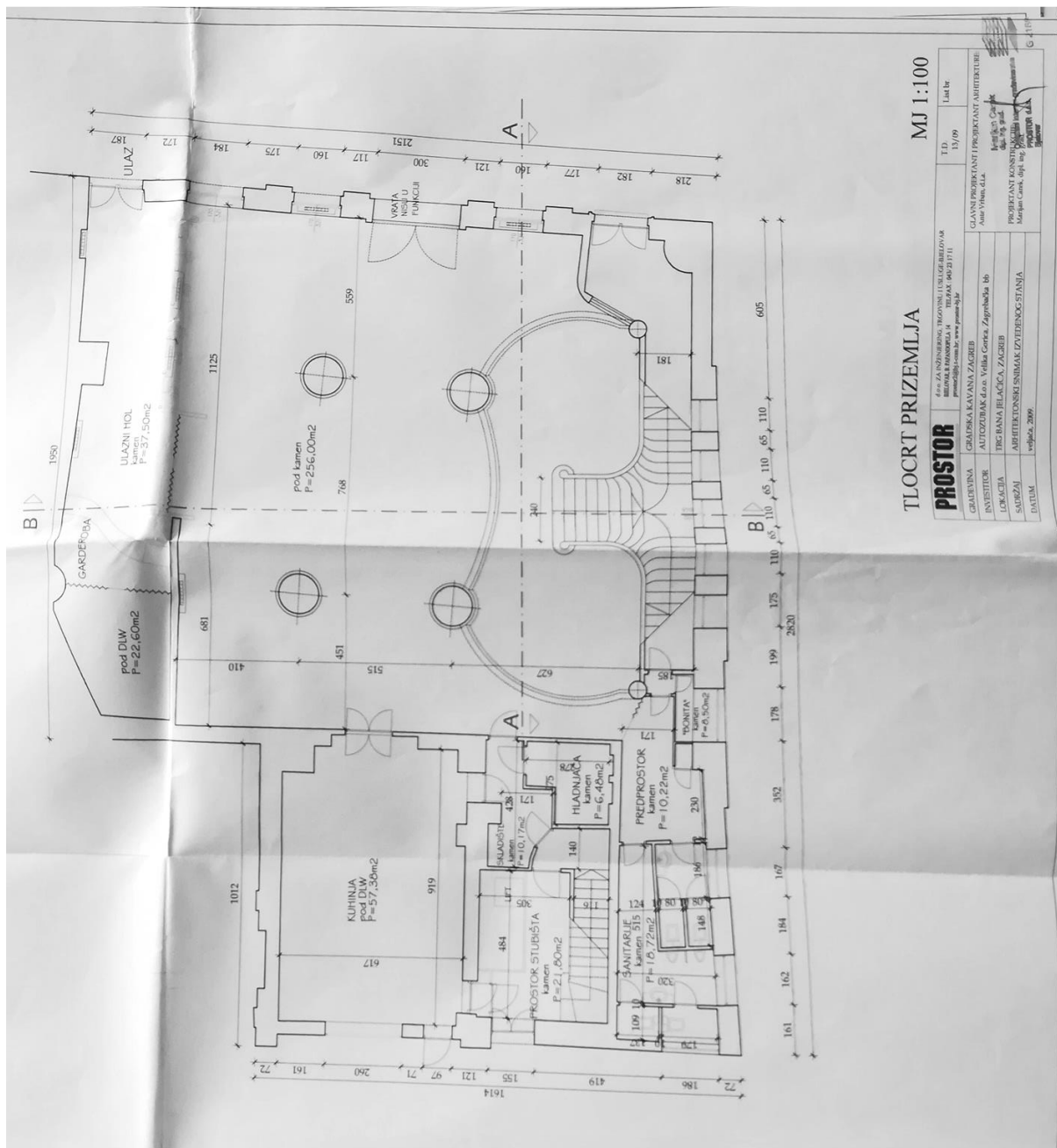

Sl. 36. a) i Sl. 36. b) Fotografije izvornog i stanja neposredno prije novih radova u interijeru kavane 2009. godine koje je Zavod uključio kao temeljnu dokumentaciju u rješenje za odobrenje radova u unutrašnjosti.

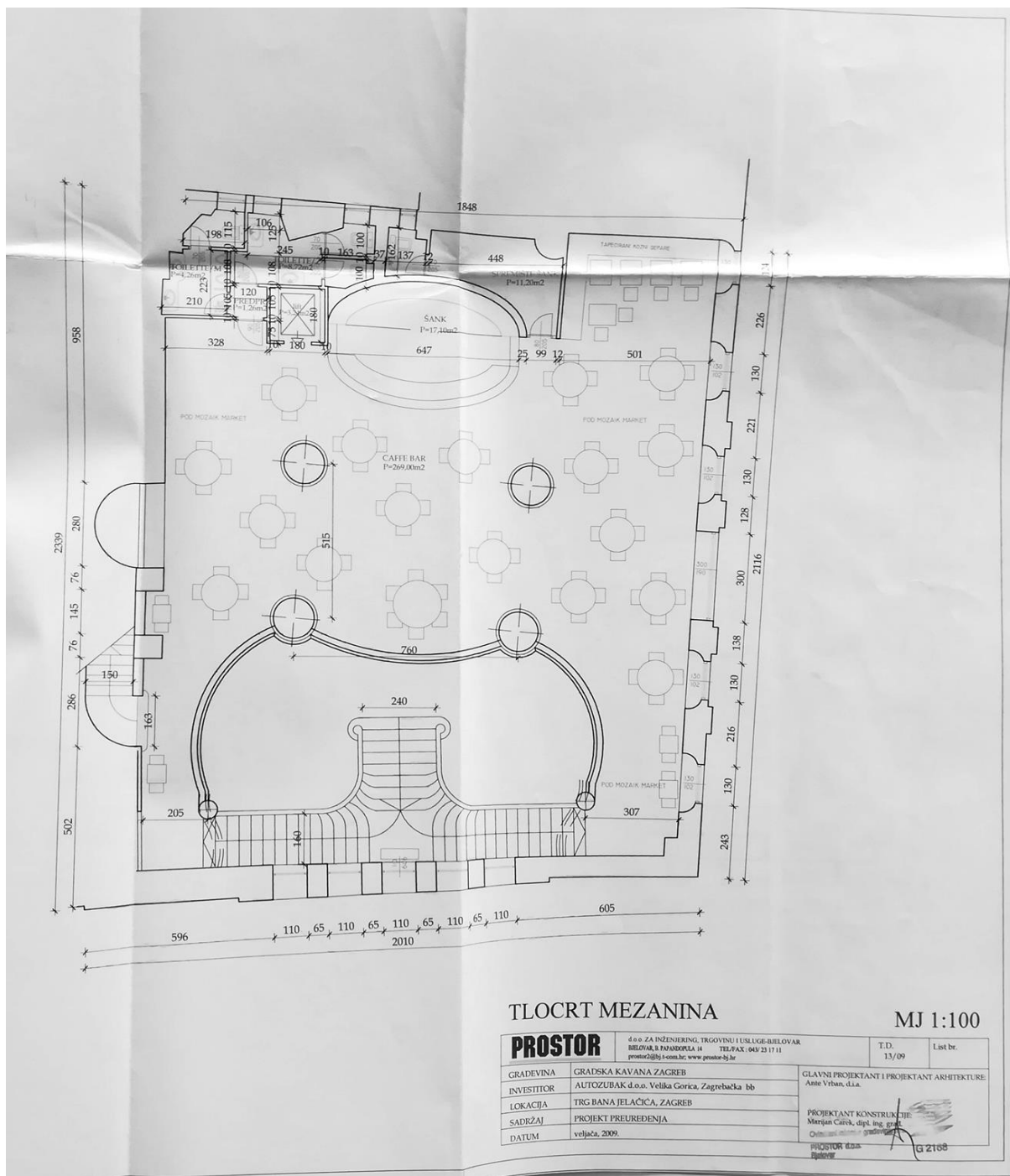
Prema dostavljenim tlocrtima zahvata iz 2009. godine i usporedbom s najranijim sačuvanim tlocrtom prizemlja iz 1949. godine promjene su zahvatile popratne prostorije u sjeverozapadnom stražnjem djelu prizemlja zgrade. Postojala su tri prolaza iz glavne dvorane u stražnje prostore. Prvi, najjužniji, vodio je u kuhinju kavane koja je te godine i adaptirana. Drugi je bio ulaz u manje prostorije spremišta i sličnih popratnih sadržaja sa stubištem za podrum. Treći, najsjeverniji ulaz vodio je kroz predprostor do zone toaleta. Tlocrt iz 2009. godine pokazuje da je nekoliko pregradnih zidova srušeno u manjim prostorijama kako bi se napravilo mjesta za hladnjaču. Također, kuhinja je adaptirana te je postala cjelovit prostor bez pregrade u dijelu gdje se nalaze i vrata za ulaz u glavni prostor kavane, međutim perimetralni zidovi kavane ostali su na svome mjestu i nisu pregrađivani ili rušeni.

¹⁷⁴ Isto.

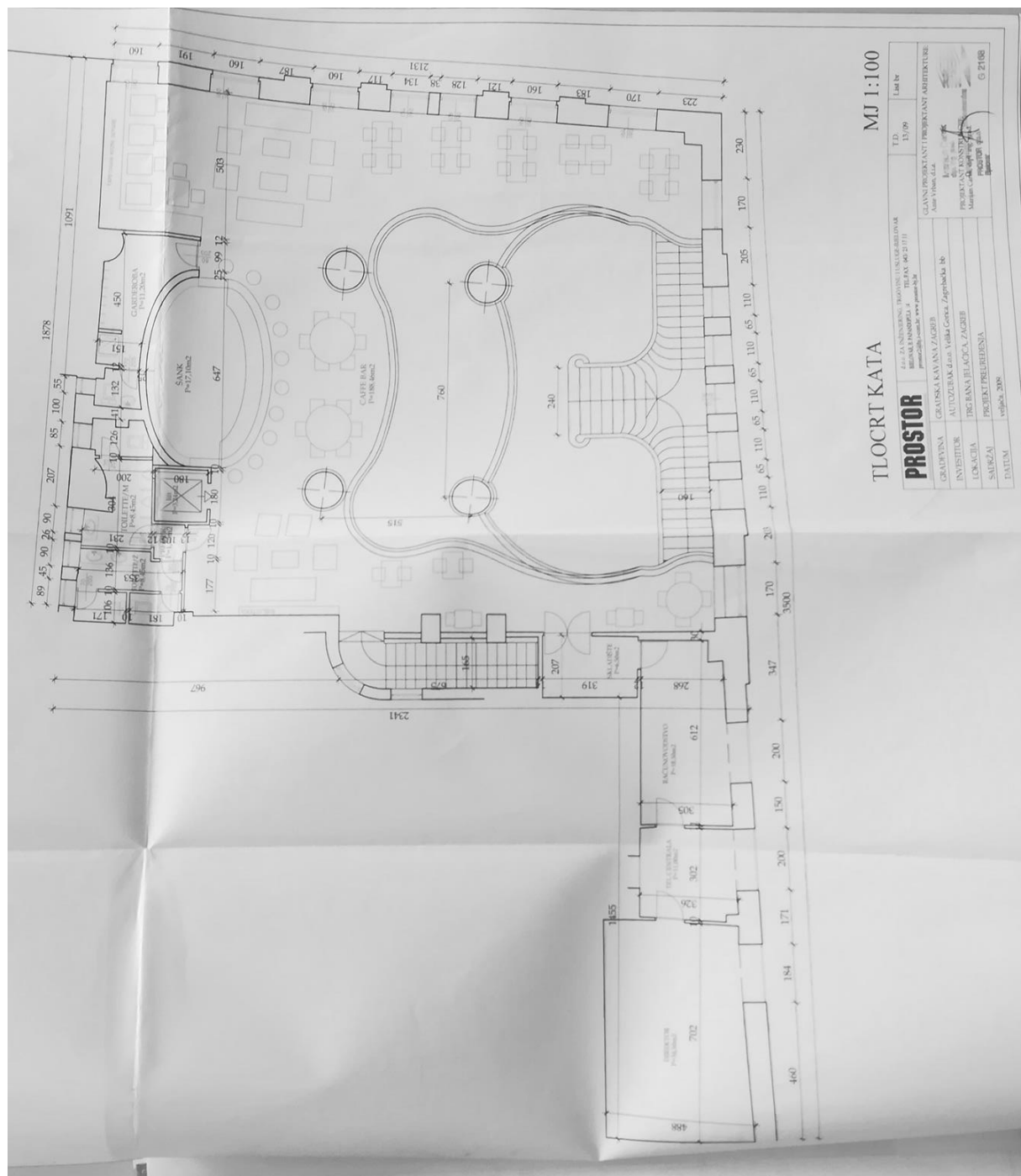
Valja istaknuti kako su usporedbom tlocrta prizemlja vidljive i druge promjene u unutrašnjem rasporedu prostorija. S obzirom na to da nedostaju pisani dokazi o vremenu rušenja i pregrađivanja, spomenut će se razlike u tlocrtima uz naznaku da su te promjene rezultat ranijih intervencija jer nisu navedene u dokumentaciji predanoj Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode. Prva se razlika uočava na ulaznom dijelu. Na ranijem se nacrtu uz ulaz lijevo nalazila mala prostorija s telefonom, obavezna oprema svake bolje kavane, dok je s desne strane bio prolaz koji je spajao kavanu i Štedionicu. Niže je bila smještena garderoba sa zakrivljenim pultom. Ulaz u kavanu nalazio se na sredini konkavno zakrivljenog zida koji je odvajao ulazni hodnik s garderobom i prostorijom za telefon i glavnu prostoriju kavane. Ideja iza ovakvog odabira smještaja ulaza u kavanu je bila da se pri ulasku posjetitelj nađe u srcu objekta gdje su raspoređeni stolovi između četiri potporna stupa, a na suprotnoj strani, na kraju kavane, da pogled završi na reprezentativnom dvokrakom stubištu u ravnini s ulazom. Prema ovome tlocrtu, otvori koji su gledali na trg nisu bili namijenjeni za prolaz već su služili kao prozori. Na tlocrtu iz 2009. godine uklonjen je konkavni zid pregrade ulaznog hodnika te je ulazni hol i spojen sa središnjom dvoranom. Prostorija s telefonom je također uklonjena te je na toj strani otvoren široki prolaz u unutrašnjost kavane. Najstariji sačuvani tlocrt mezanina drugoga dijela zgrade Štedionice je onaj iz 1929. godine kada je palača i građena. Usporedbom toga tlocrta s onim iz 2009. godine zamjećuje se kako većih promjena i zahvata nije bilo. Jednokrako stubište koje vodi na kat u novom je tlocrtu izvedeno tako da završava polukružno, prateći liniju kretanja prema ulazu u kat. Promjene su vidljive u pomaku prozorskih otvora kod vrha stubišta gdje su dva prozorska otvora iz 1929. godine zamijenjena jednim na zakrivljenom dijelu zida no zbog nedostatka dokumentacije nije moguće utvrditi je li ta promjena izvedena ranije ili 2009. godine. Preinake u stražnjem dijelu mezanina napravljene su u okviru manjih promjena položaja pregrada kojima je proširen dio sa sanitarnim čvorom i garderoba je ucrtana u prostoriji pokraj (sl. 39).

Sl. 37. Tlocrt prizemlja koji je tvrtka Prostor d.o.o. iz 2009. godine dostavila Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode.

Sl. 38. Tlocrt mezanina koji je tvrtka Prostor d.o.o. iz 2009. godine dostavila Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode.

Sl. 39. Tlocrt kata koji je tvrtka Prostor d.o.o. iz 2009. godine dostavila Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode.

Uređenje kavane trajalo je dva mjeseca, promijenjene su sve instalacije i prema zahtjevima zakupca na prvom katu otvoren je restoran. Valovita ograda prve galerije koja je 1931. godine izvedena poput zidića s gelenderima srušena je te je postavljena ograda od ornamentiranog kovanog željeza, a novost su bili i separei na drugom katu. Vrbanova je intervencija bila u kontrastu s Fischerovim ekspresionističkim/art déco uređenjem te osim poštivanja gabarita građevine novo uređenje nije imalo poveznice s onim izvornim. Najuočljivije intervencije bile su prevladavajuća bjelina prostora koja je imala za cilj djelovati luksuzno, promijenjeni su stolovi i sjedeće garniture, kupljeni bijeli kaučevi te u skladu s njima bijeli i poneki ljubičasti stolac. Nova su rasvjetna tijela odnosno kristalni lusteri i nov je inventar namijenjen za terasu kavane (sl. 41.a, 41.b i 42). Zanimljivo je da su za poslove odabirane isključivo domaće tvrtke,¹⁷⁵ a Vrban je otkrio o kojim se tvrtkama radi „[p]arket, mozaik na podu jedini je iz Italije, iz tvrtke Berti, koja je uređivala i Kremlj, Louvre i Schönbrunn. Meni je u kavani najdraže stepenište koje je sada od Carrara mramora. Motiv crnog pletera, koji se provlači kroz kavanu, izvukao sam iz inspiracije Hrvatskim narodnim preporodom, iz hrvatskoga grba... Lustere [po Vrbanovu dizajnu] su izradili u Zabok dekoru, ali s originalnim Swarovski kristalima, a bočna rasvjeta prepuštena je sestrama Vitić.¹⁷⁶

Radovi na unutrašnjosti kavane potaknuli su dnevni tisak na pisanje osvrta o izvedenom projektu. Kritike na račun izgleda kavane nisu objavljene, a većina je novinara na pozitivan način ocijenila kavanu. Najviše se pisalo o luksuznosti interijera i blještavilu prostora koji je dobio svjež izgled, mladom perspektivnom arhitektu, zakupcu koji ulaže milijune i gradonačelniku koji hvali projekt. Zanimljivo je da ni u jednom od konzultiranih članaka vezanih za preuređenje 2009. godine nema spomena o Ignjatu Fischeru i vrijednom izvornom interijeru izvedenom davne 1931. godine. Vrban je na temu dao nekoliko intervju u kojima govori o ideji iza preuređenja. U razgovoru za *Jutarnji list* i *Globus* izjavio je „[k]ada sam prvi put ušao u kavanu, saznajući da ću voditi rekonstrukciju i obnovu, odmah sam pomislio: ovo je predivan prostor koji stoji u tami. Odjednom su ideje počele navirati i u relativno kratkom roku puzzle su se sklopile u glavi i mozaik konačnog rješenja postajao je sve jasniji i jasniji“¹⁷⁷ i „[g]radska kavana za mene kao arhitekta jedan je od onih prostora koji te ostave bez daha i koji

¹⁷⁵ S. M., „Otvorena gradska kavana renovirana za 12 milijuna kuna“, u: *Lider*, 16. svibnja 2009. <https://lider.media/arhiva/75843/> (pregledano: 1. srpnja 2018.)

¹⁷⁶ ***, „Arhitekt nove Gradske kavane“, *Globus*, 29. svibnja 2009. <https://www.jutarnji.hr/globus/arhiva/arhitekt-nove-gradske-kavane/4093290/> (pregledano: 1. srpnja 2018.)

¹⁷⁷ Iva Novak, „Snježnobijeli art deco za 21. stoljeće“, u *Jutarnji list*, 23. svibnja 2009. <http://www.decorreport.com/a348330-snje%C5%BEnobijeli-art-deco-za-21-stolje%C4%87e> (pregledano: 1. srpnja 2018.).

poznam gotovo od rođenja. Prostor arhitektonski snažan, impozantan. Kad sam dobio taj projekt, sjeo sam u kavanu između gospode i kao prvo primijetio da čuči u tami¹⁷⁸. Iz arhitektovih se riječi može iščitati kako je svjestan o kakvom se prostoru radi i njegovom značaju međutim kada konkretno ulazi u prostor svojim intervencijama poštuje činjenicu da se radi o značajnom imenu, o *Gradskoj kavani*, no ne i značajnoj arhitekturi. Razlog tomu je možda što je do 2009. godine unutrašnjost davno izgubila svoj izvorni izgled te Vrban ne ulazi u rekonstrukciju starog već radi novi projekt. Ipak, upotrebljava termine „obnova“ i „rekonstrukcija“ za opis izvedenih radova, što se ne može potvrditi uvidom u izgled nakon otvorenja. Za Vrbana vraćanje izvornog izgleda nije opcija koju razmatra, pogotovo jer smatra da je kavana iz prošlih godina mračan i taman, a onda i neprivlačan prostor. S tim u vezi Vrban pojašnjava dojam koji je htio ostvariti „[d]ašak glamura mjestu daju raskošni Swarovski kristalni lusteri te stepenice i bordure u koje je ugrađena indirektna rasvjeta pa elegantna *Gradska kavana* noću mijenja lice i pretvara se u hollywoodski blještavu dvoranu“¹⁷⁹. Isto tako osvrće se i na svoju interpretaciju art déco interijera, „[a]rt deco je sjajan, neutralan, ali jako svečan. Kavana je većinom nevino bijela pa sam kao kontrast dao crno kroz borduru i poneki ljubičasti detalj - stolicu. Volim i diodnu rasvjetu. Inače, svjetlo je u mojoj arhitekturi vrlo bitan element. Najveće iznenađenje bilo je pet dugačkih prozora uz stepenište koje, otkad smo ga očistili, propušta mnogo svjetlosti. Zavjese od tamne svile zamijenio sam svijetlom svilom, a stolice je izradila tvrtke Tarade iz Zagreba. Bile su u art deco stilu, no ja sam ih malo pojednostavio“¹⁸⁰.

Zanimljivi su komentari građana, prije svega starijih generacija koje su godinama dolazile u kavanu, objavljeni u dnevnom tisku početkom siječnja 2009. prije no što je kavana otvorila vrata. Umirovljenica J. A. iz Zagreba izjavljuje „[d]olazimo tu već četrdesetak godina. Na čvenk sa društvom ili poslije kakvog koncerta. Nađemo se sa prijateljima iz gimnazije. *Gradska kavana* nam znači puno, tu se družimo u finom ambijentu bez buke i galame. Samo se nadamo da neće kavanu preurediti u neki moderniji stil, ona mora zadržati svoj štih! Novac se eventualno može uložiti u ugodnije stolce i separee.“¹⁸¹ L. P. M. također umirovljenik iz Splita dodaje „[m]a ova kavana ima patinu, vonj! Mirisi i ambijent daju čovjeku osjećaj udobnosti i

¹⁷⁸ *** „Arhitekt nove *Gradske kavane*“, *Globus*, 29. svibnja 2009. <https://www.jutarnji.hr/globus/arhiva/arhitekt-nove-gradske-kavane/4093290/> (pregledano: 1. srpnja 2018.).

¹⁷⁹ Isto.

¹⁸⁰ Isto.

¹⁸¹ Martin Pulić, „Starom štihi trebaju udobniji stolci“, u: *Večernji list online* izdanje, 9. siječnja 2009. <https://m.vecernji.hr/zagreb/starom-stihu-trebaju-udobniji-stolci-855265> (pregledano: 13. srpnja 2018.).

sigurnosti. Divno staro austrougarsko zdanje!¹⁸² Oba ispitana umirovljenika istaknuli su ambijent i štih kavane kao njezine glavne adute dok je jedna naglasila kako će modernizacija prostora oduzeti upravo te pozitivne vrijednosti.

U travnju 2009. godine u javnosti se počelo govoriti i o otvaranju jazz i kabaret kluba u prostoru ispod *Gradske kavane* gdje je 1990-ih godina bio kasino.¹⁸³ Gradonačelnik Milan Bandić je dao svoj komentar na otvaranje kabarea uz kavanu „[n]akon što smo poslije mnogo godina definitivno riješili problem *Gradske kavane* i nakon što preuredimo Klub Zagrepčana, otvaranjem kabarea potpuno ćemo oživjeti noć na glavnom gradskom trgu“.¹⁸⁴ Iako je gradonačelnik bio siguran u rješavanje problema uređenja kavane, ova će preinaka prostornog uređenja biti tek prva u nizu u idućih deset godina.

Sl. 40. Pogled s kata iz sjeveroistočnog ugla na prizemlje, stubište te obje galerije snimljeno 2009. godine.

¹⁸² Isto.

¹⁸³ Velinka Knežević, Marko Špoljar, „Jelačić plac napokon će dobiti dekadentni noćni klub“, 14.4.2009. <https://m.vecernji.hr/zagreb/jelacic-plac-napokon-ce-dobiti-dekadentni-nocni-klub-869190> (pregledano: 1. srpnja 2018.)

¹⁸⁴ Isto.

Sl. 41. a) Pogled na desni krak stubišta kojim se pristupa prvoj galeriji snimljeno 2009. godine.

Sl. 41. b) Pogled s druge galerije na prvu te raskošno stubište s pet uskih i visokih prozora koje je Vrban očistio i maknuo tamne zavjese za više danjeg svjetla snimljeno 2009. godine.

Sl. 42. Terasa *Gradske kavane* snimljena nakon preuređenja 2009. godine.

6.2.2. ZAŠTITA PALAČE GRADSKJE ŠTEDIONICE 2012. GODINE

Postupak za utvrđivanje svojstva kulturnog dobra za palaču Gradske Štedionice pokrenuo je Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode krajem 2011. godine. Ministarstvo kulture na osnovi dostavljene dokumentacije o značaju tog javnog prostora donijelo je službeno rješenje prema kojem je zgrada nekadašnje Gradske štedionice dodana na Popis kulturnih dobara 5. rujna 2012. Time je utvrđeno da je zgrada nepokretno kulturno dobro šticeeno pojedinačno. U rješenje je uključen izvod iz katastarske čestice na kojem su označene međe kulturnog dobra, iz kojeg se može očitati da su obje zgrade, koje imaju zajedničko pročelje odnosno kućni brojevi 9 i 10 trga, broj 2 u Cesarčevoj te pripadajuća im dvorišta, uključene u zaštitu. Prema tom se dokumentu svi radovi na dobru moraju prijaviti nadležnim tijelima i ono se mora održavati u skladu s napucima istih nadležnih tijela. Niže u tekstu stoji i obrazloženje zaštite u kojem je sadržan povijesni pregled i značaj Štedionice kao institucije te rezimiran tijek gradnje palače od kupnje gradilišta, natječaja do izvedbe eksterijera i interijera obje zgrade. Isto tako, odluka uključuje natuknicu o adaptacijama sjevernije zgrade 1950-ih i nekoliko kasnijih no bez spomena o kojim se zahvatima radilo niti tko je bio njihov autor. Razlog manjka informacija o tim intervencijama mogao bi biti nedostatak dokumentacije, ali i pretpostavka da se radilo o manjim preinakama u prostoru. Više se pažnje posvetilo radovima iz 2009. godine kada je Ante Vrban prvi put intervenirao u interijer. Posljednja stavka rješenja ističe važnost očuvanja arhitektonskih elemenata i interijera od čega posebno prostore blagajničke dvorane, ulazni dio i predvorje banke te cijelu *Gradsku kavanu* kao i restoran *Gradski podrum*. U dokumentu je naglašena važnost održavanja, sanacije i očuvanja tih cjelina u izvornim detaljima i materijalima.

6.2.3. INTERVENCIJA 2013. GODINE

Samo nekoliko godina nakon Vrbanove drastične promjene u interijeru, godine 2013. kavana je na nekoliko mjeseci ponovno zatvorila vrata radi novog preuređenja. Tada su zakupnici izjavili da će se „zbog rekonstrukcije kanalizacijskog i ventilacijskog sustava privremeno zatvoriti kavana, a za vrijeme prekida rada napraviti će se i određeni zahvati u prostoru, u smislu uređenja prostora za pušače kao i prilagodbe prostora i opreme za dodatne ponude“.¹⁸⁵ Treba istaknuti kako u Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode nije sačuvana dokumentacija o ovim zahvatima jer vjerojatno nije bila niti dostavljena.¹⁸⁶ Taj podatak iznenađuje jer je nekoliko mjeseci ranije, u rujnu 2012. godine, kako je već navedeno, zgrada stavljena pod zaštitu rješenjem u kojem jasno stoji da se štiti i unutrašnjost *Gradske kavane*.¹⁸⁷ S obzirom na to, dokumentacija svih radova na štíćenom objektu trebala je biti poslana na uvid nadležnim institucijama.

Zatvaranje kavane radi radova izazvalo je negodovanja u javnosti, međutim više zbog zatvaranja radnih mjesta i nemogućnosti ulaska nego zbog preinaka u kulturnoj kavani. Ipak, oglasila su se dva arhitekta koji su kratkim izjavama za tisak iskazali čuđenje zbog ponovnih preuređenja. U izjavama za dnevne novine arhitekt Niko Gamulin nazvao je kavanu sramotom koja je davno prestala živjeti u duhu s gradom, dok je Nenad Fabijanić kavanu nazvao kafićem jer joj nedostaje ambijent, a ponovno preuređenje potezom koji će umanjiti simboličnu vrijednost Trga.¹⁸⁸

Datum otvorenja *Gradske kavane* nekoliko je puta pomican. Nakon prve izjave u siječnju 2013. godine da će se otvoriti u roku od dva mjeseca, kavana je još uvijek bila zatvorena i u rujnu za koji je također bilo zakazano otvorenje. Naposljetku rok je produžen na prosinac iste godine. Ponovnim otvaranjem 16. prosinca moglo se uvidjeti kako su osim instalacija u kavani ponovno oličeni zidovi, ovaj puta je bjelina ublažena nijansama boje kave te je promijenjen i namještaj (sl. 43 i 44). Od prethodne kombinacije bijelih i ljubičastih sjedećih garnitura sada je naglasak u prostoru osiguravao namještaj u crno-crvenoj kombinaciji kao i nova rasvjetna tijela (sl. 45,

¹⁸⁵ Mateja Šobak, „Gradska kavana se preuređuje pa radnike poslali na burzu“, u: *online izdanje Večernji list*, 4.1.2013. <http://www.vecernji.hr/moj-kvart/gradska-kavana-se-preuredjuje-pa-radnike-poslali-na-burzu-493859> (pregledano: 9. siječnja 2018.)

¹⁸⁶ Podatak ustupila Ana Vranić Rob iz Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode u razgovoru 16. srpnja 2018. godine.

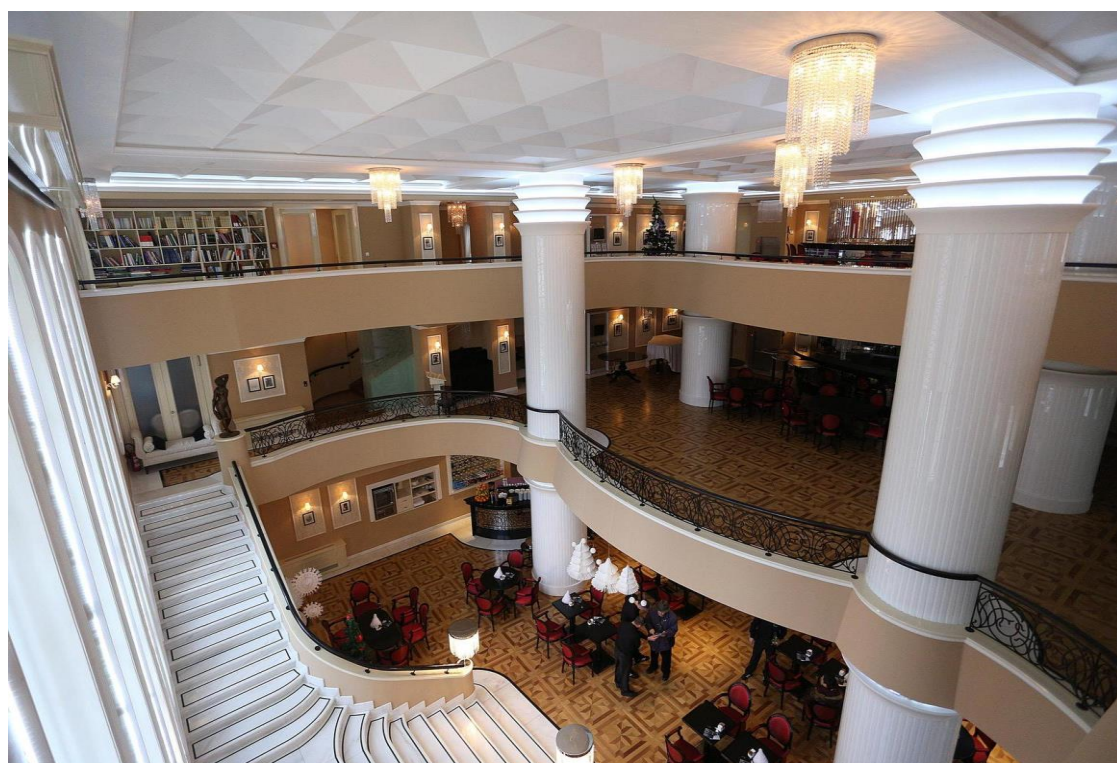
¹⁸⁷ Isto.

¹⁸⁸ Sandra Golemac, „Omiljena zagrebačka kavana danas je tek tužan prizor“, u: *Večernji list*, Zagreb, 25. srpnja 2013. <https://www.vecernji.hr/zagreb/omiljena-zagrebacka-kavana-danas-je-tek-tuzan-prizor-589447> (pregledano: 13. srpnja 2018.)

46). Prostor za pušače nije sagrađen zbog tehničkih poteškoća koje su se pojavile tijekom radova.

Sl. 43. Pogled na stubište i nova viseća rasvjetna tijela iza pročelja koje gleda na Cesarčevu ulicu snimljeno 2013. godine.

Sl. 44. Pogled na prizemlje i galerije iz sjeverozapadnog ugla gornje galerije snimljeno 2013. godine.

Sl. 45. Jugozapadni ugao druge galerije kavane s kaučevima i foteljama od bijele kože snimljeno 2013. godine.

Sl. 46. Prva galerija kavane snimljeno 2013. godine.

6.2.4. INTERVENCIJA 2015.–2017.

Konačno preoblikovanje i potpuno negiranje starog interijera kavana je pretrpjela 2015. godine. Te je godine istekao ugovor o zakupu prostora kavane poslovnom čovjeku Anti Zubaku te su prostor preuzeli Uprava Francka na čelu s Dubravkom Artukovićem, Tomom Ricovom, Ivanom Jokićem i Zlatkom Balaškom kao suvlasnicima. Franck je u svrhu promidžbe svojeg brenda pokrenuo preuređenje i *rebrendiranje Gradske kavane* te su osnovali novu tvrtku Johann Franck d.o.o. koja se bavi isključivo ugostiteljskim dijelom poslovanja kavane te uvođenjem novog sadržaja u okviru raznovrsnih događanja.¹⁸⁹ U travnju 2015. godine tvrtka Johann Franck d.o.o., investitor, dostavila je Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode arhitektonski projekt za izvedbu preuređenja u unutrašnjosti *Gradske kavane* te podnijela zahtjev za odobrenje radova. Uz promjene u interijeru predloženo je otvaranje jednog od postojećih ulaza na sjevernom pročelju i postavljanje kulisne fasade za potrebe slastičarnice. Kao izvođač radova navedena je tvrtka PICTIS d.o.o., glavnom projektanticom imenovana je Andrea Mikac, za interijere je zadužen Nedjeljko Mikac, profesor likovne umjetnosti, dok je idejni projekt potpisao Ante Vrbanić. U telefonskom razgovoru s arhitekticom, gospođa Mikac negira angažman Ante Vrbanića te navodi da je autor projekta bio isključivo Nedjeljko Mikac, a zasluge Vrbanića svode se na činjenicu da je novi interijer „rađen na temelju onog prethodnog ne tako spretno izvedenog Vrbanićevog rješenja“.¹⁹⁰ U dokumentaciju je uključeno i rješenje iz lipnja 2013. godine u kojem je arhitektici Andrei Mikac odobrena izrada dokumentacije za nelegalno izgrađene zgrade. Projekt koji je tvrtka PICTIS d.o.o. dostavila uključivao je tehnički opis, postojeće stanje, gabarite i funkcionalnu organizaciju te planirano stanje s tlocrtima prizemlja, mezanina (prve galerije) i kata (druge galerije) te bočnog presjeka. U uvodu projekta ističe se promjena „scenografije i namještaja bez rušenja nosivih i konstruktivnih elemenata objekta“¹⁹¹ prema čemu se ne bi narušilo očuvanje objekta kako je propisano odredbom Ministarstva kulture 2012. godine. Investitor je također naglasio da predmet radova nije „ni adaptacija ni rekonstrukcija jer ni u jednoj stavci u izvedbi interijera kavane nije se narušila statika objekta jer su svi nosivi zidovi te otvori na pročelju objekta ostali autentični“.¹⁹² Nadalje, uvjerava se da su „[s]vi realizirani zahvati u prostoru *Gradske kavane* isključivo scenografske

¹⁸⁹ L. Filipović: „Zašto Zagrebačka gradska kavana nosi naziv Johann Franck“, u: *Tportal.hr*, 22. svibnja 2015. <https://www.tportal.hr/biznis/clanak/zasto-zagrebacka-gradska-kavana-nosi-naziv-johann-franck-20150521> (pregledano: 17. svibnja 2018.).

¹⁹⁰ Telefonski razgovor 10. srpnja 2018. gđe. Mikac i autorice.

¹⁹¹ Gradski zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode. Arhitektonski projekt za preuređenje *Gradske kavane*, travanj 2015. godine.

¹⁹² Isto. Navode se manji popravci dotrajalih instalacija vode i odvodnje.

prirode maksimalno uvažavajući značaj ovog lokaliteta kako u kulturološkim tako i u povijesnim okvirima. Kad kažemo scenografski mislimo u prvom redu na obnavljanje boje interijera i namještaj^{.193} U dostavljenim se dokumentima nalazi i dodatno objašnjeno korištenje različitih elemenata kojima se pokušalo ostati dosljedni izvorniku ili na njega podsjećati, što potkrepljuje i izjava da promjena interijera „nije rekonstrukcija nego recikliranje“^{.194} U projektu je napisano da je „posebno interesantno kako je s unutrašnje strane fasadne stijene replicirana struktura tipičnog zagrebačkog materijala „kamena bizek“ kojim je obrađen velik broj zagrebačkih fasada, a koji je i glavni gradbeni materijal same zagrebačke katedrale“^{.195} Treba napomenuti da su vanjski stupovi ispred ulaza te fasada u razini prizemlja i mezanina od istog vapnenačkog kamena. Od bizeka je u unutrašnjosti kavane realiziran zid pročelja u visini mezanina i prvog kata (sl. 47), no ne i u prizemlju.

Sl. 47. Unutrašnja strana fasadne stijene na prvom katu s „bizek“ kamenom. Snimljeno u srpnju 2018. godine.

¹⁹³ Isto.

¹⁹⁴ Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode, Arhitektonski projekt za preuređenje *Gradske kavane*, travanj 2015. godine.

¹⁹⁵ Isto.

Namještaj iz 1930-ih je kako je ranije spomenuto, izgubljen davno prije ove posljednje intervencije, međutim na mezaninu u jednoj improviziranoj pravokutnoj niši od drvenih oplata izložen je „originalni primjerak stolca koji je bio dio interijera u kavani tog vremena, a sada se pojavljuje kao eksponat“.¹⁹⁶ Uz naslonjač izložena je fotografija Marcela Breuera i natpis na zidu: „Zagrebačka kavana je već tridesetih godina bila opremljena ovakvim stolicima od savijenih cijevi Marcela Breuera i Miesa van der Rohea važnim predstavnicima Bauhausa“ (sl. 48.b). Iako novi vlasnici ističu modernost kavane koja je nadahnuće u opremanju pronašla u arhitektima i dizajnerima Bauhausa, Marina Bagarić naglašava da se stolci od savijenih čeličnih cijevi kavane pogrešno pripisuju Marcelu Breueru te su djelo isključivo Miesa van der Rohea koji ih je dizajnirao 1927. godine.¹⁹⁷ Bagarić također donosi podatak da stolac koji se u zbirci namještaja Muzeja za umjetnost i obrt vodi pod bilješkom „naslonjač iz *Gradske kavane*“ nema izvorno sjedalo i naslon, zbog čega nije moguće ustanoviti je li naknadna intervencija ili rad domaće tvrtke te se ne može sa sigurnošću pripisati tvrtki Thonet koja ih je izvorno izrađivala.¹⁹⁸ Usporedbom eksponata iz mezanina i sačuvanih fotografija naslonjača terase kavane 1930-ih godina, nije moguće potvrditi autentičnost eksponata. Na fotografijama poput priložene (sl. 48.a) nalaze se Miesovi stolci model MR20 i sličan model užeg naslonjača bez rukohvata, koji podsjeća na model MR Stuhl (sl. 49.b), dok pretpostavljeni izvorni naslonjač ima rukohvate koji ne sežu do nogu čime podsjećaju i na Miesov i Breuerov (sl. 49.c) dizajn. S druge strane, naslonjači s fotografije terase kavane imaju drugačije završetke nogu od primjera s kojim ih se uspoređuje.

¹⁹⁶ Isto.

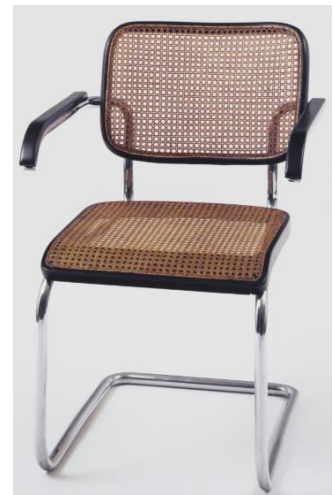
¹⁹⁷ Marina Bagarić, *Arhitekt Ignjat Fischer*, Zagreb, 2010., str. 221.

¹⁹⁸ Isto, 222.

Sl. 48. a) Fotografija terase ispred kavane snimljena 1930-ih godina.

Sl. 48. b) Pretpostavljeni izvorni naslonjač iz *Gradske kavane* iz 1930-ih godina.

Sl. 49. a) Model naslonjača MR20 Ludwiga Miesa van der Rohea iz 1927. godine.

Sl. 49. b) Model naslonjača MR Stuhl Ludwiga Miesa van der Rohea iz 1927. godine.

Sl. 49. c) Model naslonjača B64 Marcela Breuera iz 1928. godine.

Osim ovog stolca u tridesete godine trebali bi nas vratiti navodi iz starih novina na zidovima koji aludiraju na kavanu kao mjesto razmjene informacija, kopije fotografija Zagreba slavnog Toše Dabca te slike koje repliciraju konstrukcije nalik na radove Lasla Móholya Nágya (sl. 50).¹⁹⁹ Korištenje tih elemenata pokušaj je uvažavanja povijesnog konteksta u kojem je kavana nastala, što se navodi i u arhitektonskom projektu: „takvim pristupom uređenju stvorio se jedan interaktivan odnos s apsolutnim uvažavanjem arhitektonskog okvira same kavane kao važne karike u kulturnoj baštini grada“.²⁰⁰

Sl. 50. Dekoracije na zidovima u prizemlju naslikane po uzoru na djela pripadnika škole Bauhaus. Snimljeno 2015. godine.

¹⁹⁹ Isto.

²⁰⁰ Isto.

6.2.4.1. PRIZEMLJE

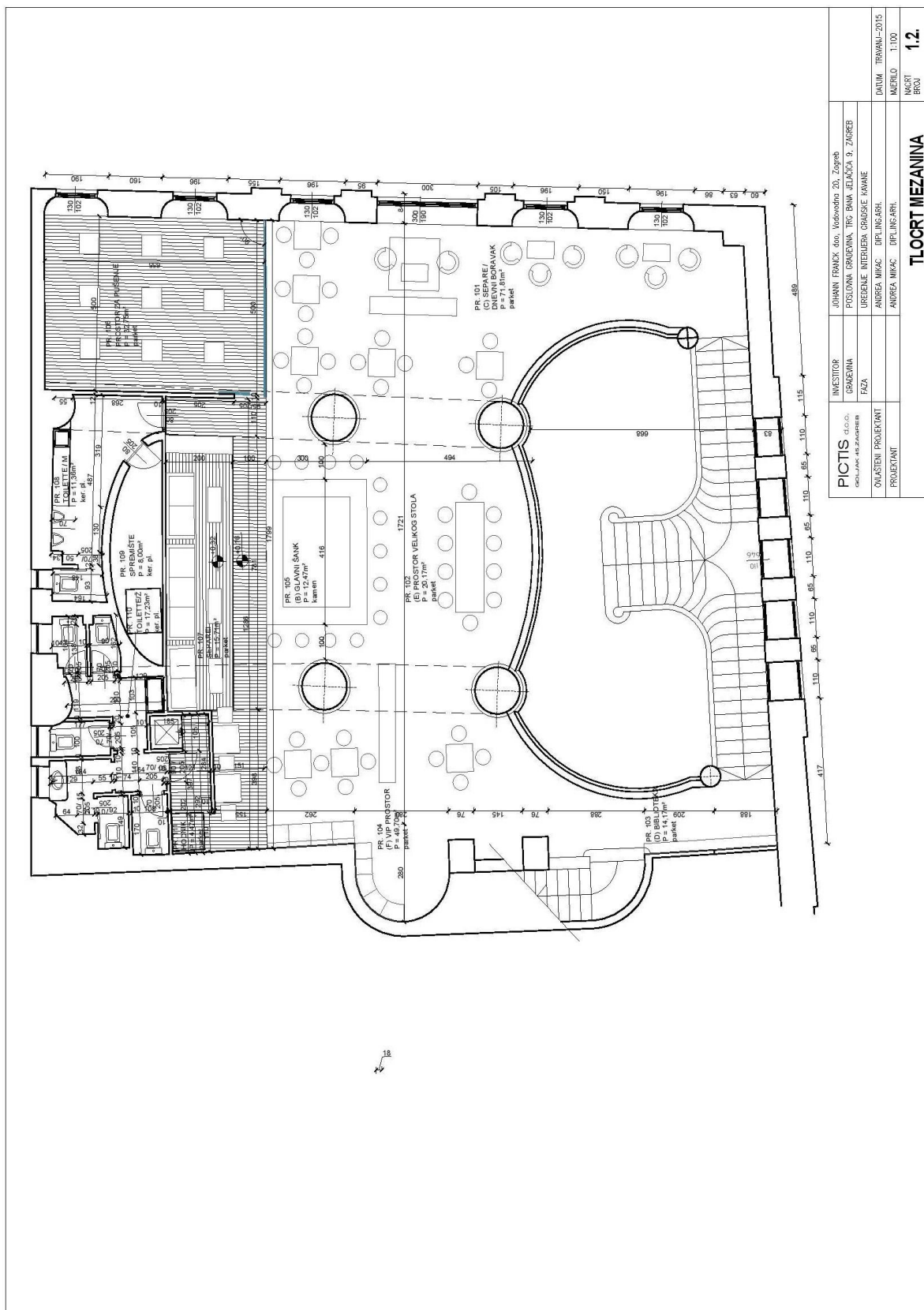
Usporedbom tlocrta prizemlja *Gradske kavane* iz 2009. (sl. 51) i 2015. godine vidljive su promjene u unutrašnjem rasporedu prostorija, međutim perimetralni zidovi kavane ostali su na svome mjestu i nisu pregrađivani ili rušeni. Na tlocrtu iz 2009. godine uklonjen je konkavni zid pregrade ulaznog hodnika, a 2015. godine zamijenjen je pregradama koje su stvorile dva pravokutna prostora, ulazni hodnik i mjesto za garderobu. Na mjestu gdje je bila garderoba sada je prostor za pušenje koji je staklenim vratima odvojen od glavne dvorane kavane. U zadnjem dijelu tog prostora, uz južni zid zgrade, smještena je još jedna soba koja služi kao garderoba za osoblje s pripadajućim sanitarnim čvorom. Ulazni hodnik sada je fizički odvojen od glavne dvorane. Ulaz je moguć i kroz manja vrata lijevo od opisanog ulaza na pročelju te na glavna, najveća vrata na sredini zgrade. Dva otvora koja flankiraju središnji ulaz s trga danas služe kao šankovi za posluživanje. Na taj je način omogućena komunikacija unutrašnjosti kavane s terasom i trgom. Novi unutrašnji raspored u glavnoj prostoriji prizemlja danas ima veliki kružni šank smješten gotovo na sredini prostora. Nalazi se na podestu koji se proteže od južnih ulaznih vrata, prati zakrivljenu liniju šanka i zauzima dvije trećine stražnjega zida kavane. U gabarite središnjeg šanka ulazi postojeći potporni stup koji je uklopljen u taj radni prostor. Iza središnjeg šanka zamišljen je *lounge* prostor u kojem su stolice zamijenjene dvosjedima, trosjedima i kutnom garniturom. Ista se ideja prenosi lijevo i desno od dvokrakog stubišta uza sjeverni zid gdje je postavljen podest iste visine, a s obje strane trosjedi i naslonjači čine još jedan *lounge* prostor. Iako su sve otvori na zidu prema trgu u funkciji, što kao ulazi što kao šankovi, uz njih su postavljeni stolovi sa stolicama kao i uz dva prednja potporna stupa.

Na tlocrtu iz 2009. godine vidljivo je da su sanitarni čvorovi bili smješteni uz sjevernu fasadu koja gleda na Cesarčevu ulicu. U novom je oblikovanju unutrašnjosti prostor toaleta adaptiran u dodatni ugostiteljski prostor. Stubište za silazak u podrum ostalo je gdje je bilo dok su na mjestu stare kuhinje izgrađeni sanitarni čvorovi, garderoba i sanitarni čvor za osoblje te spremište. Arhitektica Andrea Kovačević Mikac izjavila je da je bilo nužno bolje iskoristiti prostor te premjestiti sanitarne čvorove dublje u unutrašnjost zgrade jer njihov položaj uz fasadu nije bio prihvatljiv te je na ovaj način dobiven još jedan prostor za ugostiteljski sadržaj koji ima komunikaciju sa Cesarčevom ulicom.²⁰¹

²⁰¹ Telefonski razgovor arhitektice Andree Kovačević Mikac s autoricom, 10. srpnja 2018.

6.2.4.2. MEZANIN

Usporedbom dvaju tlocrta prve galerije zamjećuje se da većih promjena i zahvata nije bilo (sl. 52). Preinake u stražnjem dijelu mezanina napravljene su u okviru manjih promjena položaja pregrada kojima je proširen dio sa sanitarnim čvorom i promijenjen raspored inventara. Na ranijem tlocrtu vidljivo je da je za sanitarni čvor predviđen samo jugoistočni ugao, dok je na onom iz 2015. godine taj prostor uređen kao ženski, a u nastavku, uz južni zid, dodan i je muški sanitarni čvor na mjestu bivše garderobe. Ispred tog novog dijela uređeno je spremište tlocrta polovice ovala. U donjoj trećini mezanina uza sjeverni zid sanitarnih čvorova postavljen je podest kao i u prizemlju kavane na kojem su separei. Krajnji jugozapadni ugao prostora uređen je kao prostor za pušenje te je staklenim pregradama i vratima fizički odvojen od ostatka kavane. Glavni šank mezanina pravokutnog je oblika i ima središnju poziciju. Smješten je između dva potporna stupa, ispred spomenutih separea na podestu. U prostor između preostala dva stupa postavljen je dugački stol dok su oko šanka barski stolci, a u ostalim dijelovima stolci oko stolova za četvero ili troje ako je stol uz fasadu prema trgu.

Sl. 52. Tlocrt arhitektonskog ureda Pictis d.o.o. iz travnja 2015. godine.

6.2.4.3. UREĐENJE SJEVERNE FASADE

Drugi dio radova, postavljanje scenografske fasade koja gleda na Cesarčevu ulicu, nije dostupan u Gradskom zavodu za zaštitu spomenika i prirode. Ipak, glavna je projektantica ustupila te nacрте i opise uređenja fasade uz napomenu da „ništa na fasadi nije taknuto, sve je kako je i bilo, osim što je otvoren ulaz u slastičarnu, ali on je ionako tamo već postojao“²⁰². U opisu projekta uređenja fasade stoji: „[s]ama izvedba fasade je potpuno scenografska, štukature, ornamenti i reljefi izrađeni su radionički i poput kulise se prislanjaju na postojeću fasadu, bez ikakvih intervencija u postojeće stanje, osim spomenute ideje o koketiranju s tradicionalnim elementima cilj je i skloniti pogled s ne baš spretno odabrane pvc stolarije koja je u nekom od prethodnih rješenja osvanula na pročelju, koja je u kombinaciji s kioskom koji je već uz suglasnost zavoda za zaštitu spomenika uklonjen“ (sl. 54).²⁰³ Ideja je bila napraviti repliku drvenih ornamentiranih fasada koja bi izgledom podsjećala na Zagreb iz prve polovice 20. stoljeća (sl. 55.a i 55.b). Takvim se kulisnim dodacima nastojalo minimalno intervenirati na zaštićeno pročelje Štedionice, ali i pokušati nametnuti identitet „romantične“²⁰⁴ stare zagrebačke arhitekture koja, valja naglasiti, izvorno nije postojala na tome mjestu.

Sl. 54. Pogled na sjeverno pročelje 2015. godine. Označen ulaz na čijem je mjestu bio improvizirani izlog za prodavanje brze hrane. Također, označeni su pvc prozori, umjesto kojih je predloženo kulisno rješenje koje bi omogućilo prodaju proizvoda, a da u prostor nije potrebno ući.

²⁰² Telefonski razgovor 10. srpnja 2018. arhitektice Andree Kovačević Mikac i autorice.

²⁰³ Projekt uređenja fasade, privatni arhiv arhitektice Andree Kovačević Mikac.

²⁰⁴ Telefonski razgovor 10. srpnja 2018. arhitektice Andree Kovačević Mikac i autorice.

Sl. 55. a) Nacrt kulisnog pročelja za sjeverno pročelje Štedionice iz 2015. godine.

Sl. 55. b) Primjer sličnog pristupa na pročelju Victory Art Caffee u Ilici 67.

Sl. 56. Izvedeno kulisno pročelje, danas skriveno terasama ugostiteljskih objekata. Snimljeno u srpnju 2018. godine.

6.2.5. EPILOG

Nakon preuređenja, kavana je u potpunosti izgubila svoj dotadašnji izgled, a dobila čitav novi inventar namještaja i detalja, industrijski „štih“ popularan posljednjih godina u uređenju interijera. Dobila je i potpuno novi identitet i ime – *Johann Franck*. Naziv su promijenili novi zakupci, pozivajući se na tradiciju njemačkog poslovnjaka koji je u prvoj polovici 19. stoljeća proizvodio kavovinu iz biljke cikorije i obogatio se time, a isto ime nosi i zagrebačka tvornica kave.²⁰⁵ Gradska je kavana danas taman prostor čiji su zidovi obojani u sivo i crno, namještaj je moderan i prevladavaju zagasiti tonovi s kontrastnim naglascima. Od materijala prevladava metal i drvo. Uneseno je mnoštvo detalja manje umjetničke vrijednosti, a izgubio se rijedak i vrijedan reprezentativni prostor. Osim izgledom, kavana je izgubila šarm i funkcijom koja je sada prilagođena drugoj publici i drugačijem načinu provođenja slobodnog vremena. Danas kavana uključuje café, bistro, bar i klub u kojem se sadržaj nudi od jutarnjih sati do dugo u noć, otvorena je sve dane u godini te se kavanska atmosfera svakodnevno izmjenjuje s klupskom. Tomo Ricov je 2017. u intervjuu najavio otvaranje i trgovine u kavani u kojoj će se moći kupiti kava.²⁰⁶ Gradska je kavana tako postala pozornica za reklamiranje tvornice kave *Franck*, a član uprave Ivan Artuković naziva projekt Johann Franck „interaktivnom platformom u kojoj ćemo pričati priču o kavi te predstaviti novitete i zanimljivosti (...)“²⁰⁷ u svrhu revitalizacije kulnog zagrebačkog prostora.²⁰⁸ Zanimljivo je da je Ricov u intervjuu iz 2016. godine spominjao prijašnje uređenje prostora kavane koje je ocijenio kao promašaj iako je na njemu radio isti arhitekt Ante Vrbanić kojemu su posao novog preuređenja dali novi suvlasnici, među njima i Ricov.²⁰⁹ Negativno je ocijenio „bijelo blještavilo i ljubičaste baršunaste stolice“²¹⁰, naglašavajući da su „vratili originalne zagrebačke lampe iz 30-ih godina“.²¹¹ Ricov se ogradio od izmjene vrijednog inventara iz 1931. godine, „modernog za ono doba“²¹² činjenicom da „[o]vaj prostor se od 1931. mijenjao nekoliko puta i zadnje uređenje više nije imalo nikakve veze s onom prvom Gradskom kavanom. Dakle, mi nismo promijenili original nego zadnju

²⁰⁵ Službene stranice tvrtke Franck d.d. Hrvatska, <https://www.franck.eu/hr/povijest/> (pregledano: 1. srpnja 2018.).

²⁰⁶ Gordana Galović, Željko Ivanjek: „Uspješna ekipa vlasnika Francka“, u: *Jutarnji list*, 27. lipnja 2016. <https://www.jutarnji.hr/biznis/uspjesna-ekipa-vlasnika-francka-mi-smo-uspjeli-vratiti-zivot-u-nekoc-kultnu-gradsku-kavanu/4474154/> (pregledano: 17. svibnja 2018.).

²⁰⁷ Vladimir Nišević, „Johann Franck u Gradskoj kavani naš je strateški projekt“, u: *Poslovni dnevnik*, 14. svibnja 2015. <http://www.poslovni.hr/after5/johann-franck-u-gradskoj-kavani-nas-je-strateski-projekt-295944> (pregledano: 17. svibnja 2018.).

²⁰⁸ Isto.

²⁰⁹ Isto.

²¹⁰ Isto.

²¹¹ Isto.

²¹² Isto.

promjenu. *Gradska kavana* odavno nije bila ona iz 30-ih godina i bilo je nemoguće očekivati da ćemo napraviti repliku te kavane²¹³. U istom razgovoru sa suvlasnicima za novine, Ivan Jokić je izjavio da im nije „bilo lako ući u cijeli projekt jer je riječ o objektu s očiglednim potencijalom, ali u kojem su propala i neka velika imena. Imali smo i svojevrsni teret kavane (...)“²¹⁴. Iz Jokićeve se izjave iščitava promjena u percepciji prostora kavane koja od kulturnog mjesta sa svojom slojevitom prošlošću danas postaje teret jer nije brend koji generira novac. S obzirom na to da se nalazi na atraktivnoj lokaciji glavnoga trga, *Gradska kavana* u očima vlasnika i suvlasnika prestaje biti kulturno dobro i svojevrsna institucija te se polako uklapa u primjer klasičnog kafića suvremenog kapitalističkog društva pod izlikom vraćanja publike u njezin prostor. Potvrdu tome daje Jokić u nastavku razgovora, „[m]i smo prodavatelj lifestylea, kreator jedne mikrolokacije u gradu. Cijeli izazov oko ovog lokala bio je upravo taj da vratimo život na ovaj dio trga“²¹⁵. S druge strane, u tekstu razgovora s direktoricom Korporativnih komunikacija *Francka* za internetski portal stoji da se „[n]adaju kako će novi koncept i programski sadržaj vratiti *Gradskoj kavani* status okosnice društvenog života grada kao 30-ih godina prošlog stoljeća kada je bila popularno okupljalište političara i umjetnika“²¹⁶. Dok jedni status i značaj kavane nazivaju teretom i promatraju prostor kroz novčanu prizmu, drugi ublažavaju taj dojam pozivom na tradiciju i uvjeravaju da je priča oko kavane vezana za *Franck* i zapravo u turističku ponudu grada plasiraju informaciju koja nije povijesno ispravna. Zanimljiv je odnos kapitalističkog poimanja i korištenja baštine koji se opravdava pozivom na spoj modernog s tradicijom kroz stvaranje priče koja će povezati ta dva svijeta. U zagrebačkom se slučaju to odnosi na prenošenje nostalgične ideje starih kavana kroz nekoliko detalja poput fotografije ili natpisa te spajanja brenda proizvođača kave s imenom *Gradske kavane*. Tu tezu možemo potkrijepiti izjavama Ivana Artukovića koji navodi da je „[p]rojekt Johann Franck logičan nastavak ove priče koji se naslanja na bogatu povijest grada Zagreba te kulturu i značaj zagrebačkih kavana, u čijem je središtu upravo tradicija i običaj ispijanja kave koji kod nas predstavlja dio kulturnog nasljeđa. (...) Kroz Johann Franck pričamo priču o bogatoj povijesti Zagreba te kavanskoj kulturi i nasljeđu, te stoga vjerujemo da će biti itekako zanimljiva postaja za turiste. (...) Veliko nam je zadovoljstvo što, kao zagrebačka kompanija s dugom poviješću,

²¹³ Isto.

²¹⁴ <https://www.jutarnji.hr/biznis/uspjesna-ekipa-vlasnika-francka-mi-smo-uspjeli-vratiti-zivot-u-nekoc-kultnu-gradsku-kavanu/4474154/> (pregledano: 17. svibnja 2018.)

²¹⁵ Isto.

²¹⁶ L. Filipović: „Zašto Zagrebačka gradska kavana nosi zazor Johann Franck“, u: *Tportal.hr*, 22. svibnja 2015. <https://www.tportal.hr/biznis/clanak/zasto-zagrebacka-gradska-kavana-nosi-naziv-johann-franck-20150521> (pregledano: 17. svibnja 2018.)

na ovaj način sudjelujemo u revitalizaciji ove kultne zagrebačke lokacije“.²¹⁷ Stvarnost je takva da *Gradska kavana* sama za sebe ima bogatu povijest i značajnu priču te da novi interijer ne obogaćuje njenu povijest već ju degradira jer se na temelju njenog imena i svega što stoji iza nje ona koristi u reklamne svrhe tvornice kave.

Sl. 57. Gradska štedionica snimljena 2018. godine.

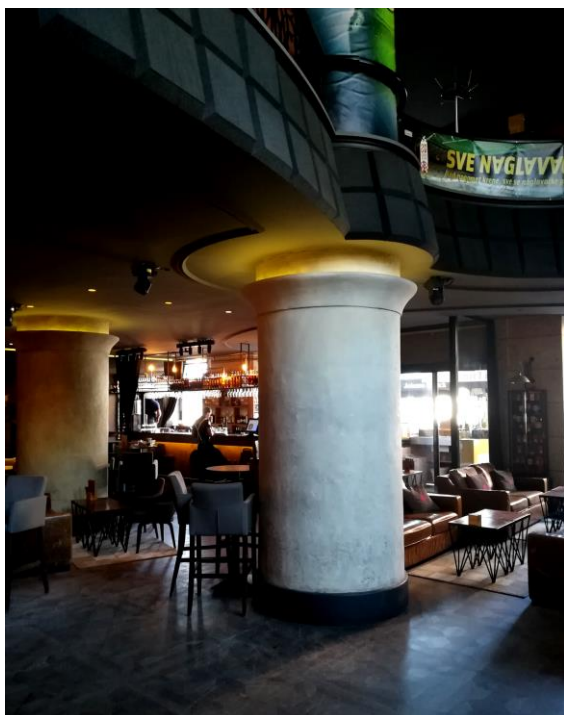
²¹⁷ Isto.

Sl. 58. Gradska štedionica, ugao Cesarčeve i Trga snimljen 2018. godine.

Sl. 59. Prizemlje snimljeno 2018. godine. Kružni šank u jugoistočnom uglu središnje dvorane.

Sl. 60.a) Prizemlje snimljeno 2018. godine. Pogled iz sjeveroistočnog ugla prema središnjem ulazu i ljetnom šanku.

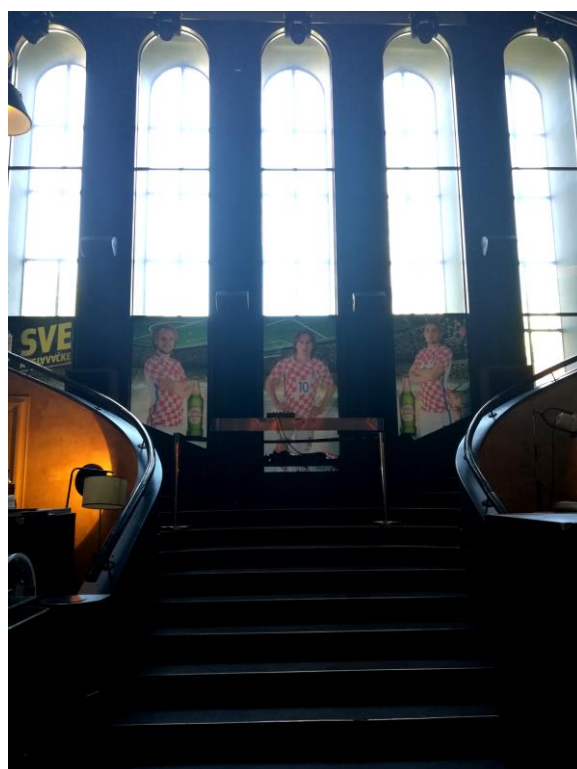
Sl. 60.b) Prizemlje snimljeno 2018. godine. Detalj zida s replikama ploča poznatih arhitektonskih biroa 20. stoljeća.

Sl. 61. Pogled sa stubišta iz 2015. godine.

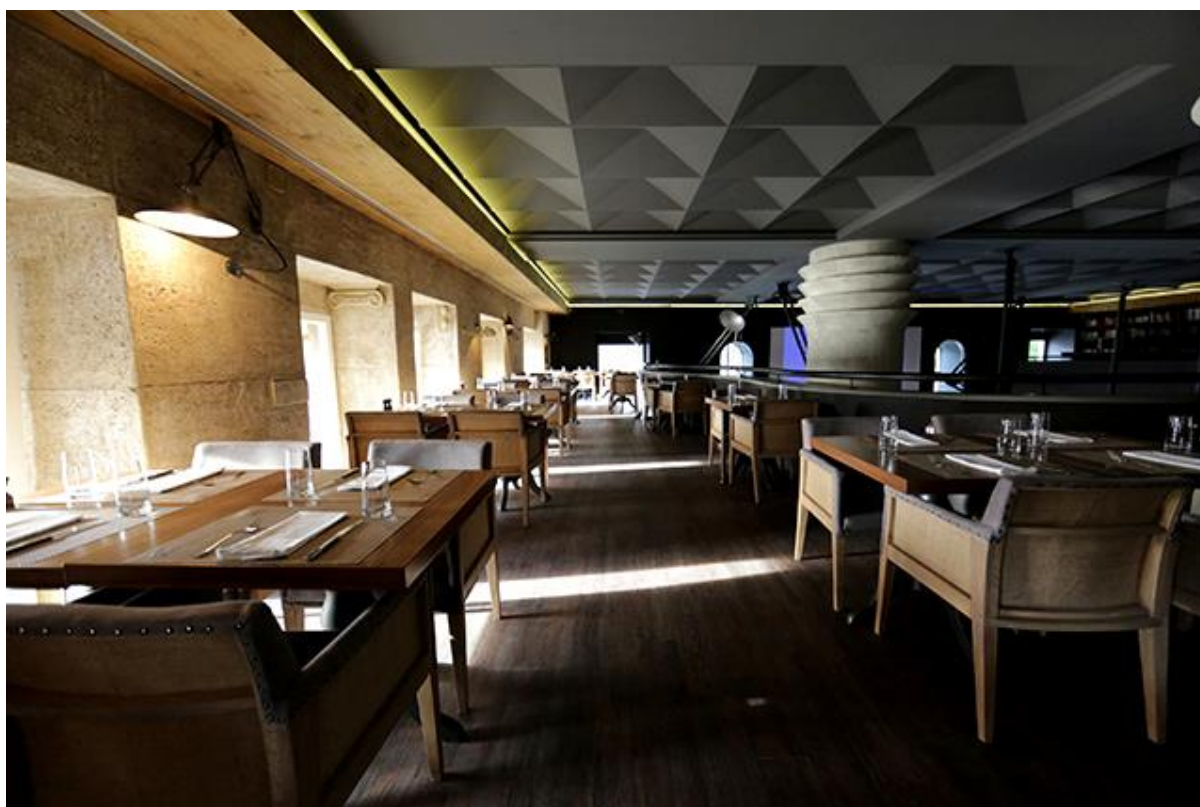
Sl. 62. Mezanin. Pogled prema prizemlju s druge galerije iz 2015. godine. Skulpture na vrhu stubišta rijedak su izvorni detalj iz 1931. godine.

Sl. 63.a) i 63.b) Mezanin snimljen 2018. godine. U lipnju i srpnju 2018. godine kavana je organizirala gledanje svjetskog nogometnog prvenstva u svojim prostorima. Na stupovima i prozorima stubišta vide se reklamni plakati zagrebačkog piva.

Sl. 64. Mezanin. Pušački prostor na prvoj galeriji uz jugozapadni zid. Snimljeno 2018. godine.

Sl. 65. Restoran na drugoj galeriji, stolovi uz zid pročelja prema trgu. Snimljeno 2018. godine.

6.6. TABLICA INTERVENCIJA OD OTVORENJA *GRADSKE KAVANE* DO DANAS

Datacija projekta	Srpanj 1932. godine	Kolovoz 1949. godine	1978. godine	Između 1950-ih i 1980-ih	2009. godine	5. rujna 2012. godine	2013. godine	2015.–2017. godine
Tip intervencije	Dogradnja	Adaptacija i dogradnja	Prijedlog pregradnje	Preuređenje	Preuređenje i adaptacija	Zaštita spomenika	Preuređenje , dogradnja	Preuređenje
Intervencija	Izgradnja terase ispred <i>Gradske kavane</i>	Adaptacija i dogradnja kuhinje u prizemlju <i>Gradske kavane</i>	Pregradnja pročelja prema Cesarčevoj–neizvedena.	Pretpostavka je da je zamijenjen inventar. Oličeni su zidovi te stavljene profilacije na stupove oličene u crno.	Promjena inventara, adaptacija sanitarnih čvorova i popratnih prostorija prizemlja, ugradnja dizala, opremanje kuhinje	Stavljanje pod zaštitu kućnih brojeva 9 i 10 trga, broj 2 u Cesarčevoj te pripadajućih im dvorišta	Promjena inventara, ličenje zidova, neizvedena dogradnja prostora za pušače	Promjena inventara, ličenje zidova, adaptacija sanitarnih čvorova, uređenje sjeverne fasade kulisnim pročeljem
Investitor	-	Direkcija gradskih ugostiteljskih poduzeća	-	-	Auto Zubak	Ministarstvo kulture Republike Hrvatske	Auto Zubak	Franck d.o.o.
Autor projekta	Ignjat Fischer	Bösenbachner	Mihajlo Kranjc, Branko Siladin,	-	Ante Vrbanić	Gradski zavod za	-	Ante Vrbanić, Andrea

			Berislav Šerbetić			zaštitu spomenika kulture i prirode		Mikac, Nedjeljko Mikac
Izvođač radova	-	„Osnova“ gradsko projektno poduzeće Zagreb	-	-	„Prostor“ d.o.o.	-	-	Pictis d.o.o.
Napomena	Podaci o investitoru i izvođaču radova nisu sačuvani	-	Rad je dobio drugu nagradu, prva nije podijeljena	Podatci o investitoru, autoru projekta i izvođaču radova nisu sačuvani	-	Popis zgrada nepokretnih kulturnih dobara štićenih pojedinačno	Podatci o autoru projekta i izvođaču radova nisu dostupni	-

7. DVA PRIMJERA INTERVENCIJA U VRIJEDNIM INTERIJERIMA SLIČNE TIPOLOGIJE

7.1. THEO VAN DOESBURG, CAFÉ DE L'AUBETTE U STRASBOURGU

Aubette je građevina koju je u 18. stoljeću u vojne svrhe u središtu Strasbourga sagradio francuski arhitekt Jacques-François Blondel. Sredinom 19. stoljeća u njoj je otvoren moderni *Café Cade*, a dio zgrade pretvoren je u koncertnu dvoranu i glazbenu školu. Početkom 1860-ih grad je prenamijenio aubette u umjetničku galeriju koja je 1970. godine nažalost izgorjela. Nakon požara koji je uništio umjetnine i unutrašnjost zgrade, relativno su bili sačuvani vanjski plašt, krov i stupovi. Međutim, cijeli je sjeverni dio trga desetljećima ostao u derutnom stanju iako je grad proglasio zgradu povijesnim spomenikom. Godine 1922. trojica dobrostojećih građana, od kojih je jedan bio arhitekt, odlučila su uzeti u najam desno krilo te u unutrašnjost te monumentalne zgrade smjestiti niz prostorija zabavnog sadržaja (sl. 66).²¹⁸ Sve do 1926. godine, kada je angažiran Nizozemac Theo van Doesburg, planovi i projekti koje su radili različiti arhitekti prije njega nisu izvedeni. Van Doesburg je za aubette projektirao brojne prostorije u prizemlju, mezaninu i na prvom katu: arkade, *café-brasserie*, *café-restaurant*, sobu za čaj, Aubette bar, Američki bar, plesni podij, sobe za biljar, banketne dvorane i druge popratne prostorije poput garderobe, toaleta, kuhinje i ostave.²¹⁹ Ostale je katove predodredio za urede i prostorije za zaposlenike. Cijeli mu je prostor poslužio za izvedbu total-dizajna u maniri umjetničkog pravca De stijla čiji je bio predstavnik. Uređenje unutrašnjosti ostvario je u suradnji s kolegama švicarskom kiparicom i slikaricom Sophie Tauber-Arp i njezinim suprugom, također kiparom i slikarom, Jeanom Arpom rođenim u Strasbourgu. Van Doesburg je o angažmanu i početku radova zapisao: [u]kratko, grubi su radovi već bili pripremljeni kada sam ja uključen u radove u Aubette-u u rujnu 1929. godine. Braća Horn pozvala su me u Strasbourg i, ohrabren mogućnošću da ostvarim svoje ideje o unutrašnjem uređenju u velikom mjerilu i bez ograničenja, prihvatio sam posao da preuredim glavne dvorane u modernom smislu, arhitektonski kao i estetski“.²²⁰

²¹⁸ Theo van Doesburg, „Notes on l'Aubette at Strasbourg“, u: Hans L. C. Jaffe, *De Stijl*, London: Thames and Hudson, 1970., str. 232.

²¹⁹ Isto.

²²⁰ „The transformation of the Aubette in Strasbourg (1926-1928)“, u: *The Charnelhouse*, <https://thecharnelhouse.org/2014/05/19/the-transformation-of-the-aubette-in-strasbourg-1926-1928/> (pregledano: 1. lipnja 2018.).

Tako je Nizozemac odriješanih ruku mogao napraviti skladnu cjelinu. Konkretno, *Café Aubette* je po završetku bio „slika u koju je moguće ući“²²¹ u kojem je svaki detalj bio usklađen bojom i oblicima koji prate odlike De stijla. Tako su na zidovima bile slike, plohe u geometrijskim oblicima određenog kolorita: dominirala je crvena, žuta i plava uz crne i bijele detalje. Cijeli je prostor bio čistih linija, bez dodatnih ukrasa, dok je namještaj također rađen u pravilnim oblicima i postavljen simetrično u prostor (sl. 68.a, 69.a). Aubette je nazivana Sikstinskom kapelom konstruktivizma.²²²

Sl. 66. Pogled na glavno pročelje zgrade gdje je smješten Café Aubette na Place Kléber u Strاسبourgu. Fotografirano 1926. godine.

Sl. 67 . Pogled na glavno pročelje iste zgrade na Place Kléber u Strاسبourgu. Fotografirano 2016. godine.

²²¹ José Juan Barba, “Café Aubette or how to inhabit a painting”, u: *Metalocus*, <https://www.metalocus.es/en/news/cafe-aubette-or-how-inhabit-a-painting> (pregledano: 1. lipnja 2018.).

²²² Nicole Gauthier, „Strasbourg: une aubaine pour l'Aubette abandonnée“, u: *Liberation*, 17. travnja 2002. http://next.liberation.fr/culture/2002/04/17/strasbourg-une-aubaine-pour-l-aubette-abandonnee_400604 (pregledano: 13. srpnja 2018.).

Godine 1938. prostor je preuređen, a sav vrijedan modernistički interijer u potpunosti negiran i prekriven. Nažalost, fotografije stanja nakon uklanjanja radova Van Doesburga, Sophie Taeuber Arp i Hansa Arpa nisu dostupne. Međutim, u tisku se 2002. godine navode sažeti opisi izgleda i promjene koja su se zbile: „[v]lasnici su prvo dodali nekoliko dekorativnih elementa po svome ukusu, prije nego su uništili slike trija Arp-Taeuber-Doesburg u korist „alsaskog“ uređenja, stolova od drva, zagasitih boja“.²²³ Ovaj je komentar ujedno i prikaz odnosa prema modernističkoj baštini koja u klimi prijeratne Francuske nije imala povoljan status. Zamjena koja je ušla u taj jedinstveni spoj slikarstva i arhitekture tek je s odmakom obilježena kao manje vrijednom. Godinama poslije, zgrada je proglašena povijesnim spomenikom te je prizemlje na kojem se nalazi Café Aubette pomno istraženo i rekonstruirano prema sačuvanim nacrtima, maketama i fotografijama. Većina materijala nalazi se u muzeju moderne umjetnosti u Parizu, njujorškoj MoMi i u Strasbourgu.²²⁴ Zamisao o povratu modernističkog izgleda prema projektu Van Doesburga i suradnika pojavila se početkom 21. stoljeća. U tisku se 2002. godine spominje restauriranje zgrade iz 1928. godine, a kao razlog navodi se prepoznavanje vrijednosti prostora uništenog nepunih deset godina nakon otvaranja.²²⁵ Komentare na početak projekta dao je ravnatelj muzeja grada Strasbourga koji je cijeli sklop držao jednim od ključnih djela 20. stoljeća, uz bok *Guernici* ili *Gospođicama iz Avignona*.²²⁶ Radovi na unutrašnjosti trajali su dvije godine te je svečano otvorenje kulnog prostora održano u lipnju 2004. godine.

Usporedbom sačuvane građe koja svjedoči o stanju iz 1928. godine i izvedeog stanja nakon rekonstrukcije govori u prilog ozbiljnom pristupu ponovnog oživljavanja djelića modernističke prošlosti Strasbourga. Na priloženim se fotografijama može uočiti vjerno praćenje izvornika prilikom rekonstrukcije geometrijske apstrakcije na zidovima, kao i u izvedbi detalja poput ograda, svjetiljaka i namještaja. *Aubette* je primjer faksimilskog rekonstruiranja temeljenog na sačuvanoj arhivskoj građi. Radovi su potkrijepljeni dokumentacijom, što je omogućilo vjernost izvorniku izgledom iako ga samo oponaša. Izvorni dijelovi nisu sačuvani. Danas je prostor ponovo u funkciji za povremene projekcije i dio je otvoren za javnost kao muzej.

²²³ Isto.

²²⁴ Isto.

²²⁵ Isto.

²²⁶ Isto.

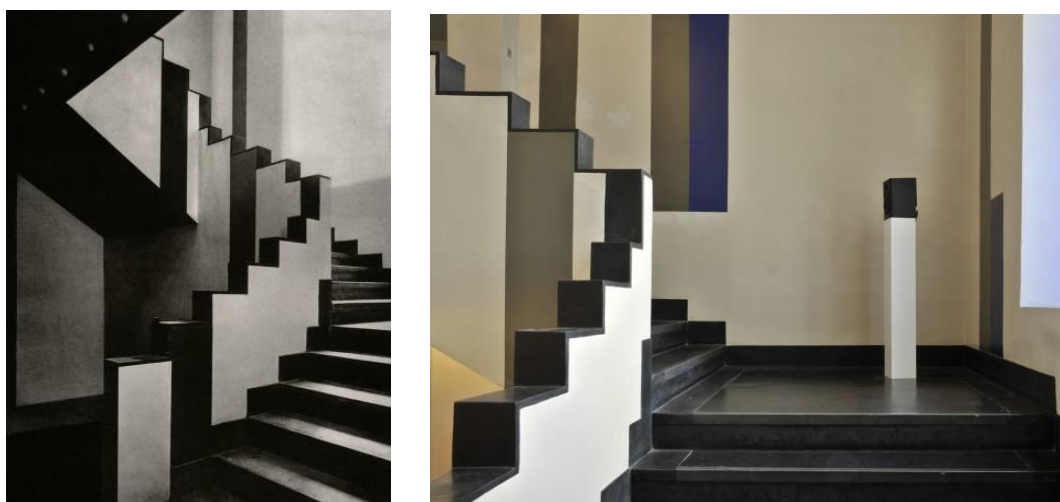
Sl. 68. a) Fotografija unutrašnjosti *Café Aubette* iz 1927. godine s izvornim namještajem.

Sl. 68. b) Fotografija unutrašnjosti s rekonstruiranim namještajem nakon radova 2002. godine.

Sl. 69. a) Fotografija unutrašnjosti *Café Aubette* iz 1927. godine.

Sl. 69. b) Fotografija izgleda unutrašnjosti nakon rekonstrukcije 2002. godine.

Sl. 70. a) Fotografija stepeništa *Café Aubette* iz 1927. godine.

Sl. 70. b) Fotografija izgleda unutrašnjosti nakon rekonstrukcije 2002. godine.

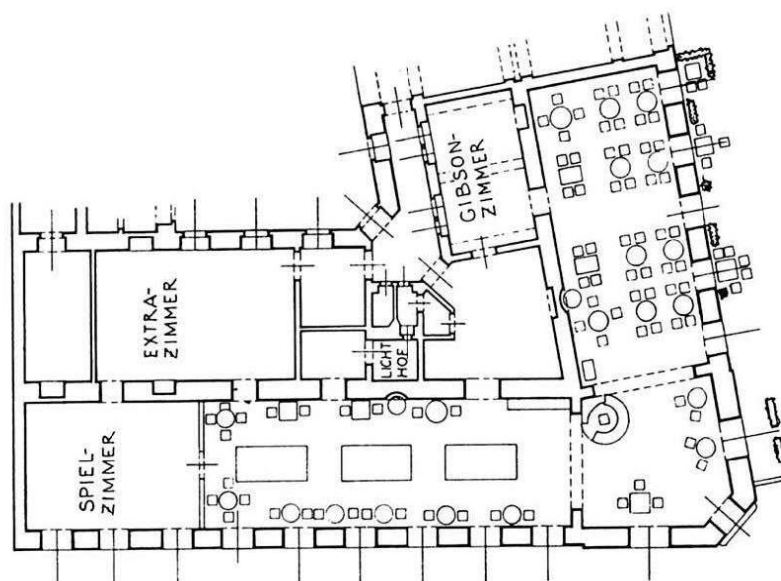
7.2. ADOLF LOOS, *CAFÉ MUSEUM* U BEČU

Café Museum nalazi se u užem središtu Beča u uglovnici na križanju ulica Friedrichstraße i Operngasse. Kavana je otvorena 1899. godine u prizemlju zgrade koju je 1872. godine sagradio arhitekt Otto Thienemann. Za uređenje unutrašnjosti angažiran je poznati austrijski arhitekt Adolf Loos, a kavana je ubrzo postala omiljeno sastajalište umjetnika, književnika i ostalih poklonika Loosovih modernističkih ambijenata i ideja. Loos je kavanu uredio slijedeći svoje prepoznatljivo načelo rada gdje pune linije i čiste plohe zamjenjuju bogatu ornamentiku te koje prostoru i arhitekturi pružaju svevremen izgled. S tim u vezi, arhitekt je zapisao „Cafe Museum, projektiran prema mojim načelima i otvoren na isti datum kad si trgovina sa svijećama,²²⁷ neće postati neupotrebljiv sve dok ljepilo ne prestane držati namještaj“.²²⁸ Bečki je arhitekt vrlo rano u svojoj karijeri promicao načela jednostavnosti i zagovarao izostanak ukrasa, što je desetak godina kasnije i zapisao u jednom od njegovih najpoznatijih eseja *Ornament i zločin* koji podupire negativno stajalište prema dekoraciji, a kulminaciju tih ideja utjelovljuje ikonička zgrada *Goldman und Salatsch* u Beču.

Café Museum od svojih je početaka zauzimao prizemlje Thiemannove palače. Ulaz je smješten na uglu, dok je gotovo kružna blagajna postavljena preko puta ulaznih vrata kako je bio običaj razmještaja inventara u kavanama (sl. 71). Lijevo od ulaza, duž sredine dugačke prostorije, nalazili su se biljarski stolovi, a s jedne i s druge strane uza zidove postavljeni su stolovi sa stolcima za sjedenje (sl. 72). Krilo je završavalo sobom za igre (*Spielzimmer*) i s njene desne strane još jednom dodatnom prostorijom (*Extrazimmer*), dok su toaleti postavljeni bliže sredini prostorije, u nastavku te dodatne sobe. Krilo kavane koje se prostire desno od ulaza sastojalo se od jedne izdužene prostorije sa stolovima i stolcima. Dodatna je prostorija smještena kao i na lijevom krilu, dok su popratne prostorije smještene u sobama iza blagajne.

²²⁷ Referenca na Hoffmannove radove, art déco svjećenjake i svjetiljke za Wiener Werkstätte.

²²⁸ Evan Rawn, „Spotlight: Adolf Loos“, u: *Archdaily*, 10. prosinca 2017. <https://www.archdaily.com/576187/spotlight-adolf-loos> (pregledano: 13. srpnja 2018.).

Sl. 71. Tloort Cafè Museuma.

Sl. 72. Fotografija unutrašnjosti Cafè Museuma Adolfa Loosa iz 1899. godine.

Interijer Loosove kavane djelovao je prostrano i svijetlo (sl. 72). Zidovi su bili obojani u svijetlu nijansu dok je strop ostao bijel. Inventar, stolovi, stolice, biljarski stolovi, blagajna te obloge na trećini visine zidova bili su od tamnog drva. Iza blagajne postavljen je paravan od istog drva s pravokutnim zrcalima. Detalji na stropu, po tri zlatne linije, bili su mjedeni, kao i detalji na blagajni od tamnog drva. Zidne svjetiljke, kao i one viseće stropne, bile su od mesinga, jednostavne u dizajnu, pravilno, okomito postavljenih cijevi s otvorenim sijalicama bez sjenila. Svu je dekoraciju zamislio bečki arhitekt, a posebnu je pažnju posvetio naslonjačima.

Adolf Loos napravio je nacрте stolaca (sl. 73.a) namijenjenih za *Café Museum* koje je izradila poznata tvrtka *Gebrüder Thonet*²²⁹ čiji su stolci postali ikonički inventar bečkih, ali i kavana u ostalim gradovima Europe pa tako i onih zagrebačkih. Kao nadahnuće za projektiranje ovog modela poslužila su mu dva poznata, postojeća bezvremenska modela tvrtke *Gebrüder Thonet*, broj 14 i broj 30 (sl. 73.b i 73.c).²³⁰

Sl. 73. a) Stolec kojeg je dizajnirao Adolf Loos 1898. godine za *Café Museum*, a izradila ga je tvornica Thonet. Stolec se proizvodi i danas pod nazivom *Loos Café Museum*.

Sl. 73. b) Thonetov model broj 14, najpoznatiji stolec i najčešći odabir za kavane.

Sl. 73. c) Thonetov model broj 30.

²²⁹ Od 1976. godine do danas tvrtka djeluje pod nazivom *Gebrüder Thonet Vienna*, u: <http://www.gebruederthonetvienna.com/> (pregledano: 7. srpnja 2018.).

²³⁰ <http://www.gebruederthonetvienna.com/archive/loos-cafe-museum/?lang=de> (pregledano: 7. srpnja 2018.).

Godine 1906. *Café Museum* preuzela je obitelj Pretscher koja je idućih dvadeset i pet godina uspješno vodila to kultno mjesto.²³¹ Među posjetiteljima kavane tijekom ta dva desetljeća našli su se brojni poznati i danas cijenjeni umjetnici poput Gustava Klimta, Egon Schielea, Oscara Kokoschke i Otta Wagnera.²³² Velikih promjena u interijeru kavane do 1931. godine nije bilo te prvo značajnije preuređenje kavana doživljava tridesetih godina dvadesetog stoljeća. Arhitekt zadužen za realizaciju preuređenja i zamjene već trošnog izvornog Loosovog inventara bio je učenik arhitekta Josefa Hoffmanna, Josef Zotti.²³³ Fotografije iz 1930-ih godina pokazuju promijene u interijeru (sl. 75): zidovi su nanovo obojeni, ovaj put do tri četvrtine visine zida, sa stropova su uklonjene dekorativne linije od mesinga kao i svi drugi detalji od istog materijala. Uz prozore i uzdužno, uza zid kavane, postavljeni su polukružni separé naslonjači od umjetne kože,²³⁴ a *Loos Café Museum* stolci zamijenjeni su drugim modelom.²³⁵ Zlatne zidne svjetiljke zamijenjene su jednostavnim pravokutnim zidnim svjetiljkama s bijelim staklom, dok su stropne visilice zamijenjene visećim sferama srebrnoga sjaja u kojima se zrcalila kavana. Zotti je svojom intervencijom u Loosov prostor ispoštovao gabarite kavane i nije mijenjao tlocrt. Međutim, kavana je temeljito preuređena te nisu ostavljeni tragovi prethodnog izgleda. Interijer Adolfa Loosa nije valoriziran kao značajan u mjeri koja bi spriječila propadanje tog ambijenta, a onda i intervenciju u obliku očuvanja cjeline ili njenog dijela. S tim u vezi moguće je zaključiti kako je ocijenjeno da prostor zaslužuje novo lice te je prilika za uređenje kulturnog okupljališta dana u ruke mlađem, ali cijenjenom arhitektu Zottiju koji je u prostor ušao novim rječnikom. Ipak, njegov je interijer i dalje ostao vjeran standardu uređenja prostora i namjene. Iako je Loosov rad u potpunosti bio ogoljen, *Café Museum* je ostao prostrana i svijetla kavana osvježena izgleda.

Zaokret u mišljenju oko značenja izvornog izgleda Loosove kavane dogodio se početkom dvijetisućitih godina. Zanimljivo je da se sedamdesetak godina nakon što je uništen izvorni inventar pojavila nostalgija za prvotnim izgledom kavane. Tako je Zottijeva interpretacija prostora *Café Museuma* zaživjela sve do 2003. godine kada je odlučeno vratiti prostoru izgled kakav je imao nakon otvorenja krajem 19. stoljeća (sl. 75). Usporedi li se način razmišljanja nakon prvog preuređenja i ovog drugog, uočava se retrogradno poimanje vrijednosti interijera. Ponovo se razmatra isti prostor te se desetljećima poslije prednost pri preuređenju dala

²³¹ <https://www.cafemuseum.at/en/cafe-museum/the-story.html> (pregledano: 7. srpnja 2018.).

²³² Isto.

²³³ Isto.

²³⁴ Isto.

²³⁵ Pretpostavka je da se također radi o stolicama iz iste radionice s obzirom na popularnost tih modela za prostore kavana.

izvorniku. Drugim riječima, krenulo se u realizaciju projekta kako bi prostor izgledao kao izvornik s kraja 19. stoljeća, veća se vrijednost pridala starijem sloju dok se odlučilo da se noviji sloj, iako samo tridesetak godina mlađi, žrtvuje. Nakon preuređenja spomenute 2003. godine, *Café Museum* je otvoren kao reinterpetacija interijera Adolfa Loosa. Prema starim su fotografijama nanovo obojani zidovi, postavljene su replike zlatnih detalja na stropovima, napravljene su replike visećih i zidnih svjetiljaka, na zidove su postavljena pravokutna zrcala, vraćene su zidne obloge od tamnoga drva s detaljima kakvi su se nalazili na Loosovoj blagajni, a prostor su ponovo ispunili Thonetovi *Loos Café Museum* stolci. Zanimljiva je bila reakcija posjetitelja nakon otvaranja u novom izdanju. Službena stranica kavane donosi informaciju da su replike iz Loosovog vremena izazvale negodovanje stalnih posjetitelja koji su s vremenom prestali dolaziti te je 2009. godine kavana bila prisiljena zatvoriti vrata.²³⁶

Godinu dana poslije, kada su prostor preuzeli novi zakupci, obitelj Querfeld, kavana je ponovno započela s radom.²³⁷ Veliki posao još jednog preuređenja kultne kavane povjeren je arhitektu Hansu Peteru Schwartzu koji je iskoristio Zottijeve nacрте s namjerom vraćanja izgleda kavane kako ga je tridesetih godina ostvario Zotti (sl. 76). Obitelj Querfeld uspješno je otkupila dio izvornog, Zottijevog, inventara koji je uklopljen u Schwartzov dizajn međutim ne navodi se o kojim je točno komadima riječ.²³⁸ Prostor je pretrpio još jednu intervenciju, no ovoga je puta rađen novi inventar po uzoru na takozvani drugi povijesni sloj koji je ponovno valoriziran i ocijenjen kao vrijedan dok je replika prvoga sloja uklonjena. Do danas je unutrašnjost *Café Museuma* ostavljena kako ju je preuredio Schwartz, zidovi su boje bijele kave, separéi su presvučeni baršunastim, jarko crvenim presvlakama, dok su stolci od tamnoga drveta, a na stropovima vise replike Zottijevih srebrnih kugli.

Naposljetku valja naglasiti da od trena otvaranja *Café Museuma* do danas nije bilo govora o promjeni funkcije. Iako je u kratkom periodu 2009. godine kavana bila zatvorena, vrlo je brzo ponovo otvorena u istim gabaritima i s istom namjenom za istu klijentelu. Već je spomenuto da je kultura kavana dio identiteta Beča, a *Café Museum* predstavlja dio povijesti grada i društva.

²³⁶ Isto.

²³⁷ Isto.

²³⁸ Isto.

Sl. 74. Fotografija unutrašnjosti Cafè Museuma Adolfa Loosa iz 1930-ih godina.

Sl. 75. Fotografija unutrašnjosti Cafè Museuma Adolfa Loosa nakon preuređenja 2003. godine.

Sl. 76. Fotografija unutrašnjosti Cafè Museuma Adolfa Loosa nakon nove intervencije u prostor 2009. godine.

8. ZAKLJUČAK

Prostori poput karakteristično uređenih i izvorno sačuvanih kavana zaista su vrijedni jer predstavljaju važno svjedočanstvo o živopisnim mjestima u kojima je utkana povijest grada i njegovog stanovništva. O značenju kavana u društvu početka 20. stoljeća bilo je riječi u ovom radu te je neizmjerna šteta što su prostori poput *Gradske kavane*, kavana *Corso* ili *Medulić* u Zagrebu izgubljeni. Danas je koncept kavane promijenjen te je poveznica s onim prvotnim reprezentativnim interijerima svedena na nekoliko predmeta koji izmješteni i izolirani ne mogu nadomjestiti i rekonstruirati doživljaj kavanskog prostora kakav je bio početkom i u prvih tridesetak godina 20. stoljeća. Poseban je gubitak kada se uništi rijedak primjer ekspresionizma u zagrebačkoj arhitekturi, odnosno dizajnu interijera, kao u slučaju *Gradske kavane* koja je bila okosnica ovog rada. Na primjeru tog prostora analiziran je odnos prema baštini te vrste koja kroz desetljeća nije bila valorizirana u skladu sa značajem kojeg je taj prostor imao. Prve promjene, prema sadašnjim saznanjima, zahvatile su unutrašnjost kavane već 1949. godine, a nastavile su se sve do 2015. godine. Uvidom u sačuvane fotografije može se uočiti kako je 1980-ih godina Fischerov interijer u potpunosti negiran, a ta se praksa nastavila u idućim godinama. Tome svjedoče posljednja tri preuređenja izvedena unazad šest godina koja su komparativnom analizom prikazana u središnjem dijelu rada. S druge strane, vanjski je plašt Fischerove zgrade ostao je nepromijenjen iako su se već krajem sedamdesetih pojavili projekti kojima se željelo intervenirati na bočno pročelje zgrade. Isto tako, iako je 2012. godine Zavod za zaštitu spomenika i prirode donio rješenje kojim se stavlja cijeli sklop Gradske štedionice na popis pojedinačno šticećenih dobara, tri je godine poslije postavljeno kulisno pročelje na strani Cesarčeve ulice. Tom se intervencijom nije mijenjala Fischerova arhitektura u svojoj strukturi no dodani su elementi koji su prema mišljenju investitora i autora projekta pridonijeli estetskom poboljšanju izgleda pročelja.

Modernizacije prostora poput onog *Gradske kavane* dio su trenda koji zahvaća sve više vrijednih interijera i posljedica su promjena u društvu potaknutih suvremenim zbivanjima u svijetu, ali i prevladavajućim kapitalističkim sustavom. Ekonomska isplativost i iskoristivost prostora na atraktivnim lokacijama poput središnjeg zagrebačkog trga često dovodi do zanemarivanja povijesnih, kulturnih i drugih vrijednosti. *Gradska* je kavana smještena kroz tri razine u zaista velebnoj zgradi te ima određeni značaj u povijesti grada i njegovog stanovništva zbog čega predstavlja velik potencijal za zaradu. Treba istaknuti nestajanje naraštaja odraslih uz klasične kavane i dolazak mlađe publike koja postaje korisnik takvih prostora. Novi posjetitelji znače da dolazi do potrebe za drugačijim sadržajima jer tip kavane

kakav je postojao u 20. stoljeću ne zadovoljava potrebe današnjih mladih. Svi ti faktori utječu na mijenjanje pogleda na baštinu i razlozi su zbog kojih zakazuje zaštita tih prostora.

Na kraju, valja istaknuti da je Zagreb svojim kavanskim interijerima mogao parirati onim bečkim, kako su odabirana rješenja bila u skladu s modom toga vremena te kako su dizajnerski komadi činili dio zagrebačke svakodnevice, a posao bio povjeren vrhunskim arhitektima koji su opravdali svoj status ostvarujući značajna ostvarenja, danas nažalost izgubljena. Ovaj je rad skroman doprinos skretanju pažnje na vrijednu arhitekturu i unutarnji dizajn *Gradske kavane* te potencijalna polazna točka budućeg detaljnijeg znanstvenog istraživanja zagrebačkih kavana.

9. POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

Slika 1. Razglednica s fotografijom raskošnog interijera kavane *Corso* kakav je bio na početku prošlog stoljeća. Izvor: Muzej Grada Zagreba, Zbirka fotografija, fotografskog pribora i razglednica.

Slika 2. Kavana *Corso* oko 1906. godine. Izvor: Aleksander Laslo, „Arhitektura modernog građanskog Zagreba“, u: *Život umjetnosti*, 56/57 (1995), str. 62.

Slika 3. Kavana *Corso* nakon preuređenja po projektu arhitekata Stjepana Gomboša i Mladena Kauzlarića snimljena 1930-ih godina. Izvor: Muzej Grada Zagreba, Zbirka fotografija, fotografskog pribora i razglednica.

Slika 4. Kavana *Corso* nakon Richterova preuređenja snimljena 1990-ih. Izvor: Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode.

Slika 5. a) Palača Vjekoslava Bastla oko 1908. godine. Izvor: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/sto-ce-se-dogoditi-s-kavanom-Corso/1357950/> (pregledano: 12. lipnja 2018.).

Slika 5. b) Palača Vjekoslava Bastla 2018. godine s više od dva desetljeća zatvorenom kavanom u prizemlju. Izvor: autorica.

Slika 6. Stanje interijera kavane *Corso* snimljeno 2012. godine. Izvor: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/sto-ce-se-dogoditi-s-kavanom-Corso/1357950/> (pregledano: 12. lipnja 2018.).

Slika 7. Stanje interijera kavane *Corso* snimljeno 2017. godine. Izvor: <https://www.tportal.hr/biznis/clanak/kavana-Corso-ili-kad-zastupnici-ne-znaju-sto-je-greenfield-investicija-foto-20171204> (pregledano: 12. lipnja 2018.).

Slika 8. a) Unutrašnjost kavane *Corso* snimljena krajem listopada 2017. kada je prostor prizemlja raščišćen za potrebe modnog događanja. Izvor: <https://www.index.hr/magazin/clanak/foto-nakon-20-godina-otvorena-kavana-na-krizanju-ilice-i-gunduliceve-pogledajte-kako-izgleda-iznutra/1004541.aspx> (pregledano: 12. lipnja 2018.).

Slika 8. b) Pogled s galerije snimljen za vrijeme trajanja modnog događanja krajem listopada 2017. godine. Izvor: <https://www.index.hr/magazin/clanak/foto-nakon-20-godina-otvorena->

[kavana-na-krizanju-ilice-i-gunduliceve-pogledajte-kako-izgleda-iznutra/1004541.aspx](http://www.kavana-na-krizanju-ilice-i-gunduliceve-pogledajte-kako-izgleda-iznutra/1004541.aspx)

(pregledano: 12. lipnja 2018.).

Slika 9. a) Palača u kojoj je do sredine devedesetih bila kavana *Medulić* godinama je bila zatvorena i prekrivena reklamama. Izvor: <https://www.telegram.hr/price/u-kavani-medulic-koja-je-bila-najpopularnije-okupljalistezagrepcana-otvara-se-drogerija/> (pregledano: 12. lipnja 2018.).

Slika 9. b) Godine 2016. otvorena je poslovnica lanca drogerija dm. Izvor: autorica.

Slika 10. a) Unutrašnjost kavane *Medulić* sa skulpturom kiparice Stelle Skopal na ulazu. Izvor: <http://kgalovic.blogspot.com/2012/05/zagrebacka-ilica.html> (pregledano: 1. srpnja 2018.).

Slika 10. b) Izgled ulaznog dijela snimljen 2018. godine nakon prenamjene prostora. Izvor: autorica.

Slika 11. a) Unutrašnjost bivše kavane *Medulić*, pogled s ulaza na uslužni pult i galeriju sa sjedećim mjestima iznad. Izvor: autorica.

Slika 11. b) Unutrašnjost bivše kavane *Medulić*, pogled na galeriju. Izvor: autorica.

Slika 12. Razglednica iz 1920. godine na kojoj je palača Rudovits prije promijena pročelja. *Kazališna kavana* u prizemlju. Izvor: Muzej Grada Zagreba, Zbirka fotografija, fotografskog pribora i razglednica.

Slika 13. a). *Kazališna kavana* pod skelama snimljena 2018. godine. Izvor: autorica.

Slika 13. b). Radovi u unutrašnjosti *Kazališne kavane* snimljeno u srpnju 2018. godine. Izvor: autorica.

Slika 14. Blok Trg bana Jelačića-Cesarčeva-Vlaška-Kurelčeva-Jurišićeva. Izvor: Državna geodetska uprava
<https://oss.uredjenazemlja.hr/public/cadServices.jsp?action=publicCadastreParcel>
(pregledano: 25. kolovoza 2018.).

Slika 15. Tlocrt trg bana Josipa Jelačića 2018. godine. Izvor: Državna geodetska uprava
<https://oss.uredjenazemlja.hr/public/cadServices.jsp?action=publicCadastreParcel>
(pregledano: 25. kolovoza 2018.).

Slika 16. Zapadni ugao trga prije 1905. godine. S lijeva na desno vidi se kuća Hatz, blok Zakladne bolnice i uglovnica Stanković. Izvor: Grafička zbirka NSK, Zbirka razglednica, RZG-JEL-18.

Slika 17. Južni dio trga prije 1920. godine. S lijeva na desno vidi se ugao palače Hrvatske zemaljske banke, zgrada Prve hrvatske štedionice, kuća Felbinger i dio kuće Hatz. Izvor: Grafička zbirka NSK, Zbirka razglednica, RZG-JEL-13.

Slika 18. Sjeverni dio trga s kućama Stanković i Demeter krajnje lijevo, palačom Pongratz, kućama Popović, Rado, Gavella, Kolmar i palačom Wasserthal-Baumgärtner između 1908. i 1933. godine. Izvor: Grafička zbirka NSK, Zbirka razglednica, RZG-JEL-20.

Slika 19. Istočni dio trga s dvokatnom i jednokatnom kućom gdje će 1923. i 1931. biti podignuta palača Štedionice krajnje lijevo, kuća Feller-Stern pokraj i na desnoj strani vide se pročelja kuće Živković, palače Prve hrvatske štedionice i kuće Felbinger snimljeno između 1906. i 1921. godine. Izvor: Grafička zbirka NSK, Zbirka razglednica, RZG-JEL-28.

Slika 20. Portret Ignjata Fischera. Izvor: <https://www.jutarnji.hr/kultura/art/ignjat-fischer-projektirao-je-i-hrvatski-sabor-ali-i-javne-kuce-u-kozarskoj-ulici/1818729/> (pregledano: 12. lipnja 2018.).

Slika 21. Istočna strana trga oko 1915. godine, prije izgradnje palače Gradske Štedionice. Izvor: <https://vintagezagreb.net/> (pregledano: 12. lipnja 2018.).

Slika 22. Istočna strana trga snimljena 1925. godine kada je svečano otvoren južni dio palače, dok je na mjestu buduće kavane trokatna kuća. Desno od Štedionice nalazi se Fellerova kuća *Elsa Fluid* prije čišćenja secesijskog pročelja. Izvor: <https://vintagezagreb.net/> (pregledano: 12. lipnja 2018.).

Slika 23. Nacrt pročelja prema trgu građevnog poduzeća Kaiser i Šega iz 1929. godine. Novo pročelje zrcalna je slika postojećeg, ranije podignutog. Izvor: Državni Arhiv u Zagrebu.

Slika 24. Istočni dio trga bana Jelačića prije 1930. godine. Rušenje dvokatne kuće za izgradnju drugog dijela palače Štedionice. Izvor: Muzej Grada Zagreba, Zbirka fotografija, fotografskog pribora i razglednica.

Slika 25. Istočni dio trga bana Jelačića nakon 1930. godine. Izvor: Muzej Grada Zagreba, Zbirka fotografija, fotografskog pribora i razglednica.

Slika 26. a) Najava otvorenja u novinama *Večer*, 4. prosinca 1931. godine.

Slika 26. b) Osvrt nakon otvorenja u novinama *Novosti* 8. prosinca 1931. godine.

Slika 27. Blok Cesarčeva-Kurelčeva-Jurišićeva-Trg bana Josipa Jelačića. Izvor: Državna geodetska uprava

<https://oss.uredjenazemlja.hr/public/cadServices.jsp?action=publicCadastreParcel&institutionID=700> (pregledano: 25. kolovoza 2018.).

Slika 28. Tlocrt mezanina. Izvor: Državni Arhiv u Zagrebu.

Slika 29. a) Stup u unutrašnjosti *Gradske kavane* 1930-ih. Izvor: Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode, dokumentacija za Rješenje o zaštiti zgrade nekadašnje Gradske štedionice kao kulturnog dobra.

Slika 29. b) Stup u unutrašnjosti Grosses Schauspielhaus u Berlinu 1919. godine. Izvor: <http://www.artnet.de/k%C3%BCnstler/zander-labisch/berlin-grosses-schauspielhaus-architekt-hans-XFnYN3vy5Mp5XWZleA4KjA2> (pregledano: 3. svibnja 2018.).

Sl. 28. c) Razglednica s prikazom unutrašnjosti dijela kompleksa Haus Vaterland u Berlinu sa karakterističnim stupom koji je mogao poslužiti kao inspiracija za rješenje u zagrebačkoj kavani. Izvor: <https://oldthing.de/AK-Glauchau-Innenansicht-vom-Gasthaus--Haus-Vaterland-Bes-Ferd-Trommer-0016159973> (pregledano: 3. svibnja 2018.).

Slika 30. a) Unutrašnjost kavane 1930-ih godina. Izvor: Muzej Grada Zagreba, Zbirka fotografija, fotografskog pribora i razglednica, inv. br. 14181.

Sl. 30. b) Unutrašnjost kavane 1930-ih godina. Izvor: Damjanović, Dragan, „Arhitektura izrazite individualnosti“, u: *Zvonko Maković (ur.) Strast i bunt. Ekspresionizam u Hrvatskoj*, Zagreb, 2011.

Slika 31. Isječak članka s naslovne strane dnevnih novina Večer od 1. srpnja 1932. godine s fotografijom izgradnje terase ispred *Gradske kavane*. Izvor: Gradska knjižnica Zagreb, Čitaonica novina i časopisa.

Slika 32. a) Terasa *Gradske kavane* 1930-ih godina. Izvor: Muzej Grada Zagreba, Zbirka fotografija, fotografskog pribora i razglednica.

Slika 32. b) Terasa *Gradske kavane* 1930-ih godina. Izvor: Muzej Grada Zagreba, Zbirka fotografija, fotografskog pribora i razglednica.

Slika 33. Nacrt adaptacije i dogradnje kuhinje u prizemlju tvrtke „Osnova“ iz 1949. godine. Izvor: Državni Arhiv u Zagrebu.

Slika 34. Crtež prijedloga za preuređenje bočnog pročelja *Gradske kavane* arhitekata Mihajla Kranjca, Branka Silađina i Berislava Šerbetića za natječaj za uređenje Trga Republike 1978. godine.

Slika 35. Unutrašnjost *Gradske kavane* snimljena 1980-ih godina. Izvor: https://vizkultura.hr/psi-laju-kavane-prolaze/6_gradska-kavana-osamdesetih-autor-ivo-eterovic/ (pregledano: 3. lipnja 2018.).

Slike 36. a) i 36. b) Fotografije izvornog i stanja neposredno prije novih radova u interijeru kavane 2009. godine koje je Zavod uključio kao temeljnu dokumentaciju u rješenje za odobrenje radova u unutrašnjosti. Izvor: Rješenje odobrenja za preuređenje prostora kavane, Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode.

Slika 37. Tlocrt prizemlja koji je tvrtka Prostor d.o.o. iz 2009. godine dostavila Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode.

Slika 38. Tlocrt mezanina koji je tvrtka Prostor d.o.o. iz 2009. godine dostavila Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode.

Slika 39. Tlocrt kata koji je tvrtka Prostor d.o.o. iz 2009. godine dostavila Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode.

Slika 40. Pogled s kata iz sjeveroistočnog ugla na prizemlje, stubište te obje galerije snimljeno 2009. godine. Izvor: <https://www.telegram.hr/price/zamolili-smo-profesore-arhitekture-i-povijesti-umjetnosti-da-prokomentiraju-novu-gradsku-kavanu-o-kojoj-ovih-dana-svi-pricaju/> (pregledano: 3. lipnja 2018.).

Slika 41. a) Pogled na desni krak stepeništa kojim se pristupa prvoj galeriji snimljeno 2009. godine. Izvor: <http://www.decorreport.com/a348330-snje%C5%BEnobijeli-art-deco-za-21-stolje%C4%87e> (pregledano: 3. lipnja 2018.).

Slika 41. b) Pogled s druge galerije na prvu te raskošno stepenište s pet uskih i visokih prozora koje je Vrban očistio i maknuo tamne zavjese za više danjeg svjetla snimljeno 2009. godine. Izvor: <http://www.decorreport.com/a348330-snje%C5%BEnobijeli-art-deco-za-21-stolje%C4%87e> (pregledano: 3. lipnja 2018.).

Slika 42. Terasa *Gradske kavane* snimljena nakon preuređenja 2009. godine. Izvor: : <https://vintagezagreb.net/> (pregledano: 12. lipnja 2018.).

Slika 43. Pogled na stubište i nova viseća rasvjetna tijela iza pročelja koje gleda na Cesarčevu ulicu snimljeno 2013. godine. <https://www.vecernji.hr/zagreb/pogledajte-kako-je-raskosno-preuredena-gradska-kavana-909613> (pregledano: 15. lipnja 2018.).

Slika 44. Pogled na prizemlje i galerije iz sjeverozapadnog ugla gornje galerije snimljeno 2013. godine. <https://www.vecernji.hr/zagreb/pogledajte-kako-je-raskosno-preuredena-gradska-kavana-909613> (pregledano: 15. lipnja 2018.).

Slika 45. Jugozapadni ugao druge galerije kavane s kaučevima i foteljama od bijele kože snimljeno 2013. godine. <https://www.vecernji.hr/zagreb/pogledajte-kako-je-raskosno-preuredena-gradska-kavana-909613> (pregledano: 15. lipnja 2018.).

Slika 46. Prva galerija kavane snimljeno 2013. godine. <https://www.vecernji.hr/zagreb/pogledajte-kako-je-raskosno-preuredena-gradska-kavana-909613> (pregledano: 15. lipnja 2018.).

Slika 47. Unutrašnja strana fasadne stijene na prvom katu s „bizek“ kamenom. Snimljeno u srpnju 2018. godine. Izvor: autorica.

Slika 48. a) Fotografija terase ispred kavane snimljena 1930-ih godina. Izvor: MGZ

Slika 48. b) Pretpostavljeni izvorni naslonjač iz *Gradske kavane* iz 1930-ih godina. Izvor: autorica.

Slika 49. a) Model naslonjača MR20 Ludwiga Miesa van der Rohea iz 1927. godine. Izvor: <https://www.moma.org/collection/works/84197> (pregledano 18. srpnja 2018.).

Sl. 49. b) Model naslonjača MR Stuhl Ludwiga Miesa van der Rohea iz 1927. godine. Izvor: <https://www.moma.org/collection/works/2097> (pregledano 18. srpnja 2018.).

Slika 49. c) Model naslonjača B64 Marcela Breuera iz 1928. godine. Izvor: <https://www.moma.org/collection/works/2814> (pregledano 18. srpnja 2018.).

Slika 50. Dekoracije na zidovima u prizemlju naslikane po uzoru na djela pripadnika škole Bauhaus. Snimljeno 2015. godine. Izvor: <http://www.buro247.hr/lifestyle/dizajn-i-arhitektura/nov-izgled-legendarne-zagreba-ke-gradske-kavane-1.html> (pregledano 18. srpnja 2018.).

Slika 51. Tlocrt prizemlja arhitektonskog ureda Pictis d.o.o. iz travnja 2015. godine. Izvor: privatni arhiv A. Kovačević Mikac.

Slika 52. Tlocrt arhitektonskog ureda Pictis d.o.o. iz travnja 2015. godine. Izvor: privatni arhiv A. Kovačević Mikac.

Slika 53. Tlocrt prvog kata arhitektonskog ureda Pictis d.o.o. iz travnja 2015. godine. Izvor: privatni arhiv A. Kovačević Mikac.

Slika 54. Pogled na sjeverno pročelje 2015. godine. Označen ulaz na čijem je mjestu bio improvizirani izlog za prodavanje brze hrane. Također, označeni su pvc prozori, umjesto kojih se predložilo kulisno rješenje koje bi omogućilo prodaju proizvoda, a da u prostor nije potrebno ući. Izvor: privatni arhiv A. Kovačević Mikac.

Slika 55. a) Nacrt kulisnog pročelja za sjeverno pročelje Štedionice iz 2015. godine. Izvor: privatni arhiv A. Kovačević Mikac.

Slika 55. b) Primjer sličnog pristupa na pročelju Victory Art Caffea u Ilici 67. Izvor: privatni arhiv A. Kovačević Mikac.

Slika 56. Izvedeno kulisno pročelje, danas skriveno terasama ugostiteljskih objekata. Snimljeno u srpnju 2018. godine. Izvor: autorica.

Slika 57. Gradska štedionica snimljena 2018. godine. Izvor: autorica.

Slika 58. Gradska štedionica, ugao Cesarčeve i Trga snimljen 2018. godine. Izvor: autorica.

Slika 59. Prizemlje snimljeno 2018. godine. Kružni šank u jugoistočnom uglu središnje dvorane. Izvor: autorica.

Slika 60. a) Prizemlje snimljeno 2018. godine. Pogled iz sjeveroistočnog ugla prema središnjem ulazu i ljetnom šanku. Izvor: autorica.

Slika 60. b) Prizemlje snimljeno 2018. godine. Detalj zida s replikama ploča poznatih arhitektonskih biroa 20. stoljeća. Izvor: autorica.

Slika 61. Pogled sa stubišta iz 2015. godine. Izvor: <https://www.telegram.hr/price/zamolili-smo-profesore-arhitekture-i-povijesti-umjetnosti-da-prokomentiraju-novu-gradsku-kavanu-o-kojoj-ovih-dana-svi-pricaju/> (pregledano 18. srpnja 2018.).

Slika 62. Mezanin. Pogled prema prizemlju s druge galerije iz 2015. godine. Skulpture na vrhu stepeništa rijedak su izvoran detalj iz 1931. godine. Izvor: <https://www.telegram.hr/price/zamolili-smo-profesore-arhitekture-i-povijesti-umjetnosti-da-prokomentiraju-novu-gradsku-kavanu-o-kojoj-ovih-dana-svi-pricaju/> (pregledano 18. srpnja 2018.).

Slika 63. a) i slika 63. b) Mezanin snimljen 2018. godine. U lipnju i srpnju 2018. godine kavana je organizirala gledanje nogometnog prvenstva u svojim prostorima. Na stupovima i prozorima stubišta vide se reklamni plakati zagrebačkog piva. Izvor: autorica.

Slika 64. Mezanin. Pušački prostor na prvoj galeriji uz jugozapadni zid. Izvor: <http://www.buro247.hr/lifestyle/dizajn-i-arhitektura/nov-izgled-legendarne-zagreba-ke-gradske-kavane-1.html> (pregledano 18. srpnja 2018.).

Slika 65. Restoran na drugoj galeriji, stolovi uz zid pročelja prema trgu. Snimljeno 2018. godine. Izvor: <http://www.buro247.hr/lifestyle/dizajn-i-arhitektura/nov-izgled-legendarne-zagreba-ke-gradske-kavane-1.html> (pregledano 18. srpnja 2018.).

Slika 66. Pogled na glavno pročelje zgrade gdje je smješten *Café Aubette* na Place Kléber u Strasbourgu. Fotografirano 1926. godine. Izvor: <https://www.metalocus.es/en/news/cafe-aubette-or-how-inhabit-a-painting> (pregledano 15. lipnja 2018.).

Slika 67. Pogled na glavno pročelje iste zgrade na Place Kléber u Strasbourgu. Fotografirano 2016. godine. Izvor: <https://www.metalocus.es/en/news/cafe-aubette-or-how-inhabit-a-painting> (pregledano: 15. lipnja 2018.).

Slika 68. a) Fotografija unutrašnjosti *Café Aubette* iz 1927. godine s izvornim namještajem. Izvor: <https://thecharnelhouse.org/2014/05/19/the-transformation-of-the-aubette-in-strasbourg-1926-1928/> (pregledano: 15. lipnja 2018.).

Slika 68. b) Fotografija izgleda unutrašnjosti s rekonstruiranim namještajem s kraja 20. stoljeća nakon radova 2002. godine. Izvor: <https://thecharnelhouse.org/2014/05/19/the-transformation-of-the-aubette-in-strasbourg-1926-1928/> (pregledano: 15. lipnja 2018.).

Slika 69. a) Fotografija unutrašnjosti *Café Aubette* iz 1927. godine. Izvor: <https://thecharnelhouse.org/2014/05/19/the-transformation-of-the-aubette-in-strasbourg-1926-1928/> (pregledano: 15. lipnja 2018.).

Slika 69. b) Fotografija izgleda unutrašnjosti nakon rekonstrukcije 2002. godine. Izvor: <https://thecharnelhouse.org/2014/05/19/the-transformation-of-the-aubette-in-strasbourg-1926-1928/> (pregledano: 15. lipnja 2018.).

Slika 70. a) Fotografija stepeništa *Café Aubette* iz 1927. godine. Izvor: <https://thecharnelhouse.org/2014/05/19/the-transformation-of-the-aubette-in-strasbourg-1926-1928/> (pregledano: 15. lipnja 2018.).

Slika 70. b) Fotografija izgleda unutrašnosti nakon rekonstrukcije 2002. godine. Izvor: <https://thecharnelhouse.org/2014/05/19/the-transformation-of-the-aubette-in-strasbourg-1926-1928/> (pregledano: 15. lipnja 2018.).

Slika 71. Tlocrt Cafè Museuma. Izvor: <http://plansofarchitecture.tumblr.com/post/127128753739/adolf-loos-caf%C3%A9-museum-1899-vienna-austria> (pregledano: 5. lipnja 2018.).

Slika 72. Fotografija unutrašnjosti Cafè Museuma Adolfa Loosa iz 1899. godine. Izvor: (pregledano: 5. lipnja 2018.).

Slika 73. a) Stolac kojeg je dizajnirao Adolf Loos 1898. godine za *Café Museum*, a izradila ga je tvornica Thonet. Stolac se proizvodi i danas pod nazivom *Loos Café Museum*. Izvor: <http://www.gebruederthonetvienna.com/archive/loos-cafe-museum/?lang=en> (pregledano: 15. lipnja 2018.).

Slika 73. b) Thonetov model broj 14, najpoznatiji stolac i najčešći odabir za kavane. Izvor: <https://alchemyindesign.wordpress.com/tag/michael-thonet/> (pregledano: 15. lipnja 2018.).

Slika 73. c) Thonetov model broj 30. Izvor: <https://www.scp.co.uk/products/chair-31> (pregledano: 15. lipnja 2018.).

Slika 74. Fotografija unutrašnjosti Cafè Museuma Adolfa Loosa iz 1930-ih godina. Izvor: <https://www.archdaily.com/576187/spotlight-adolf-loos> (pregledano: 15. lipnja 2018.).

Slika 75. Fotografija unutrašnjosti Cafè Museuma Adolfa Loosa nakon preuređenja 2003. godine. Izvor: <https://www.cafemuseum.at/en/cafe-museum/the-story.html> (pregledano: 15. lipnja 2018.).

Slika 76. Fotografija unutrašnjosti Cafè Museuma Adolfa Loosa nakon nove intervencije u prostor 2009. godine. Izvor: <https://www.cafemuseum.at/en/cafe-museum/the-story.html> (pregledano: 15. lipnja 2018.).

10. POPIS ARHIVSKIH IZVORA I LITERATURE

10.1. ARHIVSKI IZVORI

1. Državni arhiv u Zagrebu, HR-DAZG-1122 Zbirka građevine dokumentacije Trg bana Josipa Jelačića 9, 10, 10a, sig. 3069.
2. Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode, Rješenje o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara.
3. Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-razne osobe, Ivana Fischer, kut. 1.
4. Privatni arhiv Andree Kovačević Mikac, Projekt preuređenja, nacrti prizemlja, mezanina i kata *Gradske kavane* iz 2015. godine.
5. Privatni arhiv Prostor d.o.o., Projekt preuređenja, nacrti prizemlja, mezanina i kata *Gradske kavane* iz 2009. godine.
6. Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, oznaka dobra Z-5253. <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212> (pregledano: 1. srpnja 2018.).

10.2. LITERATURA

1. ***, „Dovršen je drugi dio zgrade Gradske štedionice“, u: *Večer*, Zagreb, 27. svibnja 1931., str. 3.
2. ***, „Graditelji Zagreba“, *Hrvatska metropola*, 10 (1925.), str.117–118.
3. ***, „Nova veleGradska kavana u Zagrebu“, u: *Večer*, Zagreb, 30. listopada 1931., str. 3.
4. ***, „Drugi dio Gradske štedionice je završen“, u: *Večer*, Zagreb, 22. kolovoza 1931., str. 1.
5. ***, „Gradnja Gradske štedionice“, u: *Jutarnji list*, Zagreb, 24. veljače 1923., str. 4.
6. ***, „Gradska je štedionica danas unišla u treći decenij rada“, u: *Večer*, Zagreb 17. ožujka 1934., str. 2.
7. ***, „Gradska štedionica u novoj palači“, u: *Jutarnji list*, Zagreb, 2. ožujka 1925., str. 1.
8. ***, „Izgradjivanje prostora pred Gradskom kavanom“, u: *Večer*, Zagreb 1. srpnja 1932., str. 1.
9. ***, „Natječaj za osnovu novogradnje Gradske štedionice“, u: *Jutarnji list*, Zagreb 13. listopada 1922., str. 3.

10. *** , „Natječaj“, u: *Jutarnji list*, Zagreb, 15. srpnja 1922., str. 8.
11. *** , „Nova velegradska kavana u Zagrebu“, u: *Novosti*, Zagreb, 8. prosinca 1905., str. 6.
12. *** , „Nove freske u Gradskom podrumu“, u: *Jutarnji list*, Zagreb, 27. studenog 1932., str. 22.
13. *** , „Nove ulice u Zagrebu“, u: *Večer*, Zagreb, 4. svibnja 1929., str. 1.
14. *** , „Nove zgrade u Zagrebu“, u: *Svijet*, 20. listopada 1928. str.
15. *** , „Otvorenje „Gradske kavane“, u: *Večer*, Zagreb, 4. prosinca 1931., str. 1.
16. *** , „Otvorenje Gradske kavane“, u: *Večer*, Zagreb, 5. prosinca 1931., str. 1.
17. *** , „Otvorenje veleGradske kavane u Zagrebu“, u: *Novosti*, Zagreb 6. prosinca 1931., str. 8.
18. *** , „Palača Gradske Štedionice“, u: *Jutarnji list*, Zagreb, 11. ožujka 1923., str. 5.
19. *** , „Preseljenje gradske štedionice“, u: *Jutarnji list*, Zagreb, 15. veljače 1925., str. 4.
20. *** , „Prolaz Jelačićev trg – Vlaška ulica“, u: *Dnevni list*, Zagreb, 22. prosinca 1905., str. 4.
21. *** , „Prolaz Jelačićev trg – Vlaška ulica“, u: *Obzor*, Zagreb, 23. prosinca 1905., str.
22. *** , „Zagreb iz zračnih visina“, u: *Svijet*, 20. listopada 1928., str. 360–361.
23. *** , „Zagreb nekoć i danas“, u: *Svijet*, 20. listopada 1928., str. 362–363.
24. „Natječaj za uređenje trga Republike u Zagrebu“, u: *Čovjek i prostor*, 311 (1979.), str. 8–11.
25. Albini, Alfred, „A što sad?... Ili Hollywood u centru Zagreba“, u: *Čovjek i prostor*, 154–155 (1966.), str. 8–9.
26. Alić, I., „Avangarda naših arhitekata“, *Kronika*, 1933., str. 6–7.
27. Ashby, Charlotte; Gronberg, Tag; Shaw-Miller, Simon, *The Viennese Cafe and Fin-de-Siecle Culture*, Beč: Berghahn Books, 2003.
28. Bagarić, Marina, „Ignjat Fischer“—arhitektura na visokoj frekvenciji, *Život umjetnosti*, 82, (2008.), str. 10–21.
29. Bagarić, Marina, *Arhitekt Ignjat Fischer*, Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, Meandarmedia, 2011.

30. Benić-Hlebec, Nada, „Kulturno-povijesni i urbanistički razvoj trga Republike“, u: *Čovjek i prostor*, 309 (1978.), str. 24–25.
31. Bučar, Franjo, Zagrebački kavanari, svratištari i gostioničari u prošlom vijeku, u: *Zagreb : revija Društva Zagrepčana*, 12 (1937), str. 445–448.
32. Buntak, Franjo, *Povijest Zagreba*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996.
33. Cindrić, Velimir, „Kavane u Hrvatskim gradovima“, u: *Hrvatska revija*, 4 (2003.), str. 11–12.
34. Cindrić, Velimir, „Srednjoeuropska kavana kao stil življenja“, u: *Hrvatska revija*, 4 (2003.), str. 13–18.
35. Čorak, Željka, „Trga nad pogačom“, u: *Čovjek i prostor*, 311 (1979.), str. 12–14.
36. Damjanović, Dragan, „Arhitektura izrazite individualnosti“, u: *Zvonko Maković (ur.) Strast i bunt. Ekspresionizam u Hrvatskoj*, Zagreb, 2011., str. 54-63; 159-163.
37. Damjanović, Dragan, „Expressionism in Croatian Architecture of the Interwar Period“, u: *Architectura : Zeitschrift für Geschichte und Aesthetik der Baukunst*, 44 (2015), str. 61–86.
38. Damjanović, Dragan, *Zagreb: arhitektonski atlas*, Zagreb, AGM, 2014.
39. Dobronić, Lelja, *Stare numeracije kuća u Zagrebu*, Zagreb: Izdanja Muzeja grada Zagreba, 1959.
40. Doesburg, Theo van, „Notes on l'Aubette at Strassbourg“, u: *De Stijl*, (ur.) Hans L. C. Jaffe, London: Thames and Hudson, 1970., str. 232–237.
41. Enes, [Nikola Smolčić], „Kako će izgledati drugi dio palače gradske Štedionice?“, u: *Novosti*, Zagreb, 13. listopada 1929., str. 26.
42. FM, „Nakon stolova na trgu pisac, glumac, knjiga, šetač...“, u: *Čovjek i prostor*, 307 (1978.), str. 6.
43. Franković, Eugen, „Regulatorna osnova istočnih područja Zagreba“, *Zbornik za narodni život i običaje*, JAZU, 49, Zagreb, 1983., str. 245–275.
44. Franković, Eugen, „Riječ nakon natječaja“, u: *Čovjek i prostor*, 311 (1979.), str. 14–15.
45. Freudenberg, Aleksandar, „O problemima Jelačićeva trga“, u: *Jutarnji list*, Zagreb, 19. siječnja 1930., str. 8-9.
46. Galjer, Jasna, „Art deco i mod(ern)a“. *Život umjetnosti*, 54-55 (1993-1994.), str. 7–8.

47. Galjer, Jasna, *Aladar Vladimir Baranyai. Arhitektura i dizajn 1899.–1936.*, MUO, Zagreb, 1999.
48. Gruszczyńska, Joanna, „Re-thinking heritage in constantly changing cities“, u : *Heritage for future. Heritage in transformation. Cultural heritage in XXI century- problems, challenges, predictions* 1 (3), 2006., str. 119–126.
49. Ilić, Siniša „Cafe-kultura“, u: *Čovjek i prostor*, 628-629, (1993.), str. 26–27.
50. Jurić, Zlatko, „Prolog u regulaciju Kaptola, 1908.“, *Prostor*, 13 (2005.), str. 23–39.
51. Jurić, Zlatko; Strugar, Martina, „Karlo Vajda i Vjekoslav Bastl – detaljna regulacijska osnova i arhitektonski projekti tržnice na Dolcu u Zagrebu, 1925.–1927. godine“, u: *Radovi Instituta povijesti umjetnosti* 33 (2009.), str. 307–318.
52. K., Izgradnja istočne strane Jelačićeva trga, u: *Narodne novine*, Zagreb, 3. siječnja 1905., str. 1.
53. Kahle, Darko, „Potpisani projekti i realizacije Vladimira Šterka u Zagrebu od 1923. do 1941.“, u: *Prostor*, 16, Zagreb, 2008., str. 191–209.
54. Kereković, D., „Fizičke karakteristike današnjeg trga Republike“, u: *Čovjek i prostor*, 309 (1978.), str. 25.
55. Knežević, Snješka, „Trg kušnje zagrebačke“, u: *Start*, 264 (1979.), str. 24–32.
56. Krešimir Kovačić, *Priče iz starog Zagreba*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1990., str. 228-229.
57. Kritovac, Fedor, „San i java trga“, u: *Čovjek i prostor*, 311 (1979.), str. 11–12.
58. Laslo, Aleksandar, „Izgradnja javnih objekata u Zagrebu do 1940.“, u: *Čovjek i prostor*, 30/360 (1983.), str. 25.
59. Laslo, Aleksander, „Arhitektura modernog građanskog Zagreba“, u: *Život umjetnosti*, 56/57 (1995.), str. 58–71.
60. Lowy, Slavko, *Interview*, u: *Čovjek i prostor*, 641-642 (1994.), str. 26–27.
61. Maroević, Ivo, „Trg Republike nekad i sad“, u: *Čovjek i prostor*, 288 (1977.), str. 13–17.
62. Martorell, Alberto, „The role of cultural heritage in the global society“, u : *Heritage for future. Heritage in transformation. Cultural heritage in XXI century- problems, challenges, predictions*, 1 (3), 2006., str. 147-153.

63. Maruševski, Olga, „Kroz prošlost zagrebačkih kavana“, u: *Iz zagrebačke spomeničke baštine*, Zagreb: Matica hrvatska, 2006., str. 257–285.
64. Maruševski, Olga, „Povijesni pregled razvoja glavnoga zagrebačkog Trga“, u: *Iz zagrebačke spomeničke baštine*, Zagreb: Matica hrvatska, 2006., str. 123–201.
65. Maruševski, Olga, „Stare zagrebačke kavane“, u: *Kaj : časopis za kulturu i prosvjetu*, 11/12, (1977), str. 43–58.
66. Milčec, Zvonimir, *Pozdrav iz Zagreba: stare razglednice na nove adrese*, Zagreb: Neretva, 1986.
67. Nemec, Krešimir; Bobinac, Marijan, „Bečka i hrvatska moderna: poticaji i paralele“, u: *Fin de siecle Zagreb-Beč* (ur.) Damir Barbarić, Zagreb: Školska knjiga, 1997., str. 84–109.
68. Podrug, Tomo, „Čovjek i zagrebački kavanski prostori“, u: *Čovjek i prostor*, 240 (1973.), str. 14.
69. Podrug, Tomo, „Zagrebački trgovi“, u: *Čovjek i prostor*, 248 (1973.), str. 26.
- Radović Mahečić, Darja, „Elegancija jednostavnosti – intervju sa Slavkom Löwyjem“ u: *Čovjek i prostor*, 11–12 (1994), str.
70. Radović Mahečić, Darja, *Moderna arhitektura u Hrvatskoj 30-ih*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2007.
71. Radović Mahečić, Darja, *Slavko Löwy–sustvaratelj hrvatske moderne arhitekture tridesetih godina*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Horetzky, 1999., str. 14.
72. Sabotič, Ines, „Od stola do šanka: kratka povijest društvenosti u kavani i kafiću“, u: *Živjeti u Zagrebu. Prinosi sociologijskoj analizi*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2004., str. 45–68.
73. Sabotič, Ines, „Zagrebačke kavane na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, u: *Hrvatska revija*, 4 (2003.), str. 24–32.
74. Sabotič, Ines, *Stare zagrebačke kavane i krčme: s kraja 19. i početka 20. stoljeća*, (prijevod Vesna Lisičić), Zagreb: Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, AGM, 2007.
75. Schön, Edo, Gradnja gradske štedionice, u: *Jutarnji list*, Zagreb, 13. ožujka 1923., str.
76. Srkulj, Stjepan, *Zagreb u prošlosti i sadašnjosti 1903–1928* [prvo izdanje 1928.], Zagreb: Općina slobodnog kraljevskog grada Zagreba, 1936.

77. Šiprak, Ivica, „Izgradnja Zagreba i stvaranje moderne arhitekture (povodom predavanja S. Planića)“, u: *Novosti*, Zagreb (1939.), str. 42.
78. Warncke, Carsten-Peter, *Das Ideal als Kunst: De Stijl 1917–1931*, Köln: Benedikt Taschen Verlag, 1990.
79. Zagrebački leksikon, sv. A–LJ, Zagreb, 2006.
80. Zvezdana, Antoš, „Obredi pijenja kave“, u: *Idemo na kavu! Pogled zagrebačkih poduzetnika na kulturu konzumiranja kave*, katalog izložbe (Zagreb, Etnografski muzej, 08.05.2010. - 24.10.2010.), (ur.) Zvezdana Antoš, Zagreb: Etnografski muzej, 2010.
81. Živković, Marija, „Od kavane do kafića - šetnja kroz povijest zagrebačke svakodnevnice“, u: *Idemo na kavu! Pogled zagrebačkih poduzetnika na kulturu konzumiranja kave*, katalog izložbe (Zagreb, Etnografski muzej, 08.05.2010. - 24.10.2010.), (ur.) Zvezdana Antoš, Zagreb: Etnografski muzej, 2010.
82. Živković, Marija, „Od kavane do kafića - šetnja kroz povijest zagrebačke svakodnevnice“, u: *Idemo na kavu! Pogled zagrebačkih poduzetnika na kulturu konzumiranja kave*, katalog izložbe (Zagreb, Etnografski muzej, 08.05.2010. - 24.10.2010.), (ur.) Zvezdana Antoš, Zagreb: Etnografski muzej, 2010.

10.3. DIPLOMSKI RADOVI I DISERTACIJE

1. Bagarić, Marina, *Arhitekt Ignjat Fischer: zdravstveni i školski objekti*, magistarski rad, Zagreb: Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006.
2. Bagarić, Marina, *Arhitekt Ignjat Fischer i njegov atelier*, doktorska disertacija, Zagreb: Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010.
3. Puglenik, Iva Katarina, *Društveni, kulturni i politički život u zagrebačkim kavanama krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, diplomski rad, Zagreb: Odsjek za povijest, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2015.

10.4. INTERNETSKI IZVORI

1. ***, „Arhitekt nove Gradske kavane“, *Globus*, 29. svibnja 2009. <https://www.jutarnji.hr/globus/arhiva/arhitekt-nove-gradske-kavane/4093290/> (pregledano 1. srpnja 2018.)
2. ***, „Bandić obećao otvaranje Gradske kavane na Trgu bana Jelačića na sâm – Badnjak“, u: *Monitor.hr*, 13. prosinca 2000. <http://www.monitor.hr/clanci/bandic-obecao-otvaranje->

[gradske-kavane-na-trgu-bana-jelacica-na-sam-badnjak/10500/](#) (pregledano 11. studenog 2017.)

3. ***, „U legendarnom *Kavkazu* upravo se realizira najveća ovogodišnja ugostiteljska investicija u Zagrebu“, *Plavakamenica.hr*, 29. ožujka 2018. <https://plavakamenica.hr/2018/03/29/Kavkaz-kazalisna-kavana-zagreb-obnova-restoran/> (pregledano 4. srpnja 2018.)

4. „The transformation of the Aubette in Strasbourg (1926-1928)“, u: *Thecharnelhouse.org*, <https://thecharnelhouse.org/2014/05/19/the-transformation-of-the-aubette-in-strasbourg-1926-1928/> (pregledano 1. lipnja 2018.)

5. „Zagreb – otvorenje *Gradske kavane*“, u: *Net.ht*, 24. prosinca 2000. <http://net.hr/danas/zagreb-otvorenje-gradske-kavane/> (pregledano 11. studenog 2017.)

6. Balija, Petra, „*Corso, Medulić, Kavkaz...* koja je kavana sljedeća?“, u: *Večernji list*, Zagreb, 20. studenog 2015. <https://www.vecernji.hr/zagreb/Corso-medulic-Kavkaz-koja-je-kavana-sljedeca-1038786> (pregledano 1. srpnja 2018.)

7. Balija, Petra, „Kultni prostor u koji su zalazili Matoš i Krleža vraća se u život“, u: *Večernji list*, 8. listopada 2017. <https://www.vecernji.hr/zagreb/zagreb-kavana-Corso-kultni-prostor-u-koji-su-zalazili-matos-i-krleza-vraca-se-u-zivot-1199212> (pregledano 1. srpnja 2018.)

8. Balija, Petra, „Pogledajte prvi videozapis vezan uz Zagreb!“, u: *Večernji list*, Zagreb, 7. studenog 2013. <https://www.vecernji.hr/zagreb/zavirtite-u-kavanu-Corso-kroz-objektiv-kamere-iz-1915-godine-901260> (pregledano 1. srpnja 2018.)

9. Barbara Vujanović, „Izlazak iz sjene povijesti“, u: *Vijenac*, Zagreb, 6. prosinca 2007. <http://www.matica.hr/vijenac/359/izlazak-iz-sjene-povijesti-5267/> (pregledano 11. studenog 2017.)

10. Bebek, Valerija, „U Kavani *Medulić*, koja je bila najpopularnije okupljalište Zagrepčana, otvara se drogerija“, u: *Telegram*, Zagreb, 17. listopada 2015. <https://www.telegram.hr/price/u-kavani-medulic-koja-je-bila-najpopularnije-okupljaliste-zagrepcana-otvara-se-drogerija/> (pregledano 1. srpnja 2018.)

11. Boljfetić, Nikol, „Ponovno se otvara legendarna zagrebačka kavana: *Kavkaz* će dobiti novo ruho“, *Zagreb.info*, 9. travnja 2017. <https://www.zagreb.info/aktualno/zg/ponovno-se-otvara-kultna-zagrebacka-kavana-Kavkaz-dobija-novo-ruho/121383> (pregledano 1. srpnja 2018.)

12. Brkulj, Vedran, „Bandić priprema teren bliskoj prijateljici Ive Balent da oživi kultnu kavanu“, u: *Tportal*, 24. listopada 2017. <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/bandic-priprema-teren-bliskoj-prijateljici-ive-balent-da-ozivi-kultni-kafic-foto-20171023> (pregledano 1. srpnja 2018.)
13. Colley, Gina, „Café L'Aubette, Theo van Doesburg 1928“, u: *Proyectos4etsa*, 25. travnja 2014. <https://proyectos4etsa.wordpress.com/2014/04/25/cafe-laubette-theo-van-doesburg-1928/> (pregledano 1. lipnja 2018.)
14. Derk, Denis, „Vanka sedam godina u podrumskome mraku“, u: *Večernji list*, Zagreb, 29. ožujka 2002. <https://www.vecernji.hr/kultura/vanka-sedam-godina-u-podrumskome-mraku-713361> (pregledano 13. studenog 2017.)
15. Edo Kovačević, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=253> (pregledano 11. studenog 2017.)
- Fiederer, Luke, „AD Classics: Café l'Aubette / Theo van Doesburg“ u: *ArchDaily*, 20. srpnja 2016. <https://www.archdaily.com/791507/ad-classics-cafe-laubette-strasbourg-theo-van-doesburg> (pregledano 1. lipnja 2018.)
16. Filipović, L., „Zašto Zagrebačka Gradska kavana nosi naziv Johann Franck“, u: *Tportal.hr*, 22. svibnja 2015. <https://www.tportal.hr/biznis/clanak/zasto-zagrebacka-gradska-kavana-nosi-naziv-johann-franck-20150521> (pregledano 17. svibnja 2018.)
17. Forjan, Ivan, „Kulna zagrebačka kavana "Corso" uskoro ponovno otvara vrata? Bandić: "Bit će to najbolja kavana u Europi“, u: *Dnevnik.hr*, 28. ožujka 2018. <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/kulna-zagrebacka-kavana-Corso-uskoro-ponovno-otvara-vrata-bandic-bit-ce-to-najbolja-kavana-u-europi---511819.html#> (pregledano 1. srpnja 2018.)
18. Galović, Gordana; Ivanjek, Željko, „Uspješna ekipa vlasnika Francka“, u: *Jutarnji list*, Zagreb, 27. lipnja 2016. <https://www.jutarnji.hr/biznis/uspjesna-ekipa-vlasnika-francka-mi-smo-uspjeli-vratiti-zivot-u-nekoc-kultnu-gradsku-kavanu/4474154/> (pregledano 17. svibnja 2018.)
19. Galović, Krešimir, *Zagrebačka Ilica*, u: *Panoptikum*. <http://kgalovic.blogspot.com/2012/05/zagrebacka-ilica.html> (pregledano 1. srpnja 2018.)
20. Gauthier, Nicole, „Strasbourg: une aubaine pour l'Aubette abandonnée“, u: *Liberation*, Pariz, 17. travnja 2002. http://next.liberation.fr/culture/2002/04/17/strasbourg-une-aubaine-pour-l-aubette-abandonnee_400604 (pregledano 13. srpnja 2018.)

21. Golemac, Sandra, „*Gradska kavana* za dva mjeseca konačno otvara svoja vrata“, u: *Večernji list*, Zagreb, 22. listopada 2013. <https://www.vecernji.hr/zagreb/gradska-kavana-za-dva-mjeseca-konacno-otvara-svoja-vrata-631099> (pregledano 13. srpnja 2018.)
22. Golemac, Sandra, „Omiljena zagrebačka kavana danas je tek tužan prizor“, u: *Večernji list*, Zagreb, 25. srpnja 2013. <https://www.vecernji.hr/zagreb/omiljena-zagrebacka-kavana-danas-je-tek-tuzan-prizor-589447> (pregledano 13. srpnja 2018.)
23. Golemac, Sandra, „Pogledajte kako je raskošno preuređena *Gradska kavana*“, u: *Večernji list*, Zagreb, 17. prosinca 2013. <https://www.vecernji.hr/zagreb/pogledajte-kako-je-raskosno-preuredena-gradska-kavana-909613> (pregledano 13. srpnja 2018.)
24. Ignjat Fischer, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6086> (pregledano 11. studenog 2017.)
Kavana, u: Enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30976> (pregledano 19. prosinca 2015.)
25. Knežević, Snješka, „Baština, mi i svijet 29. studenoga 2015.“, u: *Radio.hrt.hr*, Zagreb, 27. studenog 2015. <http://radio.hrt.hr/clanak/bastina-mi-i-svijet-29studenoga-2015/108095/> (pregledano 11. studenog 2017.)
26. Knežević, Snješka, „Gradonačelnik Bandić, dakle, sad se dohvatio i Bakačeve“, u: *Telegram*, 3. siječnja 2017. <https://www.telegram.hr/price/gradonacelnik-bandic-dakle-sad-se-dohvatio-i-bakaceve-o-slabo-poznatoj-povijesti-te-ulice-za-telegram-pise-snjeska-knezevic/#> (pregledano 19. svibnja 2018.)
27. Knežević, Snješka, „Židovi na Jelačićevom trgu“, u: *Tportal.hr*, 9. lipnja 2013. <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/zidovi-na-jelacicevom-trgu-20130608> (pregledano 7. studenog 2017.)
28. Knežević, Velinka; Špoljar, Marko, „Jelačić plac napokon će dobiti dekadentni noćni klub“, u: *Večernji list*, Zagreb, 14. travnja 2009. <https://m.vecernji.hr/zagreb/jelacic-plac-napokon-ce-dobiti-dekadentni-nocni-klub-869190> (pregledano 1. srpnja 2018.)
29. Korljan, Zrinka, „Ponovno se otvara kulturna zagrebačka kavana. Obnovljeni *Kavkaz* u novom ruhu stiže krajem godine“, *Jutarnji list*, Zagreb, 8. travnja 2017. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/zagreb/ponovno-se-otvara-kulturna-zagrebacka-kavana-obnovljeni-Kavkaz-u-novom-ruhu-stize-krajem-godine/5873862/> (pregledano 1. srpnja 2018.)

30. Kovacs, Sanja; Sutlić, Korana, „Porezna zatvorila kultnu kavanu. Vlasnik *Kavkaza* nagomilao je više od pet milijuna duga“, u: *Večernji list*, 13. ožujka 2015. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/zagreb/porezna-zatvorila-kultnu-kavanu-vlasnik-Kavkaza-nagomilao-je-vise-od-pet-milijuna-duga/486034/> (pregledano 1. srpnja 2018.)
31. Kratz, Snježana, „Intervju s Dragom Diklićem“, u: *Zg-Magazin*, 17. lipnja 2016. <http://zg-magazin.com.hr/drago-diklic-zagreb-je-izgubio-onu-uljudenu-gospodsku-notu/> (pregledano 13. studenog 2017.)
32. Krsto Hegedušić, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=56> (pregledano 11. studenog 2017.)
33. M., S., „Otvorena *Gradska kavana* renovirana za 12 milijuna kuna“, u: *Lider*, Zagreb, 16. svibnja 2009. <https://lider.media/arhiva/75843/> (pregledano 1. srpnja 2018.)
34. Mamić, Tomislav, „Kako oživjeti mrtve ugostiteljske duše“, u: *Jutarnji list*, Zagreb, 23. rujna 2009. <http://www.jutarnji.hr/vijesti/zagreb/kako-oziviti-mrtve-ugostiteljske-duse/2862710/> (pregledano 11. studenog 2017.)
35. Martinis Filković, Latica, „Dvije uspješne godine Johanna Francka ili tko je sve zaslužan za to? Intervju s članovima tima uoči velike proslave drugog rođendana“, *Büro 24/7*, 11. svibnja 2017. <http://www.buro247.hr/lifestyle/ekspert/dvije-uspje-ne-godine-johanna-francka-ili-tko-je-sve-zaslu-an-za-to.html> (pregledano 17. svibnja 2018.)
36. Meignin, Ludovic, „L'Aubette retrouve ses couleurs d'origine“, u: *20 minutes*, Pariz, 11. travnja 2006. <https://www.20minutes.fr/strasbourg/80194-20060411-strasbourg-l-aubette-retrouve-ses-couleurs-d-origine> (pregledano 13. srpnja 2018.)
37. Milčec, Zvonimir, „Duga kavanska priča“, u: *Zagreb.hr*. <http://www.zagreb.hr/duga-kavanska-prica/12465> (pregledano 13. studenog 2017.)
38. Milković, Sandra, „Ne daju mi da budem Hrvat jer sam Židov“, u: *Jutarnji list*, Zagreb, 26. travnja 2008. <https://www.jutarnji.hr/arhiva/ne-daju-mi-da-budem-hrvat-jer-sam-zidov/3925296/> (pregledano 1. srpnja 2018.)
39. Mrežna stranica Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske, oznaka dobra Z-5253. <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212> (pregledano 1. srpnja 2018.).
40. Mrežna stranica UNESCO Austrija. <http://immaterielleskulturerbe.unesco.at/cgi-bin/unesco/element.pl?intro=1&lang=en> (pregledano 19. prosinca 2017.)

41. Nišević, Vladimir, „Johann Franck u *Gradskoj kavani* naš je strateški projekt“, u: *Poslovni dnevnik*, Zagreb, 14. svibnja 2015. <http://www.poslovni.hr/after5/johann-franck-u-gradskoj-kavani-nas-je-strateski-projekt-295944> (pregledano 17. svibnja 2018.)
42. Novak, Iva, „Snježnobijeli art deco za 21. stoljeće“, u: *Jutarnji list*, Zagreb, 23. svibnja 2009. <http://www.decorreport.com/a348330-snje%C5%BEnobijeli-art-deco-za-21-stolje%C4%87e> (pregledano 1. srpnja 2018.)
43. Paladino, Zrinka, „Kavana *Corso* novim preuređenjem, bojimo se, neće proći bolje od unesrećene *Gradske kavane*“, u: *Telegram*, Zagreb, 9. listopada 2017. <https://www.telegram.hr/price/kavana-Corso-novim-preuredenjem-bojimo-se-nece-proci-bolje-od-unesrecene-gradske-kavane/> (pregledano 1. srpnja 2018.)
44. Panić, Velibor; Sutlić, Korana, „Što će se dogoditi s kavanom *Corso*?“, u: *Jutarnji list*, Zagreb, 28. listopada 2012. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/sto-ce-se-dogoditi-s-kavanom-Corso/1357950/> (pregledano 1. srpnja 2018.)
45. Pulić, Martin, „Starom štihi trebaju udobniji stolci“, u: *Večernji list*, Zagreb, 9. siječnja 2009. <https://m.vecernji.hr/zagreb/starom-stihu-trebaju-udobniji-stolci-855265> (pregledano 13. srpnja 2018.)
46. Runtić, Ingrid, „Kulturocid: Bandićev projekt metropole—dm trgovina zamijenila nekadašnju kavanu *Medulić*“, u: *HOP*, 25. svibnja 2016. <https://www.hop.com.hr/2016/05/25/kulturocid-bandicev-projekt-metropole-dm-trgovina-zamijenila-nekadasnju-kavanu-medulic/> (pregledano 7. srpnja 2018.)
47. Šimpraga, Saša, „Bilo kuda, Siladin svuda“, u: *H-alter*, 6. lipnja 2013. <http://www.h-alter.org/vijesti/bilo-kuda-siladin-svuda> (pregledano 19. svibnja 2018.)
48. Šimpraga, Saša, „Kvazitrž proizašao iz stihije“, u: *Pogledaj.to*, 2. srpnja 2014. <http://pogledaj.to/arhitektura/kvazitrz-proizasao-iz-stihije/> (pregledano 11. studenog 2017.)
49. Šobak, Matea, „U prostor kultne kavane *Medulić* ulazi – drogerija“, u: *Večernji list*, Zagreb, 16. listopada 2015. <https://www.vecernji.hr/zagreb/u-prostor-kultne-kavane-medulic-ulazi-drogerija-1030968> (pregledano 1. srpnja 2018.)
50. Šobak, Mateja, „*Gradska kavana* se preuređuje pa radnike poslali na burzu“, u: *Večernji list*, Zagreb, 4. siječnja 2013. <http://www.vecernji.hr/moj-kvart/gradska-kavana-se-preuredjuje-pa-radnike-poslali-na-burzu-493859> (pregledano 9. siječnja 2018.)

51. Špoljar, Marko, „Zubaku *Gradska kavana*, Močvara otvara vrata!“, u: *Večernji list*, Zagreb, 26. siječnja 2009. <https://m.vecernji.hr/zagreb/zubaku-gradska-kavana-mocvara-otvara-vrata-857972> (pregledano 13. srpnja 2018.)

52. Varošaneć, Suzana, „*Gradski podrum* ide na bubanj“, u: *Poslovni dnevnik*, Zagreb, 24. travnja 2017. <http://www.poslovni.hr/hrvatska/gradski-podrum-ide-na-bubanj-325856> (pregledano 11. studenog 2017.)

11. SUMMARY

The dissertation analyses changes and interventions in the interior of the typical coffeehouses in Zagreb from the beginning of the 20th century to the present. The emphasis is put on the interior of the *City Coffeehouse* in Zagreb, work of the architect Ignjat Fischer, and the redesigns that were performed from the opening in the 1931 till today.

The aim of the dissertation is to open the question of the change in perception and significance of the valuable coffeehouses in Zagreb, throughout the 20th century and in the present, on the example of the *City Coffeehouse* by Ignjat Fischer. The paper highlights the problem of the disappearance of coffeehouses and characteristic interior design affected by the redesign, transformation and modernization. The focus of the discussion implies how we protect our heritage, in this example the interior design and architecture of the *City Coffeehouse* which has changed its appearance on several occasions and, at last, has changed its name. All those events have raised the question of valorization and interpretation of this kind of cultural heritage. The principal issues are referring to the dilemma whether we should make a better effort and protect spaces such as the interior of the *City Coffeehouse*, whether the modernization of their space contributes to the preservation or loss, what the changes mean and how do they reflect on the identity of the coffeehouses and what is their reception in the society. Moreover, through the prism of deleting the recognizable interior of the *City Coffeehouse*, built in the sensitive tissue of the main city square, attention is shifted toward the gradual disappearance of the culture of the coffeehouses.

To conclude, this work aims to emphasize the importance of preserving these ambiances as witnesses of the moment in the past and raises the question of the role of such spaces today.

Key words: *City Savings Bank*, *City Coffeehouse*, Ignjat Fischer, Zagreb